

CUMHURİYET DÖNEMİ DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ
1923- 1973

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Tülin COŞKUN

Danışman: Prof. Dr. Ayfer Özçelik

Eylül 2007
DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Tülin ÇOŞKUN tarafından Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK yönetiminde hazırlanan “**Cumhuriyet Dönemi Denizli'nin İdari Tarihi 1923-1973**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 03.10.2007 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

Jüri Başkanı

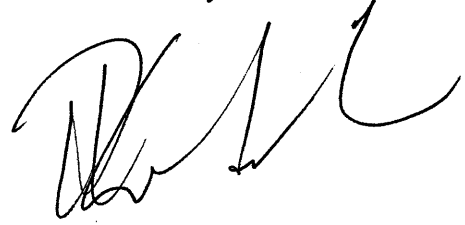
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Jüri Üyesi (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Tahir KODAL

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ~~26.10/2007~~ tarih ve ~~21.10.2007~~.... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet MEDER
Müdür

ETİK

Bu tezin tasarlanması, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza:

Öğrenci Adı, Soyadı: Tülin COŞKUN

TEŐEKKÜR

Bu çalıŐmayı yapmamda beni yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Ayfer zelik'e, değerli bilgilerine baŐvurduęum Sayın Hocalarım Yrd.Doç.Dr.Selahattin zelik ve Yrd. Doç. Dr. Tahir Kodal'a teŐekkür ederim.

ÖZET

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ 1923-1973

Coşkun, Tülin

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi A.B.D.

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ayfer Özçelik

Eylül, 2007, 108 Sayfa

Bu çalışmanın amacı, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önem kazanmaya başlayan yerel tarih çalışmalarına Türkiye'den Denizli örneğini katmaktır. Böyle bir çalışmanın hem Denizli Tarihi ile ilgilenenler, hem de İdari Tarih alanlarında çalışanlar için faydalı olacağı düşünülmüştür. Aynı konuyu ve zaman dilimini işleyen çalışmaların o alandaki bilgileri zenginleştireceği de bir gerçektir. Dolayısıyla bundan sonra Denizli İdari Tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalar bu alanda zengin bilgiler sunmaya devam edecektir.

Bu amaçlar doğrultusunda Cumhuriyetin ilk elli yılı (1923- 1973) boyunca, Denizli merkezini temel tutarak ve bazı konularda Denizli'nin çevresini de kapsama alarak, Denizli'nin idari yapısı ile ilgili bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk elli yılı (1923- 1973) boyunca Denizli'nin idari yapısını anlayabilmek için şehir, kasaba tarihi yazma metodunun bir gereği olarak Cumhuriyetten önceki Denizli'nin fiziki, tarihi ve mimari özellikleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın "giriş" kısmında, Denizli'nin coğrafi özellikleri dikkate alınarak, Denizli'nin stratejik önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu kısımda Denizli'nin Türklerin fethinden önceki ve Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar zamanındaki tarihi, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Yine sözü geçen kısım içerisinde Kurtuluş Savaşı öncesinde ülkenin genel durumu ve Denizli'nin Milli Mücadele'deki yeri açıklanmaya çalışılmıştır.

Giriş kısmından sonra üç ana bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde, Cumhuriyetin ilk on beş yılına rastlayan Atatürk döneminde Denizli'nin idari durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemdeki idari yapıyı ve bu yapıda meydana gelen değişiklikleri anlayabilmek için Cumhuriyetten önceki Denizli'nin idari yapısı üzerinde de durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci ana bölümünde tek parti dönemine rastlayan 1938- 1950 yılları arasındaki on iki yıllık süreçte Denizli'nin idari yapısındaki değişiklikler ve bu yıllardaki idari durum ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü ana bölümü olan son bölümde ise çok partili döneme rastlayan ve yirmi üç yıllık bir süreci kapsayan 1950- 1973 yılları arasındaki Denizli'nin idari durumu incelenmeye çalışılmıştır.

Keywords: İdari Yapı, Denizli, Tarih, Cumhuriyet Dönemi

ABSTRACT**“Administrative History of Denizli in the Republican Era
between the Years 1923-1973”****108 Pages***Coşkun, Tülin**MA Thesis, the Department of the History of Turkish Republic**Thesis Supervisor: Prof. Ayfer Özçelik**September, 2007.*

This study aims to contribute to the field of local history which recently gaining importance in Turkey as it is in all over the world, by examining the Denizli example. In this thesis we focused on the administrative history of Denizli since this kind of study is necessary to be able to draw a clear picture of the success of the new republican regime in Anatolian cities like Denizli as to the administrative structure.

We'll provide the related information of the administrative structure of Denizli together with its central and local districts throughout the first fifty years (1923-1973) of the republican era.

In the introduction part we examine the geographical characteristics of Denizli to emphasis its strategic importance. In this part I also provide a brief early history of Denizli which covers the period before the Turkish conquest of region, Seljukid era and Ottoman era as to social, political, economical and cultural aspects. In addition I also mention the general situation of Turkey before the National Independence War and explain the role of Denizli in this National Struggle for Independence.

The thesis consists of three chapters. In the first chapter we examine the administrative structure of Denizli during the first fifteen years of the republican era while Ataturk was president. For a better understanding of the changing aspects and the reformation in the administrative structure of Denizli, I made a comparison between the pre-republican and republican eras.

In the second chapter we look at the developments in the administrative structure of Denizli in the single party period covering twelve years between 1938 and 1950. In the third chapter we examine the changes in the administrative structure of Denizli in the multi party period covering twenty three years between 1950 and 1973.

Keywords: Administrative Structure, Denizli, History, Republican Period.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii-iv-v
TABLOLAR DİZİNİ.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ'NİN FİZİKİ, TARİHİ DURUMU VE DENİZLİ ŞEHİRİ

1. 1. DENİZLİ'NİN FİZİKİ DURUMU

1.1.1. Coğrafi Konumu.....	3
1.1.2. Jeo- Politik Yapısı.....	3
1.1.3. Fiziki Yapısı.....	4
1.1.4. İklim Durumu.....	5

1.2. TARİHİ DURUMU.....

1. 2.1. Denizli Adının Kaynağı.....	5
1. 2.2. Türklerin Fethine Kadar Denizli.....	7
1. 2.3. Selçuklular Zamanında Denizli.....	11
1. 2.4. Osmanlılar Zamanında Denizli.....	14
1. 2.5. Milli Mücadele Dönemi Öncesinde Ülkenin Genel Durumu.....	17
1. 2.6. Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli.....	19
1. 2.7. Denizli Heyet-i Milliyesi.....	20
1. 2.8. Denizli Olayı.....	22

1. 3. ŞEHİRİN FİZİKİ DURUMU.....

1. 3.1. Şehrin Fiziki Gelişimi ve Durumu.....	24
1. 3.2. Mimari Özellikler.....	33
1. 3.3. İmar Planı.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ (1923- 1938)

2. 1. VİLAYET TEŞKİLATI VE DENİZLİ'NİN İDARİ DURUMU.....	39
2. 1. 1 Vilayet Teşkilatı ve Gelişimi.....	39
2. 1.1.1. Atatürk dönemine kadar Denizli'nin idari durumu.....	39
2. 1.1.2. Atatürk döneminde Denizli'nin idari durumu.....	43
2. 2. GÖREV YAPAN DENİZLİ VALİLERİ	46
2. 3. DENİZLİ İL ÖZEL İDARESİ VE HİZMETLERİ	53
2. 4. DENİZLİ BELEDİYESİNİN KURULUŞU, TARİHİ GELİŞİMİ VE HİZMETLERİ	56
2.5. DENİZLİ MİLLETVEKİLLERİ VE ÖZGEÇMİŞLERİ	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ (1938- 1950)

3. 1. TEK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ DURUMU.....	66
3. 2. GÖREV YAPAN DENİZLİ VALİLERİ.....	66
3. 3. DENİZLİ İL ÖZEL İDARESİ VE HİZMETLERİ.....	69
3. 4. DENİZLİ BELEDİYESİ VE HİZMETLERİ.....	69
3.5. DENİZLİ MİLLETVEKİLLERİ VE ÖZGEÇMİŞLERİ.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ (1950- 1973)

4. 1. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ DURUMU.....	74
4. 2. GÖREV YAPAN DENİZLİ VALİLERİ.....	78
4. 3. DENİZLİ İL ÖZEL İDARESİ VE HİZMETLERİ.....	84
4. 4. DENİZLİ BELEDİYESİ VE HİZMETLERİ.....	85
4. 5. DENİZLİ MİLLETVEKİLLERİ VE ÖZGEÇMİŞLERİ.....	89

SONUÇ.....	98
KAYNAKLAR.....	103
ÖZGEÇMİŞ.....	108

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1.1. 1924 Yılı Denizli Vilayeti İdari Taksimatı	45
Tablo 2.1. 1923- 1938 Yılları Arası İl Özel Bütçesi Ödenek Miktarları	55
Tablo 3.1. 1923- 1938 Yılları Arası Denizli Belediyesi Bütçesi	59
Tablo 4.1. 1938 Yılı Denizli Vilayeti İdari Taksimatı	68
Tablo 5.1. 1967 Yılı Denizli Vilayeti İdari Taksimatı	80
Tablo 6.1. 1970 Nüfus Sayımına Göre Denizli Vilayetinin İdari Taksimatı	81
Tablo 7.1. 1968-1972 Yılları Arasında Denizli Belediyesi'nin Harcama Kalemleri ve Miktarları	94

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.s.	:Adı geçen sempozyum
a.g.t.	:Adı geçen tez
bkz.	:Bakınız
C.A	:Cumhuriyet Arşivi
C.H.P.	:Cumhuriyet Halk Partisi
D.A.G.M.	:Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
D.İ.E.	:Devlet İstatistik Enstitüsü
D.İ.Y.	:Denizli İl Yıllığı
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
T.C.B.İ.U.M.	:Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
T.C.D.V.	:Türkiye Cumhuriyeti Denizli Vilayeti
T.C.T.B.M.M.	: Türkiye Cumhuriyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi
Vb.	:Ve benzeri
Y.A.	:Yurt Ansiklopedisi

GİRİŞ

Çalışmamız her ne kadar idari tarih alanıyla sınırlandırılmış olsa da, şehir tarihi çalışmanın bir gereği olarak farklı ve çeşitli kaynaklara ulaşma ihtiyacı hissettik. Dolayısıyla Denizli ile ilgili olan arşiv vesikalarından, temel kaynak ve telif eserlerden, süreli yayınlardan, ansiklopedilerden, başta resmi kurumların web siteleri olmak üzere internet aracılığıyla edindiğimiz bilgilerden ve Denizli ile ilgili düzenlenen sempozyumların içinde yer alan bildirilerden faydalanmaya çalıştık.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden taradığımız belgelerden incelediğimiz döneme ait Denizli idari tarihi ile ilişkilendirilebilecek olanları elverdiği ölçüde kullanmaya çalıştık.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nden elverdiği ölçüde faydalanmaya çalıştık. Özellikle 1938- 1950, 1950- 1973 yıllarında belediye ve il özel idareleri ile ilgili kaynaklar konusunda Devlet İstatistik Enstitüsü'nden faydalanmak istedik. Ancak yetkililer bu konuda ellerinde mevcut herhangi bir kaynak bulunmadığını belirttiler.

Belediyeler ve Denizli İl Özel İdaresi'nin çalışmaları ile ilgili kaynaklara ulaşmakta oldukça zorlandık. Her iki kurumu da ziyaret ederek bilgi almak istediğimizde ellerindeki kaynakların çok sınırlı olduğunu gördük. Denizli Valiliği de dahil olmak üzere bahsettiğimiz resmi kurumların arşivleme çalışmalarının olmadığını gördük. Dolayısıyla bu alanlardaki eksikliklerimizi il yıllıkları, Denizli tarihi ile ilgili eserler, internet aracılığıyla edindiğimiz bilgiler vasıtasıyla gidermeye çalıştık.

Denizli ile ilgili temel kaynaklar olarak, Vilayet Salnameleri'nden ve T.C. Devlet Salnameleri'nden yararlandık. Ayrıca 1967 ve 1973 yıllarına ait Denizli İl Yıllıklarından faydalandık.

Çalışmamız sırasında telif eserlerden de faydalanmaya çalıştık. Tarhan Toker'in "Denizli Tarihi, Denizli, 1967."ve "Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli, Denizli, 1983", Tahir Kodal'ın "Atatürk Dönemi'nde Denizli (1923- 1938), Ankara, 2007", Fahri Akçakoca Akça'nın "Küçük Denizli Tarihi, İzmir, 1945.", Tuncer Baykara'nın "Denizli Tarihi (1070- 1429) , II. Kısım, İstanbul, 1969" adlı çalışmaları Denizli Tarihi ile ilgili çalışanlar için temel eserler niteliğindedir. Biz de bu temel eserlerden önemli ölçüde faydalanmaya çalıştık.

Cumhuriyet'in ilk yılları hakkında Denizli şehri hakkında önemli bilgiler veren ve Osmanlıca olarak yazılmış olan Dr. Kemal Şakir'in "Denizli Tarihi, İstanbul, 1928" adlı eser döneme ait çok önemli bilgiler sunmaktadır. Eser, yazarının yaşadığı dönemdeki Denizli şehrini anlatması bakımından kayda değerdir. Ayrıca Dr. Kemal Şakir o dönemde Denizli şehrinin önde gelenleri arasında da yer almaktadır. Aldığı eğitim ve sahip olduğu bilgi birikimiyle gördüğünü kavrayabilen yorumlayıp ifade edebilen bir düzeyde olan Dr. Kemal Şakir'in bu eseri yazması Denizli ile ilgili araştırma yapanlar için bir nimet niteliğindedir.

çalışmalar yapan araştırmacılar için büyük önem taşıyan "Yurt Ansiklopedisi"nden de faydalanmış bulunuyoruz. Bu çalışmamız sırasında Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın "Tarih Araştırma ve Yazma Metodu, İzmir, 1995" adlı eserinden yöntem bilimi açısından faydalanmaya çalıştık.

Sürelî yayımlar içinden ulaşabildiğimiz "İnanç Dergisi" idari tarih açısından çok fazla bilgi sunmasa da genel anlamda çıkarılmaya başladığı dönemdeki Denizli hakkında genel bilgiler kazanmamıza vesile oldu.

Özellikle çalışmamızın "giriş" bölümünde yer alan konuları yazarken en çok yararlandığımız eserlerden biri de "Uluslararası Denizli Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, II, Denizli, 2007" olmuştur. Bu çalışmada yer alan farklı alanlardaki çalışmalar Denizli Tarihi'ne çok farklı açılardan bakabilmemize olanak tanımıştır. Bu eser Denizli Tarihi ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılar için çok çeşitli bilgiler içermesi bakımından önemlidir.

Çalışmamız sırasında ve özellikle idari değişikliklerle ilgili bilgilere ulaşma aşamasında başvurduğumuz kaynaklardan biri de resmi kurumların web siteleri olmuştur. Görev yapan valiler ve idari alandaki değişikliklerle ilgili olarak T.C. İçişleri Bakanlığı'nın web sitesi başta olmak üzere çeşitli valilik ve kaymakamlıkların web sitelerinden faydalandık.

Bu çalışmamız sırasında "İslam Ansiklopedisi", "İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi", "Meydan Larousse" gibi ansiklopedilerin yanı sıra "şehir tarihi" ile ilgili ansiklopedilerden de faydalanmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ'NİN FİZİKİ, TARİHİ DURUMU VE DENİZLİ ŞEHİRİ

1.1. DENİZLİ'NİN FİZİKİ DURUMU

1. 1. 1. Coğrafi Konum

Denizli Anadolu Yarımadası'nın güneybatı, Ege Bölgesi'nin güneydoğusunda yer almaktadır. Ege ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçit durumundadır. Denizli İli'nin her iki bölge üzerinde de toprakları vardır. Denizli ili doğuda Burdur, Afyon; batıda Aydın, Manisa; güneyde Muğla; kuzeydoğuda Uşak illeri ile komşudur. Denizli'nin toprakları, doğuda toros silsilesinin, batı ucu olan Teke dağları, kuzeyde Gediz havzasının kuzey bölümü, batıda Güney Menderes masifi ve havzası, güneyde Dalaman havzası ve Teke dağları gibi doğal mıntikalarla çevrilmiştir¹.

İlin komşu şehirlerle iletişiminin yaz- kış kesintisiz devamını sağlayan düzgün araçları ve yolları vardır. Bu da şehri transit bir merkez haline getirmektedir². Doğal olanaklarının getirdiği avantajlarla Denizli, tarih boyunca önemli bir şehir olmuştur.

1. 1. 2. Jeopolitik Yapısı

Denizli'nin arazi karakteri daha çok IV. Zaman ve metaforfik kayalarla alüvyondan ibarettir. İlin arazi yapısında jeolojik zamanlar birbirine karışmış durumda olmakla birlikte, topraklarında genellikle Neojen döneme ait özelliklerin hakim olduğu belirtilmektedir³.

İlin doğusunda ise Çivril ve Baklan ovalarını çevreleyen oluşumlar, killi şist ve kalker sistemlerinden meydana gelmiştir. Güneybatı bölümünde travertenler, konkolömera ve grelere rastlanmaktadır. Menderes nehrinin sağ ve sol kıyısı boyunca mermerler yer almıştır⁴. Jeolojik yapı bakımından Denizli ilinin bulunduğu arazi deprem bölgesine girmektedir⁵.

¹ Yurt Ansiklopedisi, "Denizli", Cilt: III, İstanbul, 1982,s.2116.

² Tarhan Toker, Her Yönüyle Denizli İli ve Turizm Klavuzu, Denizli, 1984, s.5- 6.

³Y.A. a.g.m. , s.2116.

⁴ Tarhan Toker, Denizli Tarihi, Denizli, 1967, s.7.

⁵ Denizli İl Yıllığı/1967, Ankara, 1968, s.92.

1.1.3. Fiziki Yapısı

Denizli İli'nin toprakları fiziki açıdan genel olarak rakımı 500- 1200m. Olan hafif dalgalı geniş yayla düzlükleri, bu düzlükler altında gömülmüş çukur alanlar ve yaylalar üstünde bazen dağınık bazen de belli doğrultuda sıralanan dağlardan oluşan bir görüntüye sahiptir¹.

Denizli İli genel olarak akarsu bakımından iyi durumda sayılabilir. Bellibaşlı akarsuları Büyük Menderes Nehri, Çürüksu Çayı, Akçay, Gireniz Çayı ile Büyük Menderes'e karışan Işıklı, Küfü, Banaz Çayları ve Çürüksu'ya karışan Gökpinar, Kaklık, Halkapınar dereleri, Akçay'a karışan Yenidere ve Vandalas Çayları'dır².

İlin vadileri, Akçay Vadisi, Gireniz Vadisi, Büyük Menderes ve Çürüksu Vadileri'dir³. Büyük Menderes ve Çürüksu ovaları alçak; Tavas, Acıpayam, Kaklık, Hambat, Çivril ve Baklan ovaları ise yüksek ovalardan sayılır⁴.

Denizli'nin önemli gölleri arasında Acıgöl (Çardak gölü), Çaltı (Beyler gölü), Işıklı gölü ve Süleymaniye gölü sayılabilir⁵.

Karcı, Denizli, Honaz tarafları suyu bol olarak bilinen yerlerdir⁶. Denizli ili kaplıcaları açısından da önemli bir yere sahiptir. Merkez, Buldan ve Sarayköy ilçeleri dahilinde birçok kaplıca vardır. Ayrıca modern tesisler ile Pamukkale ve sıcak şifalı sular açısından zengin bir belde olan Karahayıt sağlık açısından yarar sağlanan yerlerdir⁷.

Denizli ilinin yüksek ovaları aslında birer yayla sayılır. Yayla adını alan yüksek düzlükler de vardır. Çameli, Bağbaşı, Uzunpınar, Yoran, Sahman, Eseler, Süleymaniye, Homa ve Kuyucak Denizli ili dahilinde bulunan önemli yaylalardandır⁸.

Denizli ili tektonik yapıya sahip ve bu nedenle engebeli olan bir arazi görüntüsündedir. Ancak dağlar geçit veren bir niteliktedir. İlin önemli dağları arasında Honaz, Babadağ, Sazak, Eşeler, Büyük Çökelez, Maymun, Beşparmak, Akdağ, Karcı, Sandıras, Bozdağ, Kızılhisar, Bulkazdağı sayılabilir⁹.

Akarsu ve çayları bakımından zengin sayılabilecek bir coğrafi yapıya sahip olan Denizli'nin tarih boyunca neden sularını çokluğu ile övüldüğü daha iyi anlaşılmaktadır.

¹ Osman Yalçın, Denizli, İstanbul, 1960, s. 17.

² D.İ.Y. /1967, s.96.

³ D.İ.Y. / 1967, S.93.

⁴ O. Yalçın, a.g.e., s.7.

⁵ D.İ.Y. /1967, s.93.

⁶ Mustafa Sarıkaya, Denizli İli, Coğrafyası, Tarihi, Şehri ve Turistik Önemi, Denizli, 1963, s.13.

⁷ M. Sarıkaya, a.g.e., s.14.

⁸ D.İ.Y. /1967, s.95.

⁹ D.İ.Y. /1967, s.95.

Denizli ili bitki örtüsü ve türleri bakımından arazi ve iklimine paralel olarak Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bitki örtülerini içine alan bir yapıya sahiptir. Genel olarak ilin bitki örtüsünün orman ağaçları ve Akdeniz iklimine özgü makiler olduğu görülmektedir.

1.1.4. İklim Durumu

Denizli ili iklim özellikleri bakımından Akdeniz basıncının etki alanında kalan bir yapıya sahiptir. Dağlar ve engebeli arazilerin, dağların denize dik ya da paralel olarak uzanıyor oluşunun Denizli ilinin iklim durumuna etkileri söz konusudur. Denizli ili iklimi Ege, Akdeniz ve İç Anadolu iklimleri arasında yer yer birbirine yakın iklim özellikleri gösteren bir geçit bölgesi üzerindedir. Dolayısıyla, iklimi kısmen ve kuvvetlice kara subtropik yayla iklimi karakterini taşır, bazı yerler iklimine göre sertçedir¹.

İl Ege Bölgesi'nde olmasına rağmen Ege Bölgesi'nin iklimi tamamen görülmez. Kıyı kesimlerden iç bölgelere geçit yerinde olduğundan az da olsa iç bölgelerin iklimi hissedilir. Kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. İlde yıllık sıcaklık ortalaması 15.8 santigrad derecedir². Yaz aylarında ısı 40 dereceye kadar yükselirken kış aylarında -10 dereceye kadar düşer. Yağışlı gün sayısı ortalama 80'dir. Yağışlar genellikle kışın olur. Kışın ayrıca yoğun kar yağışları da görülür³. 550- 1120 metre yükseklikte bulunan Acıpayam, Çal, Çivril, Davas kazalarının ve Buldan kazasının bir kısmının iklimi biraz daha sertçedir. Buraları yayla mıntıklarından sayılır⁴.

1. 2. TARİHİ DURUMU

1. 2. 1. Denizli'nin Adı

M.Ö. (312-64) yılları arasında hüküm süren ve Anadolu'nun güney yarısını egemenlikleri altına alan Selevkoslar döneminde şehre ilk olarak Diaspolis, sonra Rhoas, daha sonra da Laodikeia adları verilmiştir. Denizli'nin kuzeyinde bir tepe üzerinde bugün Eski Hisar denilen yerde kurulan Laodikeia, M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında kenti yeniden kuran

¹ D.İ.Y. /1967,s.101.

² [http://tr.wikipedia.org/wiki/Denizli_\(il\)#.C4.B0klimi](http://tr.wikipedia.org/wiki/Denizli_(il)#.C4.B0klimi)

³ <http://megepizmir.meb.gov.tr/Pilotil/bdenizli.htm>

⁴ T.C. Denizli Vilayeti, Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, Denizli, 1938,s.15.

Selevkos kralı II. Antiokhos tarafından karısı Laodike adına yaptırılmıştır. Laodike sözcüğüne Grekçe yer bildiren -ia (-eia) son eki getirilerek şehrin adına Laodikeia denmiştir¹.

Denizli ilinin adı 12. yüzyılda başlayan Müslüman akınlarına kadar Laodikeia olarak anılmıştır. Denizli'nin adının nereden gelmiş olabileceği ile ilgili olarak birçok düşünce mevcuttur. Gerek yazılı gerek sözlü kaynaklarda bu düşüncelere rastlamak mümkündür.

Denizli adının kökeninin açıklanmasında sözü geçen mitoloji ve masal gibi anlatım tarzları özellikle halk arasında yer bulmuştur. Denizin yokoluşu, oduncunun kızı, Hiyera Şehri hikayesi gibi bir takım sözlü anlatımlar Denizli ve Hierapolis şehirlerinin adlarının açıklanmasında kullanılmaktadır².

Yazılı kaynaklarda geçen anlatımlarda ise Denizli adının “deniz”, “domuz” gibi kavramlarla ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Denizli şehrinin Hıristiyanların elinde bulunduğu dönemde Hıristiyan ahalisi çok domuz beslediği için Türkler tarafından “domuzlar şehri” şeklinde adlandırıldığı ileri sürülmektedir. Kaynaklarda Tonuzlu, Tonguzlug, Tuguzlug gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Ünlü seyyah İbn-i Batuta bölgeden Beledü'l-Hanazir (Domuzlar Beldesi) olarak bahsetmektedir³. Bir diğer düşünceye göre ise Cihannüma'da geçen “kesret-ül enhar” tamlaması Denizli bölgesi için kullanılmıştır. Suları çok anlamına gelen bu tamlamadan ötürü de şehir adının kaynağını almış olabilir.

Zaman içerisinde “Tonuzlu”ya da “Tonguzlu” diye ifade edilen sözcüğün 1510 tarihli bir kayıta “Dinüzlü” şeklinde ifade edildiği de belirtilmektedir. Şehre uğrayan seyyahlar adını Denyzely, Denisle, Denisli, Denizlu gibi yazmışlardır. Hepsinde de “ Denizli” esası mevcuttur⁴.

“Selçuklu devri resmi kayıtlarında şehrin adı “Ladik” olarak zikredilmiştir⁵. Aksarayı, 1211 yılına ait bir vaka sırasında Ladik, 1277’de cereyan eden bir olayda ise Toğuzlu adını kullanmıştır. İbn Bibi ise aynı 1277 yılı olaylarında Ladik ismini zikreder. Baybars Mansuri de 1255 ve 1262 yılları vekayii sırasında Tonguzlu ve Tonuzlu isimlerini vermektedir. Şu halde Selçuklu kayıtlarına Ladik diye geçen bu şehrin, bir diğer ismi daha vardır ve bu da Tonuzlu’dur⁶.

¹ Abdullah Bağdemir, “Laodikya ve Denizli Kelimeleri Üzerine”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.315-316.

² Şerif Kutludağ, “Denizli Adının Hikayesi”, Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi, sayı:9, Denizli, Ocak-Şubat-Mart 2006, s.18.

³ Metin Tuncel, “Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler”, a.g.s. , Bildiriler I, s.48.

⁴ Tuncer Baykara, Denizli Tarihi, İkinci Kısım, İstanbul, 1969, s.44-45.

⁵ Turan Gökçe, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara, 2000, s.16.

⁶ T. Baykara, a.g.e. , s.43.

Kent bir ara eski ve yeni adını birlikte korudu (Ladik ve Denizli)¹. Tonuzlu ve Lazıkıyye isimlerinin piyade tahrir defterlerinde 16. yüzyıl boyunca bir arada kullanıldığı görülmektedir².

16. ve 17. yüzyıllarda bazı kayıtlarda tesadüf edilen Denizli adına rağmen, hakim olarak kullanılan isim Laodikeia- Ladik/ Lazık çizgisinin Osmanlı klasik dönemindeki uzantısını teşkil eden Lazıkıyye olmuştur. Tonuzlu çizgisinin devamı olan Denizli, ancak 1675'lerden itibaren Lazıkıyye ile birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1700'lü yıllara gelindiğinde en çok kullanılan isim "Denizli" olmuştur³.

1. 2. 2. Türklerin Fethine Kadar Denizli

Denizli merkezinde yer alan Karakurt Höyük'te bulunan arkeolojik veriler Denizli İli'nin kültürel geçmişinin günümüzden yaklaşık 7500 yıl öncesine uzandığını ortaya koymuştur⁴. Prehistorik dönemde Denizli ve yöresinin çok sayıda iskana da sahne olduğu bilinmektedir⁵.

1954 – 1959 yılları arasında Beycesultan Höyüğü'nde yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntular, ilin yerleşme tarihinin Kalkolitik (Bakırtaş) dönemlerinde başladığını, İlk Tunç, Orta Tunç ve Son Tunç çağlarıyla sürdüğünü göstermektedir⁶. Güneybatı Anadolu'da kazılıp yayınlanmış en önemli höyük yerleşimi Beyce Sultan, Denizli il merkezinin kuzeydoğusunda, Çivril ilçesinin 5 km. güneybatısında, Menteşe köyü yakınındadır⁷. Kazılar sonucunda kültürel gelişmede evreleri ile 40 kat tespit edilmiştir. Bu katlar dönemin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatıyla ilgili ipuçları vermektedir⁸. Buluntular Kalkolitik dönemin en önemli özelliği olan madenin silah yapımında kullanıldığını göstermektedir⁹. Turgut Yiğit, milattan önce 2. binyıla dek olan süreçte kazılarda, elliye bulan yerleşim yerleri tespit edildiğini ve bunlardan biri olan Beyce Sultan Höyüğü'nün sadece Denizli'nin değil, Batı Anadolu'nun

¹ Metin Tuncel, a.g.m. ,s.49.

² T. Gökçe, a.g.e. , s.17.

³ T. Gökçe, a.g.e. ,s.19.

⁴ Erim Konakçı – Bahadır Duman, “ Arkeolojik ve Yazılı Kanıtlar Işığında Kolossai” , Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu , Bildiriler II , Denizli , 2007 , s. 57.

⁵ Yusuf Kılıç, “ Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimleri ve Yol Sistemleri” , Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu , Bildiriler I , Denizli 2007 , s.17.

⁶ Seton Lloyd – James Mellaart, Beyce Sultan, Cilt : 1 , Londra , 1962, s.53-57.

⁷ Engin Akdeniz, “ Beycesultan Son Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı Seramiğinin Güneybatı Yayılımı ve Kadıkalesi Kazıları” , a.g.s. , Bildiriler II, s.3.

⁸ S. Lloyd – J. Mellaart, a.g.e. , s.54.

⁹ Y.A. , a.g.m. , s.2131.

Kalkolitik çağdan başlayarak Tunç çağlarına dek uzanan kültürlerin önemli bir temsilcisi olduğunu belirtmektedir¹.

Beyce Sultan orta ve son tunç çağlarında Denizli, Arzawa siyasi birliğinin önemli bir kenti durumundaydı². Hitit çivi yazı arşivlerinde Arzawa olarak geçen coğrafya adı Denizli ilini de kapsayacak şekilde Anadolu'nun güneybatısında yer almaktaydı³.

Verimli toprakları, ovaları ve akarsuları, insanların yerleşmesine çok uygun coğrafi yapısı gibi özellikleri dolayısıyla M.Ö. II. binyılda Denizli bölgesi (Arzawa)⁴ Hititlerin Anadolu'daki hedeflerinden biriydi. Ayrıca Orta Anadolu'dan Ege kıyılarına doğru uzanan doğal yollar üzerinde yer alan Denizli bölgesi bu konumu dolayısıyla M.Ö. II. binyılda Hititler'in Batı Anadolu'ya yaptıkları seferlerde geçtikleri yer olmuştur⁵. Hititler ile Arzawalılar sürekli savaş halinde olmalarına karşın, burayı tam anlamıyla ele geçirememişlerdir⁶.

Antik Çağda Denizli, Psidya yöresinin batı kesiminde yer almıştır. Likya ile birlikte kuzeydoğu'daki Denizli yöresine rastlayan dağlık kesim, Heredotos döneminden beri Milyas diye anılmaktadır. Bölgenin en eski halkları ise Milyaslılar ile Solimaslılardır⁷.

Perslerin, Likya Krallığını egemenliği altına almasıyla (M.Ö. 546) Batı Anadolu'yu ele geçirme çabası devam etmiş; fakat Denizli yöresinin asıl halkı olan Milyaslılar ya da Psidyalılar, Perslere karşı Likyalılardan daha çok direnmişlerdir⁸. Perslerin Anadolu'daki egemenliği Makedonyalılar tarafından sonlandırılmıştır. Denizli yakınlarındaki Laodikeia ise adını Selökid Kralı II. Antiokos'un M.Ö. 246 yılında eski karısı Laodikeia'yı Efes'te görmeye gitmesi ve eski eşine izafeten kurduğu şehre "Laodikeia" adını vermesiyle almıştır⁹. Bu dönemde, Batı Anadolu üzerinde Makedonyalılar, Romalılar ve Bergamalılar arasında şiddetli bir şekilde nüfuz mücadelesi olmuştur¹⁰. Rodoslular ve Bergamalılar arasındaki mücadelede kazanan taraf Bergamalılar olmuştur. Roma, Bergama ve Selökidler arasında kesin barış anlaşması bugünkü Dinar yakınlarında olmuş, bu anlaşmayla Denizli ve çevresi Rodoslulara bırakılmıştı¹¹.

¹ Turgut Yiğit, " M.Ö. II. Binyılda Denizli ve Çevresi" , a.g.s. , Bildiriler I , s.7.

² Türkiye İller Ansiklopedisi, " Denizli" , İstanbul, 2005, s. 315.

³ T.Yiğit, a.g.m. , s. 7.

⁴ Arzawa, çivi yazılı metinlerde hem geniş anlamda bir Arzawa ülkesini, hem de dar anlamda bir Arzawa kentini göstermektedir. Bkz. Turgut Yiğit, a.g.m. , s.8.

⁵ T. Yiğit, a.g.m. ,s.9.

⁶ Tahir Kodal, Atatürk Dönemi'nde Denizli (1923-1938) , Ankara, 2007, s.8.

⁷ Y. A. , a.g.m. , s.2134.

⁸ Fahri Akçakoca Akça, Laodikya, Denizli, 1937, s.37.

⁹ Kemal Şakir, Denizli Tarihi, İstanbul, 1927, s.5-6.

¹⁰ Y.A. ,a.g.m. , s.2134-2135.

¹¹ Y.A. ,a.g.m. , s.2135.

Bu dönemde Denizli ve çevresi genel anlamda büyümüş, zenginleşmiş ve parlak bir dönem geçirmiştir. Hatta, Hıristiyanlığın yayılma döneminde dini merkez haline gelmişti¹. Mark Wilson da bu görüşü doğrulamaktadır. Mark Wilson, 2000 yıl önce Denizli ve çevresindeki bölgede Frigler, Grekler, Romalılar ve hatta Yahudilerin yerleşik olduğunu ve bu grupların ise Lycus (Çürüksu) Vadisi'nin üç önemli şehri olan Laodikeia, Hierapolis ve Colossae'de yaşadığını belirtmiştir. Mark Wilson, bu yerlerin her birinin de isimlerinin İncil'de, Hıristiyanlığın 1. yüzyıldaki merkezleri olarak geçtiğini vurgulamıştır².

Laodikeia, pamuk ekip biçmekte ve pamuk endüstrisinde çok şöhret kazanmıştı³. Laodikeia'nın "birras" adlı pamukluları, "delmotika" adlı çamaşırlık dokumaları oldukça ünlü olmuştu⁴. I. yüzyılın sonlarına doğru, Hierapolis ve Laodikeia'daki tekstil sektöründeki örgütlerin, kentlerin sosyal ve ekonomik yaşamında son derece etkili olduğu görülmektedir⁵. Laodikeia şehrinin bu dönemde hem dinsel, hem de ticaret ve ekonomi alanında önemli bir merkez olduğu görülmektedir. Ekonomi ve ticaret alanındaki başarıların sebebi ise büyük ihtimalle Laodikeia halkının ürettiği meşhur dokumalar olmalıdır.

Laodikeia ağır ve ucuz malların kara taşımacılığı yerine hafif ve değerli mallar üreterek bunlarla ticaretini geliştirmiştir. Kentin yün üretimi Strabon'un yaşadığı dönemde bile ünlüdür. Roma İmparatorluk çağında kent bir dokumacılık merkezi olmuş ve ticari zenginliği nedeniyle dönemin para piyasalarında ağırlıklı bir yer edinmiştir⁶. Hasan Malay da Laodikeia'nın önemli bir anayol üzerinde kurulmuş olması ve varlıklı insanların çokluğu nedeniyle I. Yüzyıldan itibaren önemli bir bankacılık ve finans merkezi haline geldiğini belirtmekte ve örnek olarak ünlü hatip Cicero bile tahvillerini Laodikeia'da paraya çevirmekten sözlemekteydi, demektedir⁷. Mustafa Büyükkolancı da, Lycus Vadisi'nde yer alan Laodikeia antik kentinin bu dönemde, Helenistik dönemde kurulan ve Roma Çağı'nda, özellikle M.S. II ve III. Yüzyıllarda en zengin dönemlerini yaşayan diğer kentler gibi önemli olduğunu vurgulamıştır⁸.

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.9.

² Mark Wilson , " Rich Yet Lukewarm: Early Christianity in the Lycus Valley" , Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.68.

³ K. Şakir, a.g.e. , s.8.

⁴ Tarhan Toker, Denizli İli'nin Tarihi, Denizli, 1967, s.18.

⁵ Efrumiye Ertekin, " Roma Çağı'nda Hierapolis ve Laodikeia'da Tekstil ve Tekstil Sektöründeki Merkez Örgütleri (Ergasia'lar), Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.38.

⁶ Uğur Tanyeli, " Denizli Kenti'nin Yapısal Evrimi (11.-15. yy.)" , Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler 1988, Denizli, 1989, s.341.

⁷ Hasan Malay, " Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum" , Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler 1988, Denizli, 1989, s.295.

⁸ Mustafa Büyükkolancı, " Laodikeia ve Hierapolis Hamamlarının Kazı Sonuçlarına Göre İki Kentin Son Dönemleri" , Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II, Denizli, 2007, s.51.

Tarhan Toker, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine, Laodikeia'nın yönetiminin Bizanslılara geçtiğini ve bu tarihten (476) itibaren de şehrin gerilemeye başladığını yazmaktadır¹. Ancak son dönemlerde yürütülen kazılar ve bilimsel araştırmalar Laodikeia kentinin gerilemesiyle ilgili farklı bazı nedenler ortaya koymaktadırlar. Örneğin Uğur Tanyeli, Roma Çağı'nın sona ermesi ve İstanbul'un önem kazanmasıyla, Akdeniz Dünyası'ndaki dengelerin değiştiğini ve bu değişen dengelerin Laodikeia'yı da olumsuz etkilediğini, bunun sonucunda da tarım dışı üretim kapasitesindeki düşüşün ortaya çıktığını düşünmektedir. Ayrıca depremlerin etkisi, dokuma alanındaki üretim kapasitesinin düşmesi, su yolu şebekesinin VI. yüzyılda kullanılamaz hale gelmiş olması ve istilaların da kentin gerilemesinde etkili olduğu düşünülmektedir². Uğur Tanyeli, bu nedenlerle Laodikeia'nın üzerinde konumlandığı alanın terk edilerek bugünkü Denizli'nin bulunduğu kesime yerleşildiğini açıklamaktadır³.

Celal Şimşek de bu açıklamaları doğrulamaktadır. Lycus Vadisi tarih boyunca orduların geçiş güzergahı olmuştur. Ovanın ortasında yer alan kent, bu geçiş ve ani saldırılardan fazlasıyla etkilenmiştir. VII. Yüzyılın ilk yarısında meydana gelen yıkıcı deprem sonrasında Laodikeia antik kenti halkı, Karcı Dağı eteklerinde yer alan büyük çoğunluğu Kaleiçi olmak üzere, Bereketli Hisarköy Kalesi ve Asartepe (Kilise Mevkii)'ye taşınmışlardır.⁴

Laodikeia halkı yeni yerleşim bölgesi olan Kaleiçi civarlarında yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. Denizli ve çevresi Türklerin eline geçene kadar Bizans yönetiminde kalmıştır.

¹ Tarhan Toker, Denizli'ye Toplu Bir Bakış, Denizli, 1949, s.19.

² U. Tanyeli, " Denizli Kentinin Yapısal Evrimi (11.- 15. yy.)" , Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler 1988, Denizli, 1989, s.341-348.

³ U. Tanyeli, a.g.m. , s.345.

⁴ Celal Şimşek, " Laodikeia'dan Ladik'e Denizli", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II, Denizli, 2007., s.38.

1. 2. 3. Selçuklular Zamanında Denizli

Türklerin Denizli ve çevresi ile ilgili ilişkileri ilk olarak 1070'de başlamıştır¹. Selçuklu Sultanı Alparslan'a isyan eden Yıva Oğuz Beyi Erbasganoğlu Bizans'a sığınmıştı. Peşinden Anadolu'ya akınlar yapan Afşin Bey ve diğer hudut beyleri gönderildiler. Afşin Bey, Yıva Beyini bulmaktan ümidini kesip batıya doğru ilerledi. Dönemin önemli kenti Honaz'ı aldı. Laodikeia'yı yağmalayarak Ege sahillerine kadar ilerledi². Afşin Bey'in bu hareketi geçici idi. Fakat fetihlerin ön hazırlığı anlamını taşımaktaydı³.

Malazgirt savaşından sonra Anadolu'ya egemen olmaya başlayan Türkler, yaklaşık 1077'de Denizli'yi de aldılar⁴. 20 yıl kadar süreyle Türk Hakimiyetinde kalan Denizli ve çevresi Bizanslılar'ın eline geçmiştir. Bizanslılar 1097 yılındaki haçlı seferleri ile 5. Dukas tarafından Denizli ve çevresini tekrar ele geçirmiştir (1098). Bu tarihlerde Denizli ve çevresi Türkler ve Bizanslılar arasında devamlı olarak el değiştirmiştir⁵.

Fakat Bizans hakimiyeti kısa sürmüştür, Haçlı ordularını Anadolu'da yenilgiye uğratan Selçuklular 1102 tarihinde Denizli ve çevresini ikinci kez ele geçirmiştir. Buna karşılık Alexis Komnenos komutanlarından Philocal'ı bölgeyi Türklerden geri almakla görevlendirdi. Philocal'in bölgede Türklerle yaptığı vahşet Türkmenlerin nefretini uyandırmış ve Atabeg Hasan Çukurova'dan 24 000 kişilik kuvvetle Laodikeia üzerine yürüyerek şehri 1109'da tekrar Selçuklulara bağlamıştır⁶.

Bundan sonraki tarihlerde Çürüksu vadisinde Haçlılar ve Bizanslılarla devamlı çatışmalar olmuş, şehir elden ele geçerek harap hale gelmiştir. Laodikeia 1211 tarihine kadar sürekli Bizanslılarla Türkler arasında el değiştirmiştir⁷. Böylelikle Denizli ve çevresi Afşin Bey'in seferini saymazsak dördüncü ve son olarak Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmiştir. Doğu kaynaklarının Denizli ve çevresinin fethedilmesinin tarihini 1206 olarak gösterdiği, ancak Bizans kaynaklarında 1196'larda Denizli ve çevresinin istila edildiği bir savaş olduğu da zikredilmektedir⁸.

¹ Y.A ,a.g.m.s,2135.

² T. Baykara, a.g.e. s.13.

³ Ayfer Özçelik, " Türk Hakimiyetinde Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli",Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi, Sayı:9,Denizli,2006.s.29.

⁴ Y.A. , a.g.m.s.2135.

⁵ T. Kodal , Atatürk Dönemi'nde Denizli 1923-1938, Ankara, 2007 , s.10-11.

⁶ A. Özçelik, a.g.m.s.29.

⁷ D.İ.Y. /1967, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s.120.

⁸ Tuncer Baykara,Denizli Tarihi 1070-1429, II. Kısım, İstanbul, 1969, s.23.

Denizli II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra Bizanslıların eline geçmekle beraber diğer Türkmenlerin de yardımıyla, 1207'de Anadolu Selçuklu Devleti'ne kesin olarak katılmıştır. Tuncer Baykara Denizli yöresinin Türk idaresine 1206 yılında geçmiş olması gerektiğini belirtmektedir¹. Ladik yöresine yönelen Selçuklu birliklerinin kumandanı Esedüddin Ayaz Beg idi. Fetih sonrası Esedüddin Ayaz Beg Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yörenin yetkilisi, "Sahib"i olarak atandı. Esedüddin Ayaz Beg'in yönetim yetkisi "vali"lik değildir. Çünkü bu dönemde "vali" "Sahib" in idaresinde olan yerlerdeki birkaç vilayetin yöneticilerine denebiliyordu. Bu dönemde Esedüddin Ayaz Beg'e bağlı en az üç "vali" bulunmaktaydı². 1243 yılında Moğollar Selçukluları Köseadağ'da ağır bir yenilgiye uğrattı. Moğollarla yapılan barış sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti Moğolların hakimiyetine girdi. Selçuklu sultanlarının Moğol hakimiyeti altına girmeleri üzerine Türkmenler devlete karşı itaatsizlik gösterdikleri gibi Moğollara da baş eğmediler. XIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu Sultanlarının Türkmenleri itaat altına alacak kadar güçleri yoktu³. Böylece, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 Köseadağı savaşında Moğollara yenilmesiyle Denizli ve çevresi Türkmenlerin yönetimine geçmiştir⁴.

Denizli Türkmenleri XIII. asrın ikinci yarısında denize ulaşarak, bugünkü Muğla bölgesinde Mentеше Beyliği'ni kurdular. Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla da Denizli bölgesinde İnanç Oğulları Beyliği kuruldu⁵. İnanç Oğulları Beyliği Moğolların önünden kaçıp gelen Türkmenlerin de katılımıyla İnanç Bey tarafından kuruldu⁶.

Germiyanogulları Türkmenlerin bölgedeki zayıf durumlarından faydalanarak Denizli ve çevresini 1288'de ele geçirmişlerdir. Germiyanogullarının Tripolis'i almalarından sonra Denizli yöresi bütünüyle Türk egemenliğine girdi⁷. İlhanlı hükümdarı Geyhatun'un 1291'de Denizli üzerine yürümesi yöreye büyük zarar vermiş ve Germiyanlıların daha da güçlenmesine yol açmıştı. Denizli'ye ait pek çok belde Germiyanlıların eline geçmiştir. Bu dönemde de kent bölgenin sosyo-ekonomik açıdan merkezi olma kimliğini korumuştur⁸.

¹ Tuncer Baykara, "800 Yıl Önce Denizli Topraklarının Fethi", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.45.

² T. Baykara, a.g.m. , s.46.

³ Bahattin Keleş, " XIII. ve XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresindeki Türkmenlerin Moğollara Karşı Mücadelesi", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.58.

⁴ K. Şakir, a.g.e.s.20-21.

⁵ Kemal Göde, "Denizli ve Yöresinde Oğuz Türkmenleri ve Faaliyetleri", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.52.

⁶ B. Keleş, a.g.m. , s.58.

⁷ Y.A. ,a.g.m. s.2136.

⁸ İlhan Erdem, " XIII- XIV. Yüzyıllarda Denizli ve Yöresinde Görülen Sosyal- Kültürel Gelişmeler", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu , Bildiriler I, Denizli, 2007, s. 82.

Germiyanoğullarının Denizli ve çevresindeki egemenliği, Germiyanoğullarının Osmanlı Devleti'ne ilk olarak bağlandığı 1391 yılına kadar devam etmiştir¹.

Timur'un 1402'de yapılan Ankara Savaşı'nı kazanmasının bir sonucu olarak Germiyan İli de Timur tarafından Yakup Bey'e verilmişti. Böylece Denizli'de 1390'dan beri devam eden Osmanlı Hakimiyeti sona ermiştir. Denizli'nin Germiyanoğulları ile birlikte, Osmanlı idaresi dışında kaldığı bu dönem yaklaşık 26 yıl sürmüştür. 1429'da Germiyan ili Yakup Bey'in vasiyeti gereği Osmanlı idaresine girmiştir².

Denizli ve çevresi seyyahlar ve konuyla ilgilenen uzmanlar tarafından kaydedildiğine göre bağcılık, boyacılık, dokumacılık, nar ve nar şarabı ticareti gibi konularda ileri gitmişti. Anılan dönemde Denizli ve çevresi önemli bir bilim ve sanat merkezi idi. Ayrıca ünlü seyyahlardan İbn-i Battuta, Türk kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan ahiler ve bu dönem Denizli ahileri hakkında önemli bilgiler vermektedir³. İbn-i Battuta Denizli'de iki Ahi grubu arasında yaşanan rekabetten söz etmektedir⁴. Bu iki ahi grubundan biri Ahi Sinan, diğeri ise Ahi Toman'a ait gruplar olmalıdır. XIV. yüzyılda Denizli ve yöresinde en güçlü topluluk "Ahiler" idi. Bu zümre güçlü bir üretim ve sanayi geleneğine sahip, kenti fiili olarak kontrol etmekte ve günlük hayatı yönlendirmekteydiler. Bu dönemde ahilerin yönettiği iş kolları arasında bıçakçılık yani silah yapımı ile kumaş üretimi başta gelmektedir⁵. Bu dönemde Ahiliğin şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik hayatında etkili olduğunu söyleyen İsmail Çiftçioğlu, bazı Ahi zaviyelerinin bilhassa şehrin iskanında önemli rol oynadığını belirtmektedir⁶. Sevgi, iyilik, dostluk, adalet, hizmet, emek gibi değerlerin öneminin belirtildiği "Yaşayan Ahilik" isimli bir yazıt Babadağ çarşısı kapısında bulunmaktadır⁷.

XI. yüzyıl sonlarından itibaren tüm Anadolu'ya olduğu gibi Denizli ve çevresine de Türkmen akınları olmuştur. Anılan dönemde bölgeye 200 bin Türkmen geldiği söylenmektedir⁸. Dolayısıyla Denizli ve çevresinin Türk egemenliğine girmesinde, yapılan savaşların ve mücadelelerin yanı sıra Türkmenlerin bölgeye yerleşmesi de belirleyici bir unsur olmuştur.

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.12.

² Turan Gökçe, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara, 2000, s.35.

³ T. Kodal, a.g.e. , s.13.

⁴ Claude Cahen,a.g.e., s.200.

⁵ İ. Erdem, a.g.m. , s.83.

⁶ İsmail Çiftçioğlu, " XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresinde Ahilik ve Mevlevilik" , Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007,s.67.

⁷ Bozkurt Güvenç, Türk Kimliği,İstanbul, 1995.s.363.

⁸ B. Keleş, a.g.m. , s.57.

1. 2. 4. Osmanlılar Zamanında Denizli

1368-1369'larda Denizli Germiyanogulları hakimiyetine girmişti. 1381'de Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid ile evlendirilmesiyle birlikte çeyiz olarak Osmanlılara verilen beylik topraklarının önemli bir kısmını oluşturan bölge Yıldırım Bayezid idaresine verildi. Denizli ve çevresi diğer beyliklerin ittifakı ile süren Germiyan- Osmanlı mücadelesini Osmanlıların kazanmasıyla Karaman, Hamit, Saruhan, Menteşe ve Germiyan Oğulları toprakları ile birlikte Osmanlı ülkesine katılmıştır¹.

Denizli Ankara Savaşı'na (1402) kadar Osmanlılarda kalmıştır². Ankara Savaşı'ndan galip çıkan Timur³ Denizli'yi Germiyanlılara verdi. Böylece Denizli'deki 12 yıllık ilk Osmanlı hakimiyeti sona erdi⁴. Germiyanlılar bundan sonra Denizli'ye yine hakim oldular. Ancak bu defaki Germiyan hakimiyeti çok kısa sürdü. 1411'de Denizli taraflarına bir ara Karamanoğulları hakim oldu. Ancak Osmanlılar çok geçmeden buraları geri aldılar. Germiyanlılar bu dönemde Denizli ve çevresine ismen hakim olmuşlardır, denebilir. 1429'dan sonra ise, Germiyan ülkesi tamamen Osmanlılara geçti⁵. II. Murad zamanında 1429'da Denizli ve çevresi kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girdi⁶.

Denizli bölgesi erken dönem Osmanlı tarihi içerisinde sahip olduğu kumaş ve dokumacılık işleri ile bilinen ve yer eden bir bölgedir. Denizli'nin sahip olduğu kumaş üretimi ve dokumacılık sektörü, şehrin 14. ve 15. yüzyılda Batı Anadolu Beyliklerinin bayrak ve devlet erkanının giydikleri kaftanların üretimini yapmasına elverecek ölçüde tanınmıştı⁷.

Denizli ve çevresinde Türkleşme sürecinin 12. ve 13. yüzyılda başladığını söylemek mümkündür. Selçuklular döneminde oluşmaya başlayıp giderek olgunlaşan Türk-İslam geleneği uzun süre varlığını korumuştur⁸. Denizli ve çevresinin Türkleşmesinde diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi dervişlerin önemli katkıları olduğu bilinmektedir. 16. yüzyılda Işıklı, Bekilli, Çivril, Çal ve Baklan'ı da içine alan geniş bir alana yayılan Şeyhlü

¹ Ayfer Özçelik, a.g.m., s.31.

² Denizli İl Yıllığı/1973, Cumhuriyetin 50. Yılında Denizli, Ayyıldız Yay. , Ankara, 1973, s.12.

³ Timur 1403 yılının ilk aylarında Denizli'ye uğrayarak, çadır kurmuştur. Gürsoy Solmaz, "Timur'un Denizli ve Çevresindeki Faaliyetleri", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.95.

⁴ T. Baykara, a.g.e. , s.42.

⁵ T. Baykara, a.g.e. , s.42.

⁶ Turan Gökçe, a.g.e. , s.35-36.

⁷ Haldun Eroğlu, "Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarında Denizli", a.g.s. , Bildiriler I, s.90.

⁸ Mahmut Alptekin, " Tarihte Denizli İli'nin Düşünce ve Kültür Hayatı", Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri, Denizli, 1989, s. 131.

Kazası'nda çok sayıda tekke ve zaviye mevcuttu¹. Bu dönemde faaliyet gösterdikleri tespit edilmiş olan “ kolonizatör Türk dervişleri” kuruluşundan itibaren her biri birer cazibe merkezi olan zaviyelerinde icra ettikleri dini ve sosyal fonksiyonlarıyla, Denizli ve çevresindeki Türk yerleşmesinin öncülüğünü yapmışlardır².

Osmanlı Devleti kendi politikalarına uygun olarak Denizli ve çevresini üç bölgeye ayırarak yönetmiştir. Acıpayam Hamid, Tavas Menteşe sancaklarına bağlanmış, Homa, Işıklı, Çal, Baklan, Honaz, Sarayköy, Buldan ve Denizli ise Kütahya sancağına bağlanmıştı. O zamanki resmi adıyla Lazkiye (Denizli) Kütahya ya da Paşa sancağına bağlı bir kadılık merkezi haline gelmiştir. O zamanki Lazkiye kazası aşağı yukarı bugünkü vilayet sınırları ile birlikte İbsili (Sarayköy- Babadağ), Kaş- Yenice (Buldan, Güney), ve Aydos'u içine alıyordu. İdari taksimat'ın 1571'de değişmesi ile birlikte Aydos müstakil kadılık haline getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda İbsili nahiyesi Ezine, Kaş- Yenice nahiyesi de Çarşamba olarak ayrı kadılıklar haline getirildi. 19. asırda ise Denizli sancak haline getirilerek Aydın vilayetine bağlandı³.

Lazikiye kazası (Denizli) 16. ve 17. asırlarda büyük demografik ve ekonomik potansiyeliyle, tabii olduğu Kütahya sancağı bünyesinde olduğu kadar Osmanlı taşra teşkilatının Batı Anadolu bölümünde de önemli bir yer tutmaktaydı⁴. 18. yüzyılda Denizli, garp ocaklarına hizmet etmek için gönüllü olarak yazılıp görevlendirilecek ve gönderilecek olan Anadolu delikanlıların, gemilere binecekleri iskelelere uzanan yollar üzerinde bulunması⁵ sebebiyle Anadolu Türk kültürünün Kuzey Afrika ve Akdeniz coğrafyasına yayılmasında önemli bir rol oynamıştır⁶.

Ancak, Denizli ve çevresi 18. yüzyıldan itibaren dokumacılık alanında sorunlar yaşamaya başlamıştı. Denizli'nin ilkçağlardan başlayarak ün kazandığı tekstil alanındaki parlak günler, 18. yüzyıldan itibaren aynı dönemde Osmanlı ülkesine giren Avrupa mallarıyla rekabet etmekte oldukça zorlanmıştı. Bu dönemde Denizli'nin dokuma alanında dış pazarları da daralmıştır⁷.

¹ Turan Gökçe, “ XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Bazı Tespitler”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.151.

² T.Gökçe, a.g.m. , s.175.

³ A. Özçelik, a.g.m., s.32.

⁴ Turan Gökçe, a.g.e. , s.434.

⁵ İbrahim Güler, “ Denizli'nin XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki Garb Ocakları İle İlişkileri”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.200.

⁶ İ. Güler, a.g.m. , s.206.

⁷ Tanju Demir, “ Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.222.

17. ve 18. yüzyılda depremler ve depremlerin getirdiği olumsuz sonuçlar da Denizli ve çevresinde sosyo-ekonomik problemlere yol açmıştır. Tarih boyunca Denizli ve çevresinde vuku bulduğu söylenen depremler, M.S. 60, 1354, 1366, 1406, 1567, 1653, 1703, 1717, 1884, 1899 ve 1906 tarihli depremlerdir¹. 1702 yılında Denizli’de meydana geldiği belirtilen depremde şehir büyük tahribata uğramış, deprem sonrasında özellikle şehir ahalisi ve yeni yapılaşma güneydeki bağlık bahçelik alanlara doğru kaymıştır. Bu da yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur². Bu deprem sonrasında şehirde yüzyıl boyunca süren imar faaliyetleri olmuş, pek çok sosyal, dini yapı tamir ve inşa edilmiştir³. 1899 yılında Aydın Vilayeti’nde meydana gelen deprem de Denizli ve çevresi için dönemin en yıkıcı sarsıntılarının biri olmuştur⁴.

18. yüzyılda Denizli ve çevresinde sorun yaratan bir başka mesele ise bu dönemde ortaya çıkan kargaşa ortamıdır. II. Viyana sonrası oluşan kargaşa ortamından Denizli ve çevresi de etkilenmiştir. Bu kargaşa ortamının oluşumunda, 18. yüzyılda Denizli’nin hassa dönüştürülmesi ve sancakbeyi yetkisindeki kişilerin ve güçlü ailelerin halka zulmetmeye başlamaları etkili olmuştur⁵. 18. yüzyılda Batı Anadolu’da faaliyetlerini yürüten ve dönemin en güçlü eşkiyalarından biri olarak kabul edilen Sarıbeyoğlu’nun⁶ Denizli ve çevresindeki faaliyetleri Denizli voyvodası üzerine saldırmak ve voyvodanın dokuz adamını öldürmek gibi tehlikeli boyutlara ulaşmıştı⁷. 1735 ve 1739 yılları arasında Denizli’yi kasıp kavuran Sarıbeyoğlu Mustafa’nın faaliyetleri, hükümeti de bir hayli meşgul etmişti⁸.

1910 yılında müstakil mutasarrıflık haline getirilen Denizli⁹, 1. Dünya Savaşı’na rastlayan yıllarda hem savaşın getirdiği olumsuz etkilerle, hem de tifo, tifüs, kolera gibi ateşli ve bulaşıcı hastalıklarla birlikte bir de büyük çekirge istilası ve dolayısıyla da açlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır¹⁰. 1899’da Hindistan’da ortaya çıkan büyük kolera salgınının bir uzantısı¹¹ olan 1911 kolera salgını, Aydın Vilayeti ve özellikle Denizli ve

¹ Murat Uluskan, “Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Denizli Depremleri”, a.g.s. , Bildiriler I, s.355.

² Mustafa Murat Öntuğ, “ XVIII. Yüzyıl Denizli’deki Eğitim Kurumları ve Dini Yapılar”, a.g.s. ,Bildiriler I, s.199.

³ T. Demir, a.g.m. , s.221.

⁴ Yasemin Avcı, “ Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi”, a.g.s. , Bildiriler I, s.361.

⁵ Selim Hilmi Özkan, “ XVII. Yüzyılın Sonları İle XVIII. Yüzyılın Başlarında Denizli ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri ve İç Güvenlik”, a.g.s. , Bildiriler I, s.397.

⁶ M.Yaşar Ertuş, “ XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa”, a.g.s. , Bildiriler I, s.399.

⁷ M.Y. Ertuş, a.g.m. , s.404.

⁸ Mesut Aydınar, “ XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Denizli ve Aydın Bölgesinin Ekonomik Durumu ve Eşkiyalık Olaylarının Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri”, a.g.s. , Bildiriler I, s.419.

⁹ Y.A. , a.g.m. , s.2132.

¹⁰ T. Toker, Denizli Tarihi, Denizli, 1967.,s.116-117.

¹¹ Oya Dağlar, “ Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele”, a.g.s. , Bildiriler I, s.368.

çevresinde çok sayıda kişinin ölümüne neden olmuş, halkın günlük yaşamını, sosyal ilişkilerini ve toplumsal düzeni büyük ölçüde sarsmıştır¹.

Yaşanan sıkıntılara rağmen Denizli, ekonomik faaliyetlerinin de katkısıyla bir toparlanma sürecine girmiştir. 18. yüzyılda dokumacılık alanında yaşanan sorunlara rağmen Denizli ve çevresi 19. yüzyıl ve sonrasında da tekstil sektöründe ne denli başarılı olduğunu kanıtlamıştır. Bunda dokumacılıkla ilgili mesleklerde asırların tecrübesine sahip Babadağ, Buldan, Hisarköy ve Denizli il merkezinin yakaladığı sosyo-ekonomik dönüşümün katkısı büyüktür².

20. Yüzyıla deprem, salgınlar ve diğer doğal afetlerin yanı sıra dönemin getirdiği bir kaos ve savaş ortamında giren Denizli ve çevresi halkı Osmanlı İmparatorluğu'nun maruz kaldığı işgallerde sessiz kalmamış, yerel çabalarla Milli Mücadele'ye katkıda bulunmuştur.

1. 2. 5. Milli Mücadele Dönemi Öncesinde Ülkenin Genel Durumu

Sanayi Devrimi genel olarak Batı dünyasının zenginliğini büyük ölçüde artırdı ve temizlik, sağlık, konfor gibi standartlarda önemli gelişmeler sağladı³. Ancak benzeri durumlar Osmanlı İmparatorluğu halkı için geçerli değildi. 18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme çalışmalarının hız kazandığı bir dönemdir. İleri reformculuk ve modernleşme hareketlerinde İstanbul bürokrasisi Avrupa modelleri ve ilkelerini temel almıştır⁴. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomisiyle bütünleştiği 19. yüzyılda gayrimüslim unsurlar kendi çıkarlarını Avrupa'nın büyük devletlerinin çıkarlarıyla birleştirdi⁵.

Osmanlı Devleti 20. yüzyılın başlarında imparatorluk topraklarında ortaya çıkan ayrılıkçı hareketle, ayaklanmalar, huzursuzluklar ve ekonomik sıkıntılarla uğraşırken, diğer yandan da siyasal akımlar ve fikir akımlarının çatışmalarıyla uğraşmaktaydı. 1908 devrimi de bu döneme rastlamaktadır⁶. Bu dönemde "kimlik" konusu çok önemli bir problem haline gelmiş, Ermeni, Arap, Arnavut kavramları da ayrı bir problem alanı oluşturmuştur⁷. Bu problem alanı Balkanlardaki karışıklıklara neden olmuştur. 1. Dünya Savaşı öncesi

¹ O. Dağlar, a.g.m. , s.374.

² Selahattin Özçelik, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Denizli Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı Hakkında Gözlemler, a.g.s. ,Bildiriler I, s.24.

³ William H. McNeil, Dünya Tarihi, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1989. s.466.

⁴ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995. s.43.

⁵ Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, çev. Fatmagül Bertay, Kaynak Yay., İstanbul, 1996. s.26.

⁶ Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir, 1997. s.,38.

⁷ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyat'ın Birikimi, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 53.

bunalımları arasında, Osmanlı Devletindeki gelişmelerde incelenen, 1908 Bosna- Hersek bunalımı ve Balkan Savaşları en önemlileri arasında sayılabilir¹.

Avusturya'nın Bosna- Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Girit'in Yunanistan'la birleştiğini bildirmesinin ardından İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'ı işgali, Ekim 1912'de de Balkan Devletlerinin hep birlikte Türkiye'ye saldırısı vuku buldu². Osmanlı Devleti Trablusgarp savaşını kaybetmiş, Balkanlarda bir savaşın çıkma ihtimali ve Almanya'nın önerisiyle 18 Ekim 1912'de İtalya ile Ouchy (Uşi) Antlaşması'nı imzalamıştır³.

Osmanlı Devleti 1912-1913 yılları arasında Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan ile I. Balkan Savaşı'nı, ardından da II. Balkan Savaşı'nı yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Talat, Enver ve Cemal paşaların oluşturduğu üçlü "Triumvira" ülke siyasetine egemen olmuştur⁴. Balkan Savaşı'nın yaraları sarılmadan Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'na katılmak zorunda kalmıştır.

Savaş sürerken büyük devletler bir yandan Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için kendi aralarında anlaşmalar imzalıyorlardı.

4 Mart- 10 Nisan 1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli bir anlaşma ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarının iki tarafından bir bölge Rusya'ya bırakılıyordu⁵.

17 Nisan 1917'de itilaf devletleri ve İtalya arasında imzalanan St. Jean de Maurienne gizli antlaşmasına göre İzmir Vilayeti, Menteşe, Antalya Sancakları ve Konya Vilayeti'nin büyük bir kısmı İtalya'ya bırakılmıştır⁶.

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması sonucunda itilaf devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için çok ağır hükümler içermekte ve anlaşmanın 5. ve 7. maddeleri ile de ülke savunmasız bir duruma düşürülmekteydi.

18 Ocak 1918'de toplanan Paris Barış Konferansı'nda itilaf devletleri "şark meselesi"ni görüşmeyi amaçlamışlardı⁷. İtilaf Devletleri, Güney Batı Anadolu'da güçlü bir İtalya yerine Yunanistan'ı tercih etmiştir. Konsey Balıkesir, İzmir ve Aydın illerini

¹ Oral Sander, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, İmge Yay.,Ankara,1992. , s.248.

² Bernard Lewis,a.g.e.s.213.

³ E. Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul, 1984, s.44.

⁴ Ergün Aybars, a.g.e. , s.53.

⁵ Sıtkı Aydın, Güney Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı, Ankara, 1993, s.9.

⁶ Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması, Ankara, 1983, s.13.

⁷ T. Kodal, a.g.e. ,s.17.

Yunanistan'a vermeyi vaat etmiştir¹. Bu sözleri de arkasına alan Yunanistan 1915 yılında başta İzmir olmak üzere Güneybatı Anadolu'daki işgallerine başlamıştır.

1. 2. 6. Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli

Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli önemli bir rol oynamıştır. Denizli halkı güçlükler karşısında yılmamış elinden gelen fedakarlıkları göstermiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında Denizli Aydın vilayetine bağlı 24 000 nüfuslu bir sancak konumundaydı. Sarayköy, Çal, Acıpayam, Buldan ve Tavas kazaları bu sancağa bağlı idi. Denizli Ege Bölgesinin ekonomik yönden gelişime açık bir ili konumundaydı. Yerli nüfusun küçük bir bölümü Ermeni ve Rumlardan oluşmaktaydı. Askeri bakımdan ise karargahı Aydın'da bulunan 57. tümene bağlıydı².

Mondros Mütarekesinin Türkiye'nin paylaşılmasını öngören ağır şartlarının halka anlatılması ve bu şartlara uyumun sağlanarak doğabilecek hoşnutsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Denizli'de de heyet-i nasiha adı verilen ve İstanbul Hükümeti tarafından oluşturulan kurulun üyeleri, Denizli halkını hükümet konağı önünde toplayarak padişahça gönderilen ve Mondros Mütarekesi şartlarına uyulmasının gerekli olduğunu belirten bildiriye okumuşlardır. Fakat bu bildiri Denizli halkı üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır³.

Denizli ve civarının Milli Mücadele'ye katılması İzmir'in işgal edildiği döneme rastlar⁴. İşgal öncesinde İzmir'de 17 -19 Mart 1919 tarihinde toplanan kongreye Denizli ve kazalarından da delegeler katılmıştı. Bu kongrede ortaya konulan fikirler Denizli ve çevresinin Milli Mücadele'ye aktif bir şekilde katılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kongre, memlekete vaki olacak işgale karşı silahla mücadelenin gerekliliğini ortaya koymuştu⁵. Kongrede Wilson ilkelerine uymayan işgalci güçler protesto edilerek, Balıkesir, Aydın ve Denizli Sancakları'nda Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kurulmasına karar verilmiştir. Denizli ve çevresinden kongreye katılan üyeler de kongre kararlarından etkilenerek Denizli'de çalışmalarına başlamak üzere memleketlerine dönmüşlerdir⁶.

¹ T. Kodal, a.g.e., s.18.

² Şefik Aker, İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, Ankara, 1937, s.13.

³ T. Kodal, a.g.e., s.19.

⁴ Veysi Akın, "Babadağ(Kadıköy) ve Çevresinde Milli Mücadele", I. Babadağ Sempozyumu, Denizli, 1999.s.462.

⁵ V. Akın, a.g.m., s.463.

⁶ T. Kodal, a.g.e. s. 12.

15 Mayıs'ta İzmir işgal edildi. Bu sırada Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Denizli'nin önde gelenlerine ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'e durumu bildirmişti¹.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ve askerlerin gemilere bindirilirken tahkir ve hatta şehit edilmeleri bütün memlekette protesto mitingleriyle kınandı. Denizli Halkı da belediye önünde ve Bayramyeri'nde toplanarak işgali protesto etmiştir. 15 Mayıs 1919 Cuma günü, Cuma namazından sonra Denizli ve çevresinden gelen Denizli halkının da katılımıyla Bayramyeri'nde düzenlenen büyük protesto mitinginde, kalabalığa hitabeden Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Milli Mücadele'nin ilk "cihat" fetvasını da ilan etmiştir. Ahmet Hulusi Efendi, Denizli halkını her türlü şartlarda Milli Mücadele'ye çağırmıştır. Ahmet Hulusi Efendi'nin önderliğinde düşmana karşı fiilen mücadelenin şart olduğunu da ilan etmişlerdir. Ancak Aydın, Nazilli ve civar ilçelere işbirliği konusunda çekilen telgraflar cevapsız kalmıştı².

Denizli'de yapılan mitingin halk üzerinde olumlu yansımalarının bir göstergesi olarak Tavas, Acıpayam, Sarayköy, Buldan ve Çal'da da birer protesto mitingi düzenlendi³. Denizli'deki gelişmeleri yerli Rumların İzmir'deki Yunan ve Rum çevrelerine bildirmeleri üzerine, İzmir Rum gazeteleri Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi aleyhinde yazılar yazmaya başlamışlardı⁴.

Yunanlıların Ege'deki ilerleyişiyle Denizlililer örgütlenmelerine hız kazandırarak mücadelelerine devam etmişlerdir.

1. 2. 7. Denizli Heyet- i Milliyesi

İzmir'in işgalini ve hemen ardından Denizli'de yapılan protesto mitingini takip eden dönemde Denizli Heyet-i Milliyesi kuruldu⁵. Müftü Ahmet Hulusi Başkanlığı'nda 29 Mayıs 1919 tarihinde kurulan "Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti"⁶ kaldırılarak yerine 12 Temmuz 1919'da Denizli Heyet-i Milliyesi kuruldu⁷.

¹ Tarhan Toker, Kuva-yi Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli, Denizli, 1983, s.35-36.

² İ.H.Uzunçarşılı, a.g.e. s.36.

³ Yusuf Ziya Bildirici, " Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Çalışmaları", a.g.s. , Bildiriler I, s.523.

⁴ A.Akif Tütenk, Milli Mücadelede Denizli, İzmir, 1949, s. 9- 10.

⁵ V. Akın, a.g.m., s.463.

⁶ T. Kodal, a.g.e. ,s.22.

⁷ D.İ.Y. /1973, s.16.

Denizli Heyet-i Milliyesi, bir başkanlık ve altı şubeden oluşmaktaydı. Şubeleriyle teşkilatlanmasını sağlayan kuruluş, çalışmalarına başlamış ve 18 Temmuz 1919'da Denizli'de seferberlik ilan edilmiştir¹.

Diğer ilçelerde de teşkilatlanma çalışmaları hız kazanmaktaydı. Sarayköy'de Milli Mücadeleyi teşkilatlandırmak ve sürdürmek üzere Sarayköy Kazası Heyet-i Milliyesi (Sarayköy Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi) kuruldu². Yine bu tarihlere yakın tarihlerde Acıpayam Kuva-yı Milliye Teşkilatı, Buldan Kuva-yı Milliye Teşkilatı, Tavas Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur³. Denizli hem merkez, hem de ilçeleri ile birlikte Milli Mücadele'ye katılmıştır.

Denizli ve çevresindeki direniş eğilimini büyük ölçüde artıran Denizli Heyet-i Milliyesi'nin 10 Haziran 1919'da oluşturduğu beyanname ile ⁴ Denizli halkı direnişe çağrılıyor, vatanseverlerden hizmet isteniyor ve seferberlik ilan ediliyordu⁵. İstanbul Hükümeti tarafından 3 Ağustos 1919'da Denizli Mutasarrıflığına çekilen telgrafla bu tür teşkilatlandırma çalışmalarından vazgeçilmesi istenmiştir. Cevap olarak 7 Ağustos 1919'da Denizli Milli Teşkilatı çalışmalarının meşru olduğunu ve dağıtılmasının değil desteklenmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir⁶. Denizli Heyet-i Milliyesi hem kendi teşkilatlanma ve çalışmalarını sürdürmüş hem de kongrelere delegeler göndermiştir. Aydın Kuva-yı milliyesi tarafından düzenlenen toplantıda Denizli Heyet-i Milliyesi üyeleri Yunanlıların Aydın'dan çıkarılmaları için gereken her türlü yardımı yapacaklarını belirtmişlerdir⁷.

Çopur Musa ve adamlarının Çivril baskınından sonra Ağustos 1919'da teşkilatlanan Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kuran ve tercihini isyancılardan değil, Kuva-yı Milliye'den yana koyduğunu gösteren Çivril halkı da böylelikle Milli Mücadele'ye katkısını sunmuştur.

Denizli halkının ve halkı yönlendiren aydınların Milli Mücadele'ye sundukları katkı küçümsenemeyecek boyutta olmuştur. Bunda Müftü Ahmet Hulusi Bey'in heyecanlı konuşmasında söylediği " Yunanlılara karşı savaşmak farzdır" sözleri etkili olmuştur⁸.

¹ T. Kodal, a.g.e.,s.22.

² V. Akın, a.g.m. s. 463.

³ T. Toker, a.g.e., s.38.

⁴ T. Kodal, a.g.e., s.23.

⁵ D.İ.Y. / 1973, s.16.

⁶ T. Kodal, a.g.e. s.23.

⁷ T. Toker, a.g.e. , s.69.

⁸ M. Alptekin, " Tarihte Denizli İli'nin Düşünce ve Kültür Hayatı", Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler, Denizli, 1989, s.148.

Denizli Heyet-i Milliyesi bölge halkının milli mücadeleye olan katkı ve savunma azimlerini güçlendirmek amacıyla, 25 Aralık 1919 tarihinde Denizli Bayramyeri'nde binlerce kişinin katıldığı bir miting düzenledi. Tüm Anadolu'da gerçekleşen düşman işgalleri ve haksız uygulamaların kınandığı karar metinleri İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya siyasi temsilciliklerine Denizli Heyet-i Milliyesi imzası ile gönderildi¹. Denizli Heyet-i Milliyesi bu girişimlerden sonuç alınamamasına karşın seslerini dünya kamuoyuna duyurarak etkin bir görevi yerine getirmiştir².

Yunan işgali 1920'de Buldan ve Güney'de başlamıştır. Çivril'in işgali ise 1921 yılında gerçekleşmiştir³.

Yunanlıların Denizli çevresine yaptığı işgaller sonucunda 26 Şubat 1922'de Menderes Mıntıkası Komutalığı'na Batı Cephesi Ordularının şafakla birlikte düşmana taarruza başlayacağı bildirilmiştir⁴. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruzun başladığı gün önce Çivril Yunan işgalinden kurtulmuştur⁵. 4 Eylül 1922'de Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerden kaçmışlardır. Bu aynı zamanda Buldan ve Güney'in kurtuluş günüdür⁶. Denizli ve çevresinin işgallerden kurtulmasında isimlerini bildiğimiz Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Fahri Akçakoca gibi kahramanların yanı sıra ismini bilmediğimiz şahsiyetlerin de önemli katkıları olmuştur⁷.

1. 2. 8. Denizli Olayı

1920 yılının temmuz ayında meydana gelen Denizli Olayı, yöre halkı üzerinde etkisini hissettiren, dönemin yöneticilerine sıkıntılar yaşatan üzücü bir olaydır.

24 Haziran 1920'de Yunanlıların ileri hareketi ve Köşk Cephesi'nde milli kuvvetlerin geri çekilmesi üzerine, Denizli'de yerli Rum ve Türkler arasında problemler çıkmaya başlamıştır⁸.

¹ Y.Z. Bildirici, a.g.m. , s.525.

² Y.Z. Bildirici, a.g.m. ,s.525.

³ T. Toker, Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli, Denizli, 1983, s.68-69.

⁴ Belge No: 2591, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ankara, 1994, s.31-34.

⁵ Nuri Köstüklü, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Ankara, 1990, s.96.

⁶ D.İ.Y. /1973, s.17.

⁷ Mustafa Karakaya, " Denizli'nin Milli Mücadeleye Katkısı Nasıl Anlatılmalı?", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.545.

⁸ T. Toker, a.g.e. , s.68.

2 Temmuz 1920'de Yunan birlikleri Sarayköy'e kadar yaklaşmıştır¹. Yunanlıların Ege içlerine kadar ilerlemesi dolayısıyla, Denizli Heyet-i Milliyesi Başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli'de yerli Rum ve Türkler arasında olay çıkmaması için Demirci Efe'yi Denizli'deki Rum erkeklerin daha içkilere kadar gönderilmeleri için görevlendirmişti. Ancak Demirci Efe'nin bu görevi Sökeli Ali Efe'ye vermesi ve bu kişinin göç ettirme sırasında keyfi tutumlarda bulunması dolayısıyla işler büyümüştür. Bu durum Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey tarafından, Demirci Efe'ye bildirilmiştir². Sökeli Ali Efe Denizli'den ayrılırken, kimliği belirsiz kişilerce yanındakilerden bazıları ile birlikte öldürülmüştür.

Bu olayı haber alan Demirci Mehmet Efe, Miralay Tevfik Bey ve şehrin ileri gelenlerinden altmış sekiz kişiyi ortadan kaldırmış, Denizli halkını da korku ile sindirmiştir³.

Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında, Denizli halkını bütünüyle sindiren bu hareketin neden olduğu Denizli Olayı ve bu olayın çözümünde kullanılan metodun uygun olmadığını açıklamıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nde Aydın cephesinin kumandanlığını, cephenin dağılacağı tarihe kadar eski bir "çete reisi" olan Demirci Mehmet Efe yürütmüştür. Dönemin mülki amirleri, emirlerini uygulatma konusunda otoriter ve tavizsiz bir tutum sergileyen Demirci Mehmet Efe'nin başlangıçta "Çete Reisi", sonraları "Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanı" imzasıyla kendilerine gönderilen emirleri uygulayıp uygulamama konusunda çok nazik bir konumda kalmışlardır⁴.

Anadolu'da Yunan işgalinin başlamasından sonra kurulan silahlı direniş grupları Yunan kuvvetlerinin içkilere doğru ilerlemesini yavaşlatmakta ve durdurmaktaydı. Bu direniş gruplarından birinin liderliğini yapan Demirci Mehmet Efe'nin de katılımı ile Kuva-yı Milliye merkezileşmeye başlamıştır⁵. Demirci Mehmet Efe'nin huzursuzluk yaratan tutumlarına engel olunarak kendisi ve beraberindeki grubun Milli Mücadele Hareketi'ne dahil edilmesi sağlanmıştır.

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.29.

² D.İ.Y. /1973, s.18.

³ T. Kodal, a.g.e. , s.30.

⁴ Osman Akdere, Erol Akcan, "Milli Mücadele Dönemi'nde Demirci Mehmet Efe İle Denizli Mutasarrıfı Faik Bey Arasındaki İlişkiler", a.g.s. , Bildiriler I, s.538.

⁵ Mehmet Başaran, "Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri", a.g.s. , Bildiriler I, s.536.

1. 3. ŞEHRİN FİZİKİ DURUMU

1. 3. 1. Şehrin Fiziki Gelişimi ve Durumu

Denizli şehrinin tarihi milattan önce III. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Seleukid soyundan Suriye kralı II. Antiyokos tarafından kurulan şehir onun eski karısının ismine izafetle Laodikeia adını almıştır¹. Laodikeia şehri bugünkü şehrin 5- 6 km. kuzeyinde bulunmaktaydı. Tacitus, Laodikeia şehrinin M.S. 60 yılında meydana gelen depremden büyük zarar gördüğünü, ama hiçbir dış yardım almaksızın kendini yeniden imar etmiş olduğunu yazmaktadır. Gerçekten de Laodikeia'nın günümüze kalan yapılarının tümü bu depremden sonraya ait gibi görünmektedir². M.S. I. Yüzyıl tarih ve coğrafya bilgini Strabon ise Laodikeia hakkında şunları yazmaktadır; “Savaşlardan büyük zarar ördüğü halde, Laodikeia şehri hala büyük ve görkemlidir. Onu öylesine önemli yapan unsurlar, topraklarının verimliliği ve vatandaşlarının varlıklı oluşudur”³. Ancak Laodikeia şehri 7. yüzyıldan itibaren terk edilmeye başlanmıştır. Roma çağının sona er ve İstanbul'un önem kazanması Akdeniz Dünyasındaki dengeleri değiştirmiş ve Laodikeia da bundan nasibini almıştır. Laodikeia su yolunun çökmüş olması, tarım kapasitesindeki ve dokuma üretimindeki düşüş de Laodikeia'nın VII. Yüzyılda terk edilmesinin nedenleri arasında sayılabilir⁴. Laodikeia halkı bu tarihten itibaren değişik alanlara dağılarak köyler kurmuşlardır. Bunlar da Kaleiçi ve çevresi, Hisarköy Kalesi, Asar Tepesi (Hisar) ve Karcı Dağı eteklerindeki su kaynakları yanında kurulan yerleşmelerdir⁵.

Bizans döneminden XIV. yüzyıla kadar, Denizli bir köyler topluluğu olmaktan uzaklaşarak, adım adım kale ve çevresini merkez edinen örgütlü bir yerleşmeye doğru evrimleşmiştir. Ancak, daha sonra şehir merkezi dışında kalan yerleşme alanları çok seyrek bir yapılaşmayla karakterize olmuş ve bir bahçe- şehir görünümü sunulmuştur⁶. Bu seyrek

¹ F.A. Akça, Küçük Denizli Tarihi, İzmir, 1945, s.8.

² H. Malay, “Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum”, Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildiriler, Denizli, 1989, s.295.

³ H. Malay, a.g.m. , s.295.

⁴ M. Büyükkolancı, “Laodikeia ve Hierapolis Hamamlarının Kazı Sonuçlarına Göre İki Kentin Son Dönemleri”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II, Denizli, 2007, s.53.

⁵ C. Şimşek, “Laodikeia'dan Ladik'e Denizli”, a.g.s. , Bildiriler II, s.40.

⁶ U. Tanyeli, “Denizli Kentinin Yapısal Evrimi”, Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri, Denizli, 1989, s.341.

bağ- bahçe yerleşme düzeni, Evliya Çelebi seyahatnamesinde de anlatılır¹. Şehirdeki bu düzen uzun süre varlığını bu biçimiyle korumuştur. Denizli'nin en yoğun kesimi olan kale çevresinde XV. yüzyılın başında bile henüz bahçeler vardır. Osmanlı döneminde de Denizli şehrinin bu kimliğinde çok önemli bir değişiklik olmamıştır².

Kaleiçi yerleşme, muhtemelen kentin en eski mekansal dokusunu gösterir. Burada sistemli bir araştırma yapılmadığı için kaleiçinin orijinal dokusu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu dokunun bir ölçüde korunduğu varsayılabilir. Zira kale duvarları her akşam açılıp kapanan kapıları ile 30-40 yıl öncesine kadar mevcuttu³.

14. yüzyılda Kaleiçi, Türk kentinin tipik bir örneğidir. Kentsel dokusu Bayramyeri kapısından, Hacılar camisine ulaşan yolun üzerindedir. Bu yolun üzerinde Kaleiçi camii ve önünde zahire pazarı olarak da kullanılan küçük bir meydan vardır. Surlarla çevrili 13. 14. yüzyıl kentlerinde olduğu gibi Denizli'de de ticaret ve elişleri çalışmaları, surların kervan yollarına en iyi bağlantı sağladığı kent kapısının hemen dışında yer almaktadır. Denizli'de de Demirciler, Semerciler, Keçeciler, Bakırcılar kalenin hemen çevresinde muhtemelen ilk yerleştikleri yerdedirler⁴. Şehrin 13. ve 15. yüzyıllar arasında edindiği kimliğin 20. yüzyıla kadar etkisini sürdürdüğü görülmektedir⁵.

Denizli 16. yüzyılda Kütahya sancağına bağlı bir kaza merkezi olup, Tahrir Defterleri'nde "Nefs-i Lazıkıyye" adıyla ele alınmıştır. Bu dönemde Denizli şehri 22 mahalleden oluşmaktaydı. Bu mahallelerden sadece 1 tanesi "kefere mahallesi" adı ile Gayr-ı Müslimlere aitti. Türkler toplam olarak 716 haneye, Gayr-ı Müslimler ise 65 haneye sahiptiler. Türk mahalleleri o dönemde aşağı yukarı bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, bir mescid veya cami adıyla anılmaktadır. Bu dönemde Denizli şehrinde 9 zaviye, 44 dükkan, 2 kervansaray, 1 medrese, 2 hamam, 1 bedesteni 1 kırıhane ve 2 mezbaha mevcuttur. Ayrıca 14 cami veya mescid Denizli şehrinin bu dönemdeki fiziki durumunu belirleyen yapılandıdır. Bu camiler içerisinde, Kurşunlu Cami ve Cami-i Kebir olarak anılan Ulu Cami önemlidir⁶. 1671-1672 yıllarında Denizli'ye uğrayan Evliya Çelebi ise Denizli'yi şöyle anlatmıştır: "1672'de ova tarafında dört köşeli küçük bir kalesi vardı. Bu kalenin içinde ev yoktu. Yalnız dükkanlar, bir bedestan ve Tahıl pazarı bulunuyordu. Sayısı 3600 kadar olan

¹ Necati İnceoğlu, "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", a.g.s., s.293.

² U. Tanyeli, a.g.m. , s.341.

³ N. İnceoğlu, a.g.m. , s.292-293.

⁴ N. İnceoğlu, a.g.m. , s.293.

⁵ T. Kodal, a.g.e. , s.62.

⁶ Mehmet Ali Ünal, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri", Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri, Denizli, 1988, s.200.

evler, kale dışında, bağ ve bahçeler içinde idi. Denizli 24 mahalleye ayrılmıştı¹. 16. yüzyıl tahrir defterlerinde, kale içinde iskana dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Evliya Çelebi'nin 1670'li yıllardaki kale ile ilgili gözlemleri de kalenin tamamıyla iskandan soyutlanmış olduğunu göstermektedir. Bu ticari kompleksi meydana getiren dükkanların çokluğuna dikkati çeken Evliya Çelebi, dükkan sayısınının 370'i bulunduğunu belirtir. Bununla birlikte, kale içerisinde bulunan en önemli mekanlardan birisi de, kargir duvarlarla inşa edilmiş ve üstü kiremitle kaplanmış olup, iki kapılı toplam 70 dükkanı bünyesinde barındıran metin ve müstahkem bir bina olan Bezazistandır². Şehrin fiziki yapısını meydana getiren kaleyi, şemhaneyi, tabakhaneyi ve her mahallede bulunan mescid ve mektepleri de zikretmek gerekir. Ayrıca Denizli'nin çeşitli yerlerindeki su değirmenleri, bağlar ve bahçeler ile bazı dokuma atölyeleri de fiziki yapı içerisinde değerlendirilebilir³.

Bu dönemde evlerden, mahallelerden şehir merkezine giden yollar, bir zamanların arsa mülkiyetini yansıtır. Dar sokaklar ve çıkmazlar tarla bahçeleri denebilecek aile arazilerinin aile içinde parçalanıp dağılması ve bu parçalanmış araziler içinde inşa edilen evler arasında ya da yönünde oluşur. Kentte sokaklar at ve arabaların geçişine elverecek genişliktedir. Fakat sokakların genişliği değişir, yollarda ise kaldırım yoktur. Bu görünümü ile kent 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar gelmiştir. Bu dönemde kente ulaşan demiryolu, kent yapısını değiştirmede en önemli unsurdur. Artık Kaleiçi dışında istasyon bölgesi de bir çekim noktası haline gelmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal hayatta istikrarı yakaladığı bu dönemde Denizli şehrinin fiziki yönden de bir istikrar sağladığını söylemek mümkündür⁵.

1703, 1717 yıllarında meydana gelen⁶ depremler neticesinde şehir büyük ölçüde hasara uğramıştır⁷. 19. yüzyıl sonlarında (1899) meydana gelen ve Denizli halkının tabiriyle Koca Zelzele olarak bilinen depremde ise şehir yerle bir olmuş, hemen hemen hiç ev kalmamış⁸, depremin yaraları II. Abdülhamit döneminde açılan kampanyalar⁹ ile sarılmaya çalışılmıştır.

¹ T. Toker, a.g.e. , s.86.

² T. Gökçe, a.g.e. s.67.

³ T. Kodal, a.g.e. , s.63.

⁴ N. İnceoğlu, a.g.m. , s.293.

⁵ M. A. Ünal, a.g.m. , s.206.

⁶ Bkz. Murat Uluskan, "Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Denizli Depremleri", Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.355- 361.

⁷ T. Toker, a.g.e. , s.113.

⁸ T. Toker, a.g.e., s.113.

⁹ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi", a.g.s. , Bildiriler I, s.367.

19. yüzyılda küçük çaplı sosyal problemlerin¹ dışında, fiziki oranda fazla bir değişiklik söz konusu olmamıştır. 19. yüzyılda Şarl Texier bol su ve yeşilliklerinden ötürü Denizli'ye Anadolu Şam'ı denmesinin ne kadar haklı bir saptama olduğunu yazmaktadır². Denizli kasabasının, Aydın Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi olduğu bu dönemde, 3055 evi, 12.092 toplam nüfusu vardır. Merkez ilçenin tümünde 9120 ev, 983 dükkan, 252 mağaza, 23 han, 45 kahvehane, 101 un değirmeni, 7 hamam, 2 kiremithane, 28 cami, 25 mescid, 9 tekke, 2 kilise ile 19 İslam, 2 Hıristiyan okulu, 12 medrese, 2 kütüphane bulunmaktadır³.

19. yüzyılın sonlarında 1861 yılında İngilizler tarafından yapılmış olan İzmir- Aydın demiryolu 1891 yılında Goncalı'ya kadar uzatılmıştı. Bu da Kaleiçi dışında istasyon bölgesinin de bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Denizli stratejik açıdan iyi bir ulaşım bölgesinde olmasına rağmen⁴ deve kervanı sahiplerinin çıkarları nedeniyle engellendiği için demiryolunun sağladığı kolaylıklardan yeteri kadar faydalanılamamıştır⁵. Yerli zanaatler demiryolunun getirmiş olduğu malların rekabetinden zarar görmüş olsa da, tarımsal faaliyetlere olan katkısı gözden kaçırılmamalıdır⁶. Belli bir süre sonra tren yolunun getirdiklerinin göturdüklerinden daha fazla olduğu görülmüş, bunun için İzmir- Aydın Demiryolunun Sarayköy- Dinar- Çivril hattı 1889'da hizmete açılmıştır. Bu yol Denizli ve Sarayköy'de yüklenen sanayi hammaddelerini Avrupa'ya, ithal sanayi ürünlerini de Denizli'ye taşımıştır. Bu gelişme, Denizli'nin şehirleşmesini de etkilemeye başlayacaktır⁷.

Denizli 20. yüzyıla 1899'da meydana gelen büyük depremin ve 1906'da çıkan büyük yangının olumsuz izleriyle girmiş olmasına rağmen fiziki durum açısından yine de geçen yüzyılların tasvirine uymaktaydı. Çevresi bir surla çevrili, önceden olduğu gibi, yine akşam olunca kapıları kapanıp, özel bekçiler ile korunan çarşının dar sokaklarında ve duvarların dışında sıralanmış dükkanlarda, canlı bir alışveriş faaliyeti hüküm sürmekteydi. Çoğu kerpiçten yapılmış üstü kiremitle örtülü evler, yine istasyon ve çarşıdan itibaren güneye Kayalık, Delikliçinar ve İstiklal mahallelerine doğru birkaç kilometre mesafe üzerinde bahçeler içerisinde dağılmış bir durumdaydı⁸.

¹ Bkz. Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonları İle XVIII. Yüzyıl Başlarında Denizli ve Çevresinde Eşkriyalık Hareketleri ve İç Güvenlik", M.Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkriyası Sarıbeyoğlu Mustafa", Mesut Aydınar, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Denizli ve Aydın Bölgesinin Ekonomik Durumu ve Eşkriyalık Olaylarının Sosyo- Ekonomik Yapıya Etkileri", a.g.s. , Bildiriler I, s.393- 429.

² T. Toker, a.g.e. , s.86.

³ Y.A. , a.g.m. , s.2193.

⁴ D.İ.Y. / 1973, a.g.e. , s.155.

⁵ T. Toker, a.g.e. , s.100.

⁶ N. İnceoğlu, a.g.m., s.293- 294.

⁷ T.C.D.V. , Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli, İzmir, 1998, s.63.

⁸ T. Toker, a.g.e. , s.99.

1916 depreminden önce Denizli, şehir çarşısının bulunduğu yerdeydi ve surlarla çevrilmişti. Bu depremden sonra Denizli büyük zarara uğradığı için, Denizlililer bahçelerine çekilerek, öteye beriye evler yapmışlardır. Bu durum da Atatürk dönemindeki Denizli şehrinin dağınık fiziki yapısını meydana getirmiştir¹.

Savaş, deprem, yangın gibi olumsuz etkilerle Cumhuriyet dönemine giren Denizli şehrinin fiziki yapısında ekonomik koşulların yetersizliği nedeniyle olumlu anlamda değişiklikler olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli, halkının geçimini tarım ve dokumacılıktan sağladığı, çoğunluğu kerpiçten yapılmış kiremit damlı evlerden oluşan küçük bir kasaba görünümündeydi².

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’de yol ve sokaklar daracık, eğri- bögürü, tesviyeli, yazın tozlu, kışın çamurludur. Ulaşım fayton ve çardaklı arabalarla sağlanmaktaydı. Bayram Yeri, Delikliçınar ve İstiklal semtlerine bu araçlarla gidilip gelinmektedir. Denizli’ye ilk otomobil 1924 yılında gelmesine rağmen³ taşıma motorlu araçlarla yapılmamaktadır. Bu haliyle köy karakteri taşıyan Denizli şehirde itfaiye, temizlik, zabıta gibi şehrin günlük meseleleri ile uğraşan belediye teşkilatı hizmetleri çok yetersizdi. Denizli, artezyenlerden ve bazı kaynaklardan alınmış mahalle veya ev çeşmelerinden faydalanıyordu. Kanalizasyon teşkilatı olmadığından hemen hemen her evden geçen arklar bu görevi görüyordu. Şehrin yolları ise bir tek hayvanla çekilen ve bir fiçidan akan sularla sulanırdı.

Hükümet eski bir konakta barınırdı. Elektrik yetersiz ve şahıslar tarafından işletilen motorlarla, şehrin ihtiyacı çok ilkel bir şekilde giderilmeye çalışılırdı. Delikliçınar ve Bayramyeri şehrin iki meşhur semtiydi⁴. Buralarda günümüz anlamında meydan denilebilecek mekanlar yoktu. Bu küçük meydanlarda açık yaz kahveleri Denizli halkının ilgi gösterdiği yerler arasındadır. Önceleri İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının devam ettiği Meserret Kahvehanesi Denizli’nin en ünlü toplantı yeridir. Hatta, bu kahvehane Milli Mücadele sırasında Denizli’deki ilk mitingin düzenlenmesinde büyük bir sosyal sorumluluğu ve görevi yerine getirmiştir⁵. Bu yerler büyük çınar ağaçlarının gölgesine yapılmış dükkanlar, kahveler, ticarethaneler, hanlar arasında kaybolup gitmişti. Bir şehir hayatından söz etmek mümkün değildi. Şehir içi ulaşımı çardaklı arabalar veya faytonlarla sağlanırdı, eğlence yeri olmadığından gece hayatı da renksizdi⁶.

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.64.

² M. Alptekin, a.g.m. s.131- 132.

³ K. Şakir, a.g.e. , s.34.

⁴ D.İ.Y. / 1967, a.g.e. , s.179.

⁵ A.A. Tütenk, a.g.e. , s.8.

⁶ D.İ.Y. /1967, a.g.e., s.179.

Bu dönemde evler tek katlıdır. Ahşaptan yapılmış ve bahçe içinde bulunan evlerin bahçelerinden akan pınar suları evden eve dolaşmaktadır. Sokaklar daracık ve Arnavut kaldırımından dahi mahrumdur. Caddeler de daracık ve bu ana yolların her iki yanına çınarlar dikilmiş olduğundan yollar gölgeliktir¹. Bu durum Denizli şehrinin önceki yüzyıllarda da olduğu gibi hem su hem de yeşillik açısından doğal bir güzelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Senenin üç mevsiminde her tarafı zümrüt bir yeşillığe bürünen bir su ve yeşillik beldesi olan Denizli şehrinde hemen hemen her evin bir bahçesi vardır. Evler, ağaçlar arasına saklanmış birer kuş yuvasını andırır. Şehre uzaktan bakanlar engin bir ağaç denizi arasında tek tük birkaç ev görebilirler. Her evin içinden geçen arkların yanı sıra mahalle aralarında sık sık gür sularıyla çağlayıp duran çeşmelere rastlanır. Bunların bir kısmı artezyendir. Çeşme suları fazla kireçli ve mecraları da açık olduğundan içmeye elverişli değildir. Bu sebepten evlerin bahçelerinde açılmış 1000'den fazla artezyen vardır². Denizli halkı Denizli'nin fiziki görünümünü şekillendiren su arklarından çeşitli şekillerde faydalanmaktadır. Ancak, bu suların kirlenmesi, kanalizasyonun olmayışı, tuvaletlerin akan suların üzerine yapılması, tifo, dizanteri ve veba gibi hastalıkların çoğalmasına, başta solucan olmak üzere mide parazitlerinin artmasına neden olmaktadır³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli "büyükçe bir köy"⁴ görünümünü sunmaktaydı. Şehir fiziki yapılar açısından da oldukça fakir bir durumdaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirde, on beş yataklı bir otelden başka, bu amaç için çalışan, hiçbir kamu hizmet binası yoktu. Denizli şehrine gelen ünlü şahıslar bu otelde kalmaktaydılar. Şehirde bu amaçlara hizmet etmeye çalışan, fakat Cumhuriyet Türkiye'sinde yapımına pek rastlanılmayan Şibiroğlu Hanı, Okkalı Hanı, Maarif Hanı, Dedeli Han gibi iki katlı yerlerin sayısı çok azdır. Ayrıca, Denizli merkezinde biri vakfa, diğeri de kişilere ait olmak üzere dört hamam vardır. Vakfa ait olan hamam istasyon caddesinde olup, düzenli ve rahattır. Şehrin çeşitli yerlerinde küçük çaplı hamamlar vardır. Şehrin Selçuklulardan kalma büyük mezarlıktan başka, mahalle aralarında da birçok küçük mezarlıklar vardır. Ancak kabristanlar harap ve bitap bir haldedir. Mezar taşları yıkılmıştır; mezarlıkların içinde hayvanlar otlamaktadır⁵.

1927'den sonra devrim ve gelişme hareketlerine ayak uyduran şehirde yeni binalar ve tesisler yapılmaya başlandı. Gazi İlkokulu adı ile iki ilkokul, daha sonraları erkek sanat enstitüsü, kız sanat enstitüsü ve lisede ilave binalar, yeni ortaokullar, kız öğretmen okulu,

¹ Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Ege ve Çevresi, Ankara, 1994, s.90.

² T.C.D.V. , a.g.e. , s.67 -68.

³ T. Toker, a.g.e. , s.174. ; Kemal Şakir, a.g.e. , s.76 -78.

⁴ Atatürk Denizli'ye teşriflerinde İstasyon caddesindeki eski CHP İl Merkez binasında misafir edilmişti. O zamanki haliyle çok sönük olan Denizli'ye "Büyükçe bir köy" demişti. Bkz. Tarhan Toker, a.g.e. , s.174.

⁵ K. Şakir, a.g.e. , s.72- 73.

sağlık koleji ve yeni ilkokullar inşa edildi. Ayrıca hastane binaları, camiler, büyük oteller, lokantalar, yeni sinemalar, sigorta, işhanı, belediye tesisleri, Sümerbank İplik Fabrikası gibi modern yapılar kuruldu¹. Tamamlanması cumhuriyetin ilk yıllarına rastlayan bazı kuruluşların hizmete açılış tarihleri şöyledir; Memleket Hastanesi (1923), Denizli Orta Okulu (1927), Köy Öğretmen Okulu (1927), İktisat Bankası (1927)².

Ayrıca bu dönemde genel yerler olarak; Hükümet Konağı, Adliye Binası, Postane Binası, Fırka Karargahı ve Kışlalar bulunmaktadır. Hizmet binaları olarak, bu binalar Denizli şehrinin ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksundular. Denizli merkezinde özel yerler olarak 400 hane vardır. İlçeler açısından bakıldığında, Buldan Hükümet Konağı, Garbikaraağaç(Acıpayam) Türk Ocağı Binası, Tavas Belediye Dairesi göze çarpmaktadır³.

Bu yapıların varlığına rağmen, 1950'lere kadar uzaktan bakıldığında Denizli şehri, kent görüntüsü vermeyen bir fiziki durum içerisindeydi. Kentin en önemli yerleşme yeri olan Çaybaşı mahallesi öbür pek çok Anadolu kentinin kuruluş ilkeleriyle oluşmuştu: Ortada bir dere, üzerinde taş köprüler, iki yanında yeşillik ve ahşap çatkı evler. Bu yeşil kuşağın üzerinde belirli aralıklarla, cami, bakkal, berber, terzi, fırın, vb. ikincil merkezler vardı⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan ve varlığını sürdüren fabrikaların da şehrin fiziki durumunu belirlemede rolü olduğu söylenebilir. Denizli'de akarsuların çokluğu nedeniyle en çok su ile çalışan un fabrikaları vardır. Bu dönemde yalnız Denizli merkezinde on üç un fabrikası ve ayrıca şehrin elektrikle aydınlatılması için belediyeye ait olan "Zeybek Değirmeni" adı ile bilinen bir fabrika, gece elektrik, gündüz un fabrikası halinde çalışmaktadır⁵.

Şehrin gelişim düzeyini olumsuz yönde etkileyen bataklıkların kayda değer olanları Ballı Beyoğlu, Karakova, Şamlı, Karahayıt, Dereköy, Böceli, Yeniköy, Irlaganlı, Salihağa Çiftliği sınırlarındaki bataklıklardır⁶. Denizli'nin hem fiziki durumunu, hem de sosyo-ekonomik yapısını olumsuz yönde etkileyen bu bataklıklar Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında yavaş yavaş kurutulmuştur. Bu alanların daha sonraki yıllarda iktisadi yönden değerinin arttığını da söylemek mümkündür⁷.

Cumhuriyetin ilanından itibaren başlatılan dükkan inşaatı, Denizli şehrinin fiziki gelişimini sağlayacak alt yapı planının oluşturulmasının da getirdiği katkıyla on yediye

¹ D.İ.Y. / 1967, s.180.

² T. Kodal, a.g.e. , s.66.

³ K. Şakir, a.g.e. , s.71.

⁴ Y.A., a.g.m. , s.2193.

⁵ K. Şakir, a.g.e. , s.27.

⁶ K. Şakir, a.g.e. , s.42.

⁷ T. Kodal, a.g.e. , s.67.

yükselmiş, kahvehane, üç resmi daire, bir modern mezbaha, bir zührevi hastane yaptırılmıştır. Ayrıca İncilipınar Gazinosu'nun inşaatı yarılanmış, beş tane halk tuvaleti, değişik büyüklüklerde çeşmeler, bir tane büyük park, iki küçük park, bir çay bahçesi, İncilipınar'da su havuzları, çocuk bahçesi ve eğlence yerleri, Delikliçınar meydanına bir ayar saati ve Denizli'ye bir tane spor sahası yaptırılmıştır¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli şehrinin fiziki durumuna katkı sağlayacak çok önemli değişiklikler olmamıştır. Cumhuriyetin ilanından önceki savaş, depremler, ekonomik yetersizliklerin bu durumda etkisi olmuştur. Ayrıca şehrin imar planının bu yıllarda yapılamamış olması ve ekonomik yetersizliklerin devam ediyor olması da şehrin fiziki açıdan bu yıllarda gelişmemesinde etkili olmuştur. Ancak Denizli'nin Ege, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgeleri arasında stratejik bir konumda olması ve demiryolu yapımının da etkisiyle şehrin yine de bir gelişme sürecine girdiğini söylemek mümkündür.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Denizli kentinde hızlı nüfus artışı, ekonomik gelişme kentin büyümesini hızlandırmış, kent nüfusu yüz binleri aşmıştır. Denizli kentinde apartmanlaşma süreci başlamıştır. Ancak bu apartmanlar yıkılan eski evlerin ve kesilen ağaçların yerine yapılmaktadır. Otomobiller için genişletilen yollar ve ortadan kaldırılan bahçe duvarları ile de kentsel mekan yok olmaktadır². 1950'den sonra Denizli'de şehirleşmeden söz edilebilir. 1950'li yıllardan önce Enver Paşa Caddesi üzerinde Türk Ocağı binası ile Gazi İlkokulu dışında kalan alanlar baştan başa bağ ve bahçelikti. 1960'lı yıllarda bu bahçeler parsellenerek ve yerleşim alanı haline getirilerek çoğu iki katlı sağlam yapılarla çevre süslendi. Böylece Hastane Caddesi önemli bir kamu alanı haline geldi³. 1950'li yılların başlarında şehrin endüstri hayatının gelişmesinde Sümerbank İplik Fabrikasının enerjisini hidroelektrik enerjiden sağlamasının da etkisi olmuştur⁴.

Cadde ve binaların çoğu 1950'lerden sonra düzenlendi. İstiklal caddesi, 1950'den sonra bir blok istimlak yapılarak, evler yıkılarak genişletildi. Yine istimlaklarla Sigorta Binası ve Belediye Parkı yapıldı. Delikliçınar'dan Bayramyeri'ne inen yol istimlaklara genişletildi, parkelenerek çamurdan kurtarıldı, yaya kaldırımları yapıldı. 1950'den sonra Saltak Caddesi'ne güzel evler yapıldı. Hastane Caddesi'nin etrafındaki arsaların istimlakı ile de yeni büyük yapılar inşa edilmiş, daha önce daracık ve stabilize olan yol genişletilerek modernleştirilmiştir⁵. 1960'lı yılların başında 32 mahalleden oluşan Denizli şehrinin başlıca

¹ T.C.D.V. , a.g.e. , s.71.

² N. İnceoğlu, a.g.m. , s.294.

³ Tarhan Toker, Denizli Sağlık Tarihi, Denizli, 1986, s.36.

⁴ O.Yalçın, a.g.e. , s.10.

⁵ T. Toker, Denizli Tarihi, a.g.e. , s.172- 173.

caddeleri Çarşı, İstasyon, Sevindik, Saltak, Lise, İstiklal, Kayalık, Hastane, Muratdede ve 2. ticari yol idi¹.

1970’li yıllara gelindiğinde Denizli şehrinin şehirleşme açısından en önemli sorunun “gecekondulaşma” sorunu olduğu göze çarpmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonlarında hızlı nüfus artışı ve şehirleşme sonucu, Denizli’de de konut sorunu önem kazanmıştır. Ucuz konut sahibi olmanın zorlaşması, şehir çevresinin gittikçe genişleyen gecekondu kuşaklarıyla sarılmasına, şehir organizmalarının işlemez duruma gelmesine yol açmış ve bu durum da sosyo- ekonomik açıdan dengesizliklere yol açmıştır. Geçim şartlarının zorlaşmasının sonucu olarak yüksek kira bedelini ödemekten kaçınan dar gelirli vatandaşlar kendi konutlarını üreterek bu sorunu çözmeye çalışmışlardır. Ancak, bu konutlar belediye, hazine, özel idare ve hatta özel kişilere ait arsalar üzerine gecekondu dediğimiz konfor ve sağlık şartlarından mahrum, ilkel bir şekilde alelacele yapılan basit barakalar biçiminde özellikle şehrin giriş bölümlerine inşa edilmiştir. Bu yapılar şehrin fiziki durumunu olumsuz bir şekilde etkilemekte ve çok çirkin bir görüntü arz etmektedir. Gecekondu yapımını önlemek için çıkarılan 775 sayılı Kanunun uygulanması gecekondu yapımının hızı karşısında yetersiz kalmaktadır.

Denizli merkezi, Acıpayam, Çal, Çameli Çardak, Çivril, Güney ve Tavas İlçe merkezleriyle Honaz ve Yatağan beldelerinde de 775 sayılı Gecekondu Kanununa göre “Gecekondu Önleme Bölgeleri” ihdas edilmiştir².

Denizli nüfusu 1970’li yıllarda 100.000’in altında olmasına rağmen hızlı şehirleşme faaliyeti gösteren iller arasında gelmektedir³.

Bu olumsuzluklara rağmen 1970’li yıllara gelindiğinde önceki yüzyıllara kıyasla şehrin artık bir kent görüntüsü verdiğini söylemek mümkündür. Denizli şehrinde bulunan antik yapılar, tarihi mekanlar, Pamukkale gibi turistik değer taşıyan kaplıca ve ılıcaların, yüzyılların geleneğiyle üretilen dokumaların ve dokumacılığın ekonomiye getirdiği katkıların Denizli’nin şehirleşmesinde de önemli etkiler taşıdığı görülmektedir.

¹ M. Sarıkaya, Denizli İli Coğrafyası, Tarihi, Şehri ve Turistik Önemi, Denizli, 1963, s.82.

² Dİ.Y./ 1973, a.g.e. , s. 150-151.

³ Dİ.Y. / 1973, a.g.e. , s.153.

1. 3. 2. Mimari Özellikler

Bizans egemenliğinin sona ermesinden sonra Selçuklu döneminden itibaren önemli ölçüde Türk iskanına sahne olan Denizli ve çevresinde Osmanlı döneminin sonuna kadar yoğun imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir¹. Selçuklular, Anadolu’da oluşturdukları hoşgörü ortamı ile son derece yüksek bir medeniyet meydana getirebilmişlerdir. Bu anlayışlarını mimari eserlerine de yansıtmışlardır. Bir uç bölgesi olmasına rağmen Denizli ve çevresinde oluşturulan Selçuklu ve Beylikler dönemi eserlerinde de bu anlayışın izlerini görmemiz mümkündür². Denizli ve çevresinde Selçuklular Dönemi’nde mimari açıdan değer taşıyan birçok yapı inşa edilmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde sultanlar başta olmak üzere sultan yakınları, vezirler, valiler ve komutanlar da imar faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır³. Denizli’yi Selçuklu topraklarına katan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’in Denizli Emiri, Atabey Celaledin Karatay’ın kardeşi olan, Seyfeddin Karasungur, Denizli’nin içinde ve civarında birçok yapının banisidir. Karasungur günümüze erişen yazıtlara göre, Denizli Ulu Camisi, bir çeşme, şehir içinde bir han, kentin 7 km. kuzeyindeki Akhan’ı yaptırmıştır. Akhan’da bulunan iki yazıttan avlu taç kapısındaki yazıt yapılış tarihi olarak 25 Eylül 1253’ü, taç kpsındaki ise 19 Temmuz 1254 tarihini vermektedir⁴. Akhan kendi sınıfında yeniliklerle dolu süslemelere sahip bir şaheserdir⁵. Akhan barınak ve avlu olmak üzere iki kısımdan oluşur. Her iki kısım da şekil olarak kareye yakındır. Bütünü devşirme kesme taştan inşa edilmiş olmakla birlikte yapının farklı kısımlarında farklı tür ve işçilikte malzeme kullanıldığı görülür. Özellikle avlu kısmının yola bakan güneybatı cephesinde belirli bir seviyenin üstünde mermer; daha özenle örülmüş ve portalın bulunduğu güneybatı cephesinde ise bütünüyle mermer kullanılmıştır. Han adını da kullanılan beyaz mermerden almaktadır. Han, örtüsü dahil oldukça iyi korunmuştur. 1970’lerin başında bir onarım yapılmış, özellikle avlunun güneybatı kanadındaki açık barınak tamamlanmıştır⁶. Anadolu Selçuklu hanlarının birçok temel özelliğini

¹ Kadir Pektaş, “Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri Üzerine”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II, Denizli, 2007, s.145.

² İbrahim Balık, Hasan Hüseyin Baysal, “Selçuklu Hoşgörüsü ve Bunun Denizli Çevresindeki Selçuklu Eserlerinde Yansımaları”, a.g.s. , Bildiriler II, s.162.

³ Mustafa Beyazıt, “Seyfeddin Kara Sungur: Anadolu Selçuklu Ucunda Bir Vali ve İmar Faaliyetleri”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II, Denizli, 2007, s.156.

⁴ Ayşıl Tükel Yavuz, “Akhan”, a.g.s. , Bildiriler II, s. 133.

⁵ Mustafa Beyazıt, a.g.m. , s.151.

⁶ A.T. Yavuz, a.g.m. , s.134.

bünyesinde taşıyan Akhan'da devlethane olarak da kullanılabilecek düzen ve mekanlarının var olduğu söylenebilir¹.

Anadolu Selçuklu döneminden kalan Akhan ve Çardak Han, Denizli ve çevresindeki tarihi yapılar içinde en çok bilinenleridir. Ayrıca Tavas/ Seki köyündeki düz örtünün ahşap direklerle taşındığı Seki Köyü Hanı sade bir mimari özelliğe sahip olup sağlam durumdadır. Çivril Yamanlar Köyü Hanı'nın ise sadece yuvarlak kemerli kapı açıklığının bulunduğu giriş cephesi kalmıştır².

18.- 20. yüzyıl başlarından kalan camilerden tek kubbelilere örnek olarak Denizli il merkezindeki Eski Müftü (Kayalık) Camii, Honaz/ Sultan Murad Camii, Çivril/ Dedeköy Camii ve Tavas/ Hırka Köyü Camii'ni verebiliriz. İbadet mekanının düz tabanla kapatıldığı düz örtülü camilere ise Denizli il merkezindeki Hacı Kaplan ve Hatipoğlu camilerini, Yatağan Teke Müsellim Camii, Acıpayam/ Yassihöyük ve Ovayurt köyü camileri, Çardak/ Gemiş ve Söğüt köyü camileri, Serinhisar Hacı Hamza Camii, Çivril İğdir Köyü Camii, Sarayköy/ Hisarköy camileri örnek teşkil etmektedir³.

Osmanlı Devleti zamanında Denizli evlerinin tipik özelliği, bu dönem Anadolu şehirlerinde olduğu gibi, tarımsal üretimle ilgili fonksiyonların konutta yoğun olarak er almasıdır. Bunun yanında evin ihtiyacına yetecek ölçüde sebze ve meyve yetiştirecek bir bahçe bulunmaktaydı. Konutun alışılmış fonksiyonlarına ek bu yeni işler (kurutma, kışlık erzak hazırlama, at, inek, ipek böceği besleme) konutta kapalı, yarı kapalı ve açık mekanlar (ahır, samanlık kurutma yerleri, asma çardağı, geniş saçak) oluşmasına neden olmuştur. Konut kendi bahçesine dönüktür. Hayat kendi bahçesine bakar veya tek katlı tiplerde bahçeyle birleşir, tek katlı tiplerin sokağa penceresi yoktur veya küçüktür. Denizli evlerinde koyu bir mahremiyet anlayışının ortaya çıkardığı kafes gibi mimari elemanlara pek rastlanmaz, harem ve selamlık gibi kadın ve erkeklerin ayrı ayrı kullandıkları mekanlar da yoktur⁴.

Denizli ve çevresinde bu dönemde kalan evler genellikle iki farklı düzendedir. Ortadaki sofaya açılan kapılardan girilen odalardan meydana gelen planlamasıyla iç sofalı evlerin en güzel örnekleri Babadağ, Baklan / Boğaziçi Kasabası, Denizli il merkezi ve Acıpayam'da görülmektedir. Oda kapılarının dış cepheye bakan sofaya açıldığı dış sofalı evler Sarayköy / Hisarköy, Baklan ve Acıpayam'da karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan farklı

¹ A.T. Yavuz, a.g.m. , 141.

² K. Pektaş, a.g.m. , s.146.

³ K. Pektaş, a.g.m. , s.145.

⁴ N. İnceoğlu, a.g.m. s.292- 294.

olarak 19. yüzyıl sonlarından kalan Çal'daki Ahmet Çökelez Evi'nde, oda kapılarının dört yönden sofaya açıldığı farklı bir plan türü uygulanmıştır¹.

Tanzimat Dönemi'nden itibaren şehrin bünyesinde ve konutlarda bazı değişimler görülür. Bu yıllar aynı zamanda demiryolunun (1891) Goncalı'ya kadar uzandığı yıllardır. Demiryolunun sağlamış olduğu yararlar sonucunda, akarsu ve sonra buhar gücünden yararlanan çok sayıda ve gelişmiş un değirmeni, endüstrileşmenin ve bunların ustaları için istasyon caddesi çevresinde yapılan konutlar da sosyal- toplu konutların ilk örnekleri olmuştur. Bu dönemde tipik Denizli evlerinin hayatları kapanmaya sofa veya hol haline dönüşmeye başlamıştır. Bahçe kullanımı azdır. Evlerde pencere üzeri süs kemerleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Evin sokağa bağlantısı daha güçlüdür. Eve ulaşmak için kullanılan araç açık bahçe mekanı kaybolmuştur. Daha önceki sokak karakterini yalnız duvarlar belirlerken, bu dönemde sokak boyunca yan yana gelen evler görsel aksları da oluşturmuştur².

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli şehri mimari yapısında çok önemli değişiklikler olmamıştır. Özellikle ev mimarisi açısından bakıldığında bahçe- şehir görüntüsünün benzer biçimde devam ettiği görülür. Evler yine ahşap ağırlıklı malzemeler kullanılarak ya da tek katlı üzerleri kiremitlerle örtülmüş kerpiçten inşa edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'de otomobil ve binek kamyonları kullanılmaya başlanmıştır. Bu da evlerin mimarisinde bir takım yavaş değişimlere yol açmıştır. Fakat, bu değişiklikler, daha önceki ev mimarilerinden farklı olarak, otomobiller için genişletilen yollar, yolu geliş gidiş için ayıran orta hat kaldırımları ve bahçe duvarlarıdır³.

Denizli'de tek katlı olarak inşa edilen eski yapılarda, temel duvar yığma sistemi ile moloz taşı malzeme olarak kullanılmıştır. Temel duvarlarda harç olarak çamur kullanılır ve duvarın ortalama kalınlığı 50 santimetredir. Taşıyıcı duvarlar ise yığma sistemi ile samanlı kerpiç malzeme olarak kullanılarak, çamur harcı ile yapılmıştır. Eski evlerin döşeme sistemleri kirişleme üzeri ahşap kaplamadır. Tavanlar kirişleme üzeri ahşap sistemle inşa edilmiştir. Eski binaların çatıları ahşap beşik çatı sistemi ile yüzde yirmi beş meyilli olarak, oluklu kiremit örtü malzemesi ile inşa edilmiştir. Saçaklar kapalı ahşap olup, genişliği elli santimetredir⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında genel olarak bakıldığında yapılan binaların çoğunda mimari açıdan belli bir üslup ve kural gözlemlenemez. Bu dönemde kerpicin inşaat malzemesi olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Dolma çatı, ahşap binalar vardır.

¹ K. Pektaş, a.g.m. , s.147.

² N. İnceoğlu, a.g.m. , s.294.

³ N. İnceoğlu, a.g.m. , s.294.

⁴ T. Kodal, a.g.e. , s.71.

Memleket Hastanesi bir dereceye kadar Türk- İslam mimari tarzında inşa edilmiştir, denilebilir. Diğer bina ve evlerde Rum, Bizans, Arap mimari özelliklerini de görmek mümkündür. Fakat, Türk mimari tarzı, Rum, Bizans, Arap mimari tarzı ile karışmasına ve farklı bir karışım oluşturmalarına rağmen, kendi özelliğini de koruyabilmiştir¹. Denizli’de Cumhuriyet dönemine ait en önemli yapılardan biri de Gazi İlkokulu’dur. Bu yapı, pencere-saçak biçimleri, çini pencere alınlıklarıyla ulusal mimari özelliklerini arayan bir tutumun ürünüdür².

Denizli’de imar planı 1936’da uygulanmaya başlamış ve bunun sonucu olarak, iki ve daha fazla katlı olarak inşa edilen yeni yapılarda temel duvarlar, yığma taş duvar ve betonarme sistemi ile moloz taşı, kum, çakıl, çimento, demir kullanılarak inşa edilmiştir. Kireç ve takviyeli harçların kullanıldığı bu binalarda temel duvarlar altmış- seksen santimetre kalınlığındadır. Yeni yapılar bu evlerin taşıyıcı duvarlarında yığma ve beton karkas sistemi ile tuğla ve kireçtaşının malzeme olarak kullanılmasıyla yapılmıştır³.

Denizli ve çevresinde Cumhuriyet sonrası dönemde, farklı zaman aralıklarına ait yapılar incelendiğinde, inşa edildikleri dönemin, teknolojik gelişmişliği ve o döneme ait güncel mimari söylemdeki değişikliklere paralel olarak mimari ifadede çeşitlenme görülür. Bu çeşitlenmenin bir uzantısı olarak geleneksel değerlerin modern mimari dilde nasıl yorumlandığı gözlemlenebilir⁴.

2. Dünya Savaşı’ndan sonra Denizli şehrinin kent dokusunda önceki yüzyılla karşılaştırıldığında farklılaşma sürecinin başladığı inşa edilen binalardan da anlaşılabilir. 1960- 1970’li yıllardan itibaren ise kentin fiziki görünümünde önemli değişiklikler kaydedilmiştir. Bu yıllarda inşa edilen farklı tarzdaki yapıların bu hızlı değişiklikte etkili olduğu söylenebilir. Mimaride farklı tarzlar kullanılmasına rağmen, Cumhuriyet dönemi yapılarının tüm etkilenmelerini yöresel bir yoruma vardırabilen yapılar da olmuştur. Mimar Selçuk Milar’ın 1945’te gerçekleştirdiği Sanat Okulu yapısı bu yapılara bir örnek teşkil eder⁵.

Cumhuriyet sonrası inşa edilen farklı mimari tarzlarda ele alınan yapılara verilebilecek örneklerden biri de Merkez Bankası Binası’dır. 1971 yılında Mimar Cengiz Bektaş tarafından yapılan, Denizli Merkez Bankası binası, yaklaşık beş katlı prizmatik bir kütle düzenine

¹ K. Şakir, a.g.e ,s.71- 72.

² Y. A. , a.g.m. , s.2193.

³ T. Kodal, a.g.e. , s.72.

⁴ Emine Görgül, “ Denizli Bölgesi’ndeki Cumhuriyet Sonrası Kamu ve Sivil Mimarlık Örneklerinin Tartışılması”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II, Denizli, 2007, s.211.

⁵ Y.A. , a.g.m. , s.2193.

sahiptir. Fonksiyonel dağılımına bakıldığında, banka, kafeterya ve oyun alanları gibi sosyal işlevli hacimler ile, konut alanlarını barındırdığı görülür¹.

Babadağlılar Çarşısı da farklı mimar tarzlara verilebilecek bir başka örnektir. Mimar Cengiz Bektaş tarafından 1973 yılında yapılan Babadağlılar Çarşısı, Denizli'deki ilk çok katlı çarşı olması sebebiyle önem taşır. On iki katlı olan bu yapıyı, "düzayak" olarak tanımlayabiliriz. Fonksiyonel olarak çarşı işlevini barındıran yapı, küçük dükkan birimlerinden oluşmaktadır².

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Denizli kentinde hızlı nüfus artışı, ekonomik gelişme, kentin büyümesini hızlandırmış, kent nüfusu yüzbinleri aşmıştır. Denizli kentinde apartmanlaşma süreci başlamıştır. Ancak bu apartmanlar yıkılan eski evlerin ve kesilen ağaçların yerine yapılmıştır. Otomobiller için genişletilen yollar ve ortadan kaldırılan bahçe duvarları ile de kentsel mekan yok olmaktadır³. Apartmanlaşmanın yanı sıra "gecekondulaşma" sorunu da 1950- 1960'lı yıllardan başlayarak kentsel sorunlar olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu sorunlar çıkarılan kanunlar ile düzenlenmeye çalışılsa da, artan hızlı nüfus ve sosyo-ekonomik düzendeki dengesizlikler çıkarılan kanunları da yetersiz kılmıştır.

1. 3. 3. İmar Planı

Denizli şehri tarihi süreç içinde deprem, yangın gibi bir takım felaketler nedeniyle büyük zarar görmüş, yine tarihi süreç içinde kendi kendini yenilemeye çalışmıştır. Bu felaketler neticesinde, Denizli şehri daha geniş bir alana yayılmış, evler bahçe içlerine çekilmiş ve Denizli şehri bahçe- şehir görünümü sunmuştur. Ancak bu dönemde alt yapı hizmetlerinin düzenli olarak verilemediği, evlerin bir şehir planı esasına göre yapılmadığı dikkat çekmektedir.

Denizli şehrinin imar planının hazırlanması ve şehrin kadastro haritasının onaylanması için gerekli çalışmaların tamamlanması uzun zaman almıştı. Esaslı bir plana göre imar işlerinin yürütülebilmesi için 1934 yılında meşhur şehircilik uzmanı mimar Jansen de getirilmiş, fakat çok yüksek bir ücret istediğinden plan ona yaptırılmamıştır. Plan daha sonra Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından bakanlık şehircilik bürosunca düzenlenip ile gönderilmiş ve belediye meclisine sevk edilmiştir⁴.

¹ E. Görgül, a.g.m. , s.209.

² E. Görgül, a.g.m. , s.210.

³ N. İnceoğlu, a.g.m. , s.294.

⁴ T.C.D.V. , a.g.e. , s.69- 70.

1936 yılında hazırlanan ve uygulanmaya başlanılan ilk imar planı, modern anlamda şehirciliğin ilk örneklerinin ortaya çıkmasına vesile olmuş, sosyal hayatın gelişimine de katkı sunmuştur. Denizli halkının dinlenmesini ve sosyalleşmesini sağlayan “gazino” inşaatının tamamlanması da bu döneme rastlamaktadır¹.

Cumhuriyetin ilanından önce Denizli’de plan ve projeye dayanılmadan “dülgerler” tarafından inşa edilen tek katlı, bahçeli ve avlulu evler yapılmaktaydı. İmar planının uygulamaya konulması ile beldelerin yer özellikleri ve gelişme alanlarına, blok, bahçeli blok, bahçeli ve tek olmak üzere cephe aldığı yol gelişlerine bağlı kalınarak, mimari projeye dayanılarak, tek ve çok katlı mimari özelliğe sahip binalar yapılmaya başlanmıştır².

Ancak imar planının yapılmış olması ve 1938 yılında belediye bütçesindeki artışın³ da Denizli şehrinin modern bir görüntü ortaya çıkarabilmesi için yeterli olmamıştır. 1950’li yıllara kadar bahçeler içindeki evler ile şehir hala bir “bahçe- şehir” ya da “büyükçe bir köy” görüntüsü sunmaktaydı. Alt yapı hizmetlerinin 1960’lı yıllarda bile hala düzenli bir biçimde verilemediği görülmektedir. Tarhan Toker, 1967 yılında yazdığı “Denizli Tarihi” adlı eserinde, üstü açık arkların bir mikrop yuvası haline geldiğini ve şehrin güzelliğini bozduğunu yazmaktadır⁴. Tarhan Toker, şehir imar planının bu yıllarda hala düzenli olarak işletilemediğini ve plansızlığın şehrin bayındırlaşmasına uzun yıllar engel olduğunu dile getirmektedir. Şehir planının ancak 1966’da tam olarak uygulamaya geçirebildiğini belirtmektedir⁵. 1960’lı yılların sonlarından itibaren Denizli şehrinin fiziki görünümünde bir takım değişiklikler meydana gelme başlamıştır. Şehrin yollarının asfaltlanması bile bu yıllarda oluşturulan yeni imar planının uygulamaya konulması ile olmuştur. Birçok yeni bina ve sosyal tesisler bu dönemde açılmıştır. Diğer yandan konut yetersizliği ve yüksek kira giderlerini karşılamakta zorlanan dar gelirlilerin imar planlaması yapılmadan, konfor ve sağlıklı yaşam koşullarından uzak konutlar üretmeleri “gecekondulaşma” sorununun Denizli şehrinde de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeşilliklerin yok edilerek “apartmanlaşma” sürecine geçilmesi de Denizli şehrinin fiziksel görüntüsüne bir katkı sunmaktan uzak kalmıştır. Kent dokusu korunarak ve imar planlarına sadık kalınarak artan nüfusa hızla cevap verebilecek modern yapılar inşa edilememesi bu dönemde Denizli şehrinin fiziki görüntüsünü olumsuz bir biçimde etkilemiştir.

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.73.

² D.İ.Y. / 1973, a.g.e., s.150.

³ T.C.D.V. ,a.g.e. , s.70.

⁴ T. Toker, a.g.e. , s.114.

⁵ T. Toker, a.g.e. , s.170.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE DENİZLİ’NİN İDARİ TARİHİ (1923- 1938)

2. 1. VİLAYET TEKİLETİ VE DENİZLİ’NİN İDARİ DURUMU

2.1. 1. Vilayet Teşkilatı ve Gelişimi

Atatürk Döneminde Denizli’nin idari durumunu anlayabilmek için Denizli’nin Atatürk dönemine kadar olan idari durumu üzerinde de durmak gerekmektedir.

2. 1.1. 1. Atatürk dönemine kadar Denizli’nin idari durumu

M.Ö. 2. binyıla ait çivi yazılı arşivlerde, bugünkü Denizli ilini kapsayan ve Anadolu’nun güneybatısı olan bölge Arzawa olarak geçen coğrafi bölgenin içinde yer almaktaydı. Bölge Arzawa krallıklarından biri tarafından yönetilmekteydi¹.

Antik devirde Denizli civarını kapsayan ve adına Laodikeia denilen bölge, antik Ephesos- Apameia (Dinar) yolu üzerinde kurulmuş, geniş ve verimli topraklara sahip bir metropol durumundaydı. Laodikeia’nın önemli bir anayol üzerine kurulmuş olması ve varlıklı insanların çokluğu, burayı İ.S. I. Yüzyıldan itibaren önemli bir bankacılık ve finans merkezi haline getirmişti².

Roma zamanında şehir Preator (Vali) tarafından yönetilmiştir. Valilerin şehir yönetiminde yanında olan ve şehrin önemli isimleri sayılan şahıslar bulunurdu. Hıristiyanlığın şehre girişi³ ile şehrin idari yapısında din önemli bir alan haline gelmiştir⁴.

Antik coğrafyaya göre Denizli vilayeti topraklarının büyük bir kısmı Frigia, güneybatıda kalan diğer kısmı ise Karia yönetimine dahildi. Bizanslılar devrinde vilayetlerde “Thema” adlı askeri yönetim tarzının hakim olmasıyla Denizli yöresi Trakesion ve Anatolikon themaları arasında paylaşılmıştır. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu yarı feodal yönetim biçimiyle köylülerin işlettiği küçük arazi mülkiyeti üzerinde tarım ekonomisine

¹ T. Yiğit, a.g.m. , s.8.

² H. Malay, a.g.m. , s.295.

³ Bkz. M. Wilson, a.g.m. s.68. (Laodikeia , 1.yy’da Hıristiyanlığın merkezlerinden biri olarak geçmektedir.)

⁴ T. Toker, a.g.e. ,s.16-17.

dayalı bir politika izlemekteydi. Bu anlayış Denizli bölgesinde de egemendi¹. Anatolique themasına ait olan topraklar Türk fetihlerinden sonra Menderes themasına dahil olmuş ve ikinci Türk fethi sırasında da, Antalya'dan itibaren Kütahya Kastamonu kavisi üzerindeki "Uc"un güney kısmını teşkil etmişti. Çoğu zaman da bir "Uc Vilayeti" olarak anılmakta idi². 12. yüzyılda bölgenin Türkleştirilmesinde de Ladik, bir uç garnizon niteliğindedir³.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in izlediği stratejiye göre, fethedilen topraklarda subaşı (vali), kadı, divan görevlileri, din görevlileri ve eğitimciler tayin edilmiş, caminin yanına okullar, yollar, imaret, Pazar, v.s. yapılmaya başlanmıştı. Bizans Laodikeia'sı Denizli olma sürecine girmişti⁴.

1215'te Honaz emiri olarak kayıtlarda adı geçen Esedüddin Ayaz isimli şahsın Denizli bölgesinde Selçuklu döneminde oluşturulan "Ladik Serleşkerliği"nin yetkili yöneticisi konumundaydı. Esedüddin Ayaz aynı zamanda bölgeye Çardak kervansarayı'nı da kazandıran kişidir⁵. Esedüddin Ayas Beğ Ladik yöresinin Beğ'i olmuştur. Bu dönemde "Ayas Beğ"e bağlı üç "vali" bulunuyordu. Vilayet-i Tonuzlu bunlardan biriydi⁶. "Vilayet-i Tonuzlu" olarak anılan bölge özellikle İlhanlılar döneminde önem kazanmıştır.

14. yüzyılın ilk yarısında Denizli Vilayeti toprakları İnançoğulları, Germiyanogulları, Hamidoğulları, Tavas Beyliği gibi yönetimler arasında parçalanmış bir biçimde idare edilmekteydi. Bu idare biçimine göre, İnançoğulları Beyliği sadece Denizli'nin kurulduğu düzlüğü içermekteydi. Germiyanogulları, Honaz'dan itibaren Buldan taraflarına kadar uzanan bölgeye hakimdiler. Babadağ- Honaz dağı hattının kuzeyi de 1370'lerden sonra Germiyanogulları'nın hakimiyet alanına girmiştir. Hamidoğulları da Yörendağı- Bozdağ'ın doğusundaki sahaya, Karaağaç mıntıkasına sahiptiler. Tavas Beyliği de, Babadağ'ın güneyindeki bugün Kale Tavas olarak bilinen bölgede hakim idiler. Buralar daha sonra Menteşe Beyliği'nin hakimiyetine geçmiştir. Bugün Çameli ismini taşıyan eski Karaman nahiyesinin bulunduğu çevre de Menteşe Beyliği'ne dahildi⁷.

Osmanlı Devleti, daha önce Germiyanogulları hakimiyetinde bulunan Denizli ve yöresini 1429 yılında topraklarına kattığında, genel fetih metodlarına uygun olarak kazalar

¹ İlhan Erdem, a.g.m. s.79-80.

² T. Baykara, a.g.e., s.51. Eflaki de Ladik şehrini "uç vilayetleri"nden biri olarak kaydetmektedir, bkz. Mehmet Şeker, "Menakıb-ül Arifin'e Göre Denizli'de Mevlevilik ve Kültürel Hayata Bir Bakış", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.65.

³ T. Gökçe, a.g.e., s.64-65.

⁴ İ. Erdem, a.m., s.81.

⁵ T. Baykara, a.g.e., s.52.

⁶ T. Baykara, a.g.m., s.46.

⁷ T. Baykara, a.g.e., s.52.

halinde, coğrafi konumlarına ve durumlarına göre üçe bölerek üç ayrı sancağa bağlamıştır¹. Bunlardan Asi Karaağaç Hamid, Tavas Mentеше, Homa, Işıklı, Çal, Baklan, Denizli, Honaz, Sarayköy ve Buldan Kütahya sancağına bağlanmıştır². Bu durum Osmanlı idaresi döneminde de değişmemiş, 19. yüzyıl ortalarına kadar bu şekilde devam etmiştir. Denizli’de bu dönemde bağımsız bir sancak oluşturulduğu ve II. Bayezid’in oğlu Alemşah’ın da bu sancağın başına getirildiği ile ilgili çeşitli iddialar mevcuttur³.

Honaz 16.yüzyılda Kütahya sancağına tabi bir kaza iken⁴ 1721-1722’lerde Hamid sancağına bağlı görünmektedir⁵. 16. yüzyılda Şeyhlü Kazası Işıklı, Çal, Çivril, Baklan ve Bekilli’yi de içine almaktaydı⁶. 1520 yılında Tonuzlu nahiyesinde 21 köy⁷, 1571’de Lazıkıyye nahiyesine tabi 41 köy⁸ vardı.

17. yüzyılda Denizli doğrudan doğruya voyvodalarca idare edilirdi. Voyvoda haline getirilen bazı sancak ve kazalara sancak beyi yetkisi ile tayin edilirdi. Voyvodaların mali- idari görev ve sorumlulukları vardı. Aşiret ve oymaklar üzerinde etkin bir otoriteye sahiptiler⁹. 1775- 1817 yılları arasında Denizli’de 12 voyvoda görev yapmıştır¹⁰.

18. yüzyılda, önceki yüzyıllarda Denizli’de bulunmayan Peledli Bağ, Fesleken, Delikli Çınar, Koyunlu Bağ, Halil Ağa Bağı, Çaybaşı/ Çayırbaşı gibi yeni mahalleler otaya çıkmıştır. Bu yüzyılda tespit edilen yeni yapılar özellikle bu mahalleler üzerinde yoğunlaşmıştır¹¹. Denizli mahallelerinin XVI. yüzyıldan günümüze değin varlığını sürdürenleri olduğu gibi, bir yüzyıl içinde ortaya çıkıp, zamanla başka adla anılan ya da tamamen ortadan kalkanları da bulunmaktadır. Bazı mahalleler ise, bir diğeriyle birleşerek, büyüyüp yeni bir ad almışlardır. Halen varlığını sürdürenlere örnek olarak, Fesligan, Kayalık, Pelitlibağ, Delikliçınar ve Değirmenönü mahallelerini verebiliriz. XVII. yüzyıl içinde görülüp 1830 nüfus sayımına ait kayıtlarda adına rastlanmayanlara ise Gazi Emir’i örnek verebiliriz¹². 16. ve 17. yüzyılda kale etrafında kurulmuş olan mahallelerin sayısı 20-22 civarındadır. 18. yüzyılın başlarında

¹ T. Gökçe, a.g.e. , s.49.

² T. Baykara, a.g.e. ,s.52-53.

³ T. Gökçe, a.g.e. ,s.49. Ayrıca bkz. Haldun Eroğlu, “Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarında Denizli”, a.g.s. ,Bildiriler I, s.89.

⁴ M.A. Ünal, a.g.m. , s103.

⁵ M. Zahid Yıldırım, “XVII. Yüzyıl Sonları ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Danişmendlü Cemaati ve Denizli Yöresindeki Tutumları”, a.g.s. ,Bildiriler I, s.29.

⁶ T. Gökçe, “ XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Bazı Tespitler”, a.g.s., Bildiriler I, s.151.

⁷ Orlin Sabev (Orhan Salih), “ Denizli (Tonuzlu) Nahiyesine Dair Bulgaristan’da Bulunan Bir Mufassal Tahrir Defterinin İkel Tahlili”, a.g.s., Bildiriler I, s.139.

⁸ T. Gökçe, a.g.e. , s.168.

⁹ T. Demir, a.g.m , s.216.

¹⁰ T. Demir, a.g.m. ,s.221.

¹¹ Mustafa Murat Öntüğ, “ XVIII. Yüzyıla Denizli’deki Eğitim Kurumları ve Dini Yapılar”, a.g.s. , Bildiriler I, s.199.

¹² T. Demir, a.g.m. ,s.215.

vuku bulan büyük bir depremle bazı mahalleler terkedilmiş ve yeni yerleşim bölgeleri oluşturulmaya başlanmıştır.18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kurulan 26 mahalleden 7'si bu dönemde kurulmuştur. 19. yüzyıldan itibaren de mahalle sayısı artmıştır¹.

1519-1520 ve 1530 tarihli defterlere göre Kütahya livasını teşkil eden idari birimlerden biri olduğu anlaşılan Lazıkıyye kazasını meydana getiren nahiyeler Nahiye-i Lazıkıyye (merkez), Nahiye-i İbsili, Nahiye-i Kaş- Yenice, Nahiye-i Aydos olmak üzere dört tanedir. Lazıkıyye merkez kazası hemen hemen bugünkü Denizli merkez ilçenin hudutlarını kapsamaktadır. İbsili ise, yaklaşık bugünkü Sarayköy ve Babadağ ilçelerinin hudutları içinde kalan araziye kapsamaktadır. Kaş- Yenice nahiyesi bugünkü Buldan ve Güney ilçelerinin hudutlarını oluşturmaktadır. Aydos ise bugünkü Uşak iline bağlı Ulubey, Eşme ve Alaşehir'in güneyinde ve batıda Kiraz yakınlarına kadar uzanan bir ara coğrafyadan ibarettir. 16. yüzyılda İbsili nahiyesi Ezine, Kaş- Yenice nahiyesi de Çarşamba adıyla kazadan ayrılarak müstakil kadılık haline gelmişlerdir². 15. ve 16. yüzyıllara ait piyade tahrir defterlerinde Lazıkıyye kazası piyadeleri Nahiye-i Lazıkıyye, Nahiye-i Kaş-Yenice, Nahiye-i İbsili, Nahiye-i Aydos, Nahiye-i Tonuzlu olmak üzere beş nahiyeye bölünmüştür³.

1798 tarihli bir salyane defterinde Denizli ve bağlı kazalar şöyle sıralanmaktadır: Kazay-ı Denizli, Kazay-ı Ezine, Kazay-ı Buldan, Kazay-ı Honaz, Kazay-ı Gök-Öyük. Defterde Cıharşamba kazasının yer almadığı onun yerine Buldan'ın yazıldığı dikkati çekmektedir⁴.

1844-1845 senelerinde Denizli Aydın vilayetine bağlı Denizli Kaymakamlığı olarak Osmanlı taşra teşkilatı içinde yer almaktaydı. Bu dönemde Denizli, Honaz, Sarayköy, Buldan, Çivril, Çardak, Acıpayam, Kızılhisar (Serinhisar) kaza olarak geçmekteydi. Babadağ (Kadıköy), 1844-1845 yıllarında köy olarak kaydedilmekle beraber kaza merkezi olan Sarayköy'den büyüktür. Çivril, Çardak, Kızılhisar da köy olarak kayıtlarda yer almaktadır. Çivril ve Kızılhisar'ın yapısı köyden ziyade kasaba- kent özellikleri taşımaktadır⁵.

1883 yılında sancak merkezi haline getirilen Denizli 1884 yılında sancak merkezi olarak Aydın Vilayeti'ne bağlanmıştır⁶. Yine 1884'te Çal, 1888'de Acıpayam, 1893'de de

¹ T. Demir, a.g.m. ,221.

² T. Gökçe, a.g.e. , s.50-51.

³ T. Gökçe, a.g.e. ,s.52.

⁴ T. Demir, a.g.m. , s.213.

⁵ S. Özçelik, a.g.m. ,s.228.

⁶ İ. Ortaylı, a.g.e., s.290.

idari değişiklikle Sarayköy, Buldan ve Tavas, Denizli Sancağı'na bağlanmıştır. Denizli Sancağı, Aydın Vilayeti'ne bağlı bir mutasarrıflık konumuna getirilmiřtir¹.

1910 yılında bağımsız mutasarrıflık haline getirilen Denizli Sancağı, 1910-1921 yılları arasında ikinci sınıf mutasarrıflık olarak kalmıřtır². 31 Mayıs 1920'de Denizli, T.B.M.M. kararıyla Aydın'dan ayrılarak bağımsız bir sancak haline getirilmiřtir³.

20 Ocak 1921'de kabul edilen yeni anayasanın getirmiş olduğu düzenlemelere göre T.B.M.M. Hkmeti sancak ve liva idarelerini ortadan kaldırmıřtır⁴. Böylelikle Denizli de Sancak bölgesi olmaktan çıkarılmıştır. İlk Denizli Valisi ise 5 Ekim 1923 tarihinde göreve bařlamıřtır⁵. Denizli'nin ilk valisi böylelikle Cumhuriyet'in ilanından önce göreve başlamış oldu.

2. 1.1.2. Atatürk döneminde Denizli'nin idari durumu

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren tüm ülkede olduğu gibi Denizli ilinde de idari düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu idari düzenlemelerin yapılması 1924 yılında başlamıştır. Bu da vali Cemal Bardakçı'nın göreve henüz başladığı yıllara rastlamaktadır.

1924 yılında genel olarak tüm ülkeyi ilgilendirecek idari düzenlemelerin nasıl olacağı ile ilgili kanunlar çıkarılmış ve bunlara bağlı olarak idari birimlerin de yeni tanımları yapılmıştır.

18 Mart 1924'te kabul edilen Köy Kanunu'na göre, ilk defa "köy"n tüzel kişiliği tanımlanmış, köy sınırlarının nasıl tespit edileceği, idari yapısı ve işleyişi, köylünün sorumlulukları, köyün iktisadi ve sosyal gelişimi, için hangi düzenlemelerin yapılacağı gibi hususlar, ayrıntılı şekilde belirtilmiş oldu. Böylece köy, Türkiye'nin en küçük mahalli idare birimi olarak tüzel kişiliğe ve hukuki dayanağa kavuřturulmuřtur⁶. Denizli'nin idari taksimatı ile ilgili yapılan son düzenlemeler T.B.M.M.'nin 20 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci anayasası olma özelliğini taşıyan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi ile ortaya konmuştur. Buna göre, yeni Türkiye'nin idari taksimatı için şu şekilde belirtilmiştir; "Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere,

¹ Necmi lker, "20. Yüzyılın Başında Denizli Sancağı", Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri, Denizli, 27-29 Haziran 1988, Manisa, 1989, s.165-167.

² T. Toker, Denizli İli Kültür Hayatı, Denizli, 1992, s.5.

³ T.C. B.C.A. , Dosya: 73-4, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 1.2..4.

⁴ T. Kodal, a.g.e. ,s. 77.

⁵ T. Kodal, a.g.e. , s. 77.

⁶ Ali Ata Yiğit, "Türkiye'de "Köy" ğretmeni Yetiştirilmesine Dair Düşünceler ve Denizli İle Kayseri'de Köy Muallim Mekteplerinin Kurulması", Uluslararası Denizli ve evresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.477-478.

vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküp eder”¹. Bu oluşum sürecinden sonra merkez ilçeyle birlikte Acıpayam, Buldan, Çal, Sarayköy, Tavas da dahil olmak üzere altı tane ilçe ortaya çıkmıştır. 1924’te yapılan bir diğer yenilikle Çivril ilçesi, Homa ve Işıklı nahiyeleri ile 45 köy Denizli Vilayeti’ne bağlanmıştır². Denizli’nin 1924 yılındaki idari taksimatı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 2.1. Denizli Vilayeti İdari Taksimatı³

İlçeler	İlçelere Bağlı Nahiyeler	Kazaya Bağlı Köylerin Sayısı
Merkez İlçe	Honaz	73
Acıpayam	Kızılhisar	57
Buldan	Güney	35
Çal	Baklan	52
Çivril	Homa, Işıklı	49
Sarayköy	Kadıköy(Babadağ)	21
Tavas	Kale, Kızılcabölük	59

Tablodan da görülebileceği üzere cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’nin merkez ilçesi ile birlikte 7 tane ilçesi ve bu ilçelere bağlı 9 tane nahiyesi vardır. En küçük mülki idare birimi olan köy sayısı ise 346’dır.

1779’da Aydın iline bağlı bucak, 1807’de yine Aydın’a bağlı ilçe olan Buldan, 1883’te Denizli Sancağı’na bağlanmış ve Denizli’nin 1923’te il olmasıyla, Buldan da Denizli’ye bağlı ilçe olmuştur⁴.

19. yüzyıl ortalarına kadar “Demirciköy” olarak bilinen Çal, Çağatay Türkçesinde “Yüksek Yer” anlamına gelmektedir. Uzun süre Kütahya Sancağı’na bağlı kalan bir nahiye olan Çal⁵, 1826’da İzmir’e, daha sonra Aydın’a bağlanmıştır. 1882’de Denizli Sancağı’na bağlanan Çal, 1886’da ilçe teşkilatına kavuşmuştur⁶. Dolayısıyla, Çal cumhuriyetin ilk yıllarına ait olan yukarıdaki tabloda Baklan nahiyesini ve 52 köyü kapsayan bir ilçe olarak görünmektedir.

¹ J. Deny, “Sancak Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, Cilt: X, İstanbul, 1993, s.189.

² T. Kodal, a.g.e. , s.79.

³ T.C.D.V., a.g.e. , s.14.

⁴ www.buldan.gov.tr

⁵ Çal kazası temettuat defterleri kayıtlarına göre Hüdavendigâr eyaleti Kütahya Sancağı kaymakamlığı dahilinde bulunmaktaydı. Bkz. İsmail Şen, “ Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Çal Kazası’nın Kabalar, Develü ve Alfaklar Karyelerinde Nüfus ve Sosyal Hayat”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempoiumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.255.

⁶ www.cal.gov.tr

1844 yılında Kütahya Sancağı'na bağlı Şeyhlü Kazası'nın bir köyü olan Çivril¹, 1880'lerde Afyon'un Sandıklı kazasının Işıkli nahiyesine bağlanmıştır. 1892 yılında nahiye olmuş, 1910- 1911 yıllarında Afyon İli'ne bağlı bir kaza, 1925 yılında ise Denizli İli'ne bağlı ilçe olmuştur².

İdari yönden 1883'e kadar Muğla Mentешеoğulları'na bağlı kalan Kızılcabölük, 1883'te Tavas ilçesiyle birlikte Denizli İli'ne bağlanmıştır. 1912 yılında da kasaba olmuştur³. Kızılcabölük Cumhuriyet Dönemi'nde de kasaba hüviyetini korumuştur.

Honaz, 1429 yılında Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza olarak Osmanlı idari sistemi içerisindeki yerini almıştır⁴. 1914 yılında belediye teşkilatının oluşturulması ile resmi hizmetlerde önemli ölçüde artışın yaşandığı Honaz cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli İli'ne bağlı bir nahiye konumundaydı⁵.

Sarayköy, 14. yüzyıl sonlarından 1773 yılı sonuna kadar Aydın İli'ne bağlı bir köy iken, 1773 tarihinde Aydın İli'ne bağlı bucak olmuş, 1786 tarihinde ise bucak olarak Denizli kazasına bağlanmıştır. Eski isimleri Hocoğlu, İpsili, Ezine veya Ezine-i Lazıkıyye, Ezine-i Abad, Kazıklı Pazar veya Eyner Pazarı, Sarıbey ve Saray olan Sarayköy, 26 Şubat 1882 yılında Denizli Sancağı'na bağlı bir ilçe olmuştur⁶. İncelediğimiz dönemde de Sarayköy idari bakımdan bir ilçe konumundadır.

Acıpayam ya da eski adıyla Asi Karaağaç, Burdur'un sancak olması ile birlikte Burdur Sancağı'na bağlanmış; 1870'te ilçe merkezi olarak ilan edilmiş ve 1888'de Denizli Sancağı'na bağlı bir ilçe haline gelmiştir⁷. 1871'de Acıpayam ilçe teşkilatının oluşmasıyla, Kızıllhisar (bugünkü adıyla Serinhisar) Acıpayam ilçesinin nahiyesi haline getirilmiştir⁸. 1924 yılına ait verdiğimiz tabloda da Kızıllhisar Serinhisar'a bağlı nahiye olarak geçmektedir.

Eski adı Yarengüme olan ve bugünkü adını Tavas Beyliği'nden alan Tavas 1890 yılında belediyelik olmuştur. 1883 tarihine kadar Yarengüme kasabası olarak bilinen Tavas⁹, bu tarihten itibaren Denizli Sancağı'na bağlı bir ilçe merkezi haline dönüşmüştür¹⁰. 1883'te Tavas'ın Denizli'ye bağlanması ile Kale, Tavas'a bağlı bir nahiye halini almıştır¹¹.

¹ Selahattin Özçelik, "Temettuat Defterlerine Göre 1844 Yılında Çivril'de İktisadi ve Sosyal Hayat", Düünden Bugüne Çivril Sempozyumu, Bildiriler, 2001, Çivril, s.201.

² www.civril.gov.tr

³ www.wikipedia.org.tr

⁴ M.A. Ünal, a.g.m. , s.103.

⁵ www.honaz.gov.tr

⁶ D.İ.Y./ 1973, a.g.e. , s.69.

⁷ D.İ.Y./ 1973, a.g.e. , s.50.

⁸ www.ekeden.com

⁹ D.İ.Y./ 1967, a.g.e. , s.85.

¹⁰ www.tavas.gov.tr

¹¹ www.denizli-kale.gov.tr

1867 yılında kaza olan Baklan, 1885 yılında ilçe teşkilatı kaldırılarak nahiye haline getirilmiştir. 1930 yılında adliye ve belediye teşkilatları da kaldırılmıştır¹. Baklan'ın nahiye statüsü Çal ilçesine bağlı olarak incelediğimiz dönemde de devam etmektedir.

1877 yılında belediye teşkilatı oluşturulan Babadağ (eski adıyla Kadıköy), Sarayköy'e bağlı bir nahiye idi². Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da Babadağ Sarayköy'e bağlı nahiye olarak devam etmiştir.

Karaman nahiyesi 1932 yılında Muğla'dan alınarak Acıpayam'a katılmıştır. Acıpayam'ın "Satırlar" nahiyesi 1936 yılında 43 köyü ile Burdur'a bağlanarak Yeşilova ilçesi haline getirilmiştir³. Fakat, Satırlar nahiyesinin idari yönden olmasa da sosyo- ekonomik yönden Denizli ile olan ilişkileri ileriki yıllarda da devam etmiştir⁴.

Atatürk döneminde Denizli İli'nin idari taksimatında yeni ilçe teşkilatları oluşturma açısından bir değişiklik olmamıştır. Ancak bu dönemde 9 olan nahiye sayısı 10'a ve 346 olan köy sayısı ise 416'ya yükselmiştir. İdari taksimattaki bu değişim Cumhuriyet Dönemi'nde şehirleşmeye önem verildiğinin ve bu değişim sürecinin cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devreye girdiğinin bir göstergesi sayılabilir.

2. 2. GÖREV YAPAN DENİZLİ VALİLERİ

Denizli'nin 1923 yılında il olmasıyla birlikte, il idari yönden cumhuriyetin ilk yılında oluşturulan Denizli Valiliği'ne bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından önce Aydın Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan ve mutasarrıflarca idare edilen Denizli Sancağı'nda görev yapan mutasarrıflar; Bahri Paşa, Hilmi Bey, Ahmet Şevki Efendi, İsmail Kemal Bey, Muhittin Paşa⁵, Hikmet Bey, Haydar Bey, İsmail Fevzi Paşa, Tevfik Bey, Faik Öztürk Bey'lerdir⁶. Saydığımız mutasarrıflardan Faik Öztürk Bey ve Ali Rıza Bey Denizli Sancağı'na çalışmalarlarıyla en çok katkıda bulunan ve halk tarafından takdir edilen mutasarrıflardır⁷.

İncelediğimiz dönemi içeren 1923- 1938 yılları arasında Denizli'ye 5 vali hizmet sunmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce yaşanan savaş, hastalık, kıtlık gibi sıkıntıların olumsuz etkilerinin tüm yurttaki gibi Denizli'de de görüldüğü bu dönemde modernizasyonu yakalamaya çalışan bu valilerin Denizli'ye birçok alanda çok önemli katkılar

¹ www.baklan.gov.tr

² www.ekeden.com

³ T.C.D.V. ,a.g.e. , s.14.

⁴ T. Kodal, a.g.e. , s.79.

⁵ T. Kodal, a.g.e. , s.82.

⁶ D.İ.Y. / 1973, a.g.e. , s.301.

⁷ Tarhan Toker, Denizli İli Kültür Hayatı, Denizli, 1992, s.8-9.

sundukları açıktır. Bunu, valilerin önem verdikleri ve daha çok hizmet sundukları alanlarla ilgili lakaplarla anılmalarından da anlayabiliriz. Denizli Halkı valilerinin daha fazla hizmet verdikleri alanlara bakarak onlara “eğitimci”, “sucu”, “yolcu” gibi sıfatları yakıştırmışlardır¹.

1-Cemal Bardakçı

İncelediğimiz yıllar olan 1923- 1938 yıllarını kapsayan dönemin ve aynı zamanda da cumhuriyetin ilk valisi olma özelliğini taşıyan vali Cemal Bardakçı 5 Ekim 1922² tarihinde göreve başlamış ve 27 Mayıs 1925 tarihine kadar Denizli’de görev yapmıştır³. Eğitim, sağlık, imar işleri gibi birçok alanda hizmetleri bulunan Cemal Bardakçı’nın göreve başladığı yıllarda Denizli ve çevresinde 74 erkek ve 17 kız olmak üzere 91 ilkokul vardır⁴. Denizli Lisesi binasının yapımına önem veren Cemal Bardakçı’nın görev yaptığı 1923- 1924 yılları arasında bina Denizli Ortaokulu olarak hizmete girmiştir⁵. Spora önem veren Cemal Bardakçı’nın valilik yaptığı 1924 yılında Denizli’deki spor kulüplerinin sayısı 5’e çıkarılmıştır⁶. Cemal Bardakçı bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği, koruyucu hekimlik uygulamalarının henüz gelişmeye başladığı bu dönemde⁷ Denizli halkının sağlığının daha iyi hale getirilebilmesi için Denizli Memleket Hastanesi’nin imkanlarının artırılması gerektiğini görmüş ve hastane bu dönemde dikkati çekecek tarzda ele alınmıştır. 1925 yılında Denizli Memleket Hastanesi’nin mevcut arsası çevredeki bir bina ve mezarlığın kaldırılması ile genişletilmiştir⁸. Ayrıca bu yıllar içerisinde görülen sosyal huzursuzlukları ve eşkıya hareketlerini engellemeye çalışmış ve kamu düzenini sağlamayı başarmıştır⁹. Cemal Bardakçı Cumhuriyet Dönemi’nin ilk valisi olması sebebiyle birçok alanda birçok meseleyle birden uğraşmak zorunda kalmış ve koşulların elverdiği ölçüde başta sağlık, eğitim ve güvenlik olmak üzere bütün alanlarda önemli hizmetler sunmuştur.

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.82.

² Denizli Valiliği’nin web sayfasında bu tarih verilmektedir. Ancak 1967 il yıllığında Cemal Bardakçı’nın valiliğe başlangıç tarihi 5 Ekim 1923 olarak verilmektedir.

³ <http://www.denizli.gov.tr/web/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=6>

⁴ T.C.D.V. a.g.e. , s.50.

⁵ Denizli İl Yıllığı/ 1967, s. 181.

⁶ T.C.D.V. a.g.e. ,s.87.

⁷ Bkz. Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Hekimlik Uygulamaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, s.1327-1328.

⁸ Tarhan Toker, Denizli Sağlık Tarihi, a.g.e. ,s.34.

⁹ Tahir Kodal, a.g.e. ,s.83.

2- Mithat Kalabalık

Denizli'nin ikinci valisi olan Mithat Kalabalık 19 Temmuz 1925 ile 11 Ağustos 1927 tarihleri arasında görev yapmıştır. Görev yaptığı yıllar içerisinde Denizli halkının takdirini kazanan Mithat Kalabalık, eğitim- öğretim işlerine öncelik vermesinden dolayı Denizli halkı tarafından “eğitimci” lakabı ile anılmıştır¹.

Denizli İl Halk Kütüphanesi Mithat Kalabalık'ın Denizli Valiliği'ne başladığı ilk yıl olan 1925 yılında hizmete açılmıştır². Denizli Lise binasının üst katı çürümüş olduğundan, zaferden sonra Cumhuriyet Hükümeti üst katın tamamının yıkılması kararını almıştı. Ancak Vali Mithat Kalabalık binanın üst kısmının yıkılmasını doğru bulmamış ve binanın çürüyen kısımlarının tamir edilmesi kararını almıştı³. Mithat Kalabalık, 1926- 1927 mali yılında, vilayet bütçesinden 100.000 lira ayırarak Tarihi Bina'yı yaptırdı. Tamamlanan binanın bir bölümüne Katip Çelebi İlkokulu, bir bölümüne ise Muhtelit Orta Mektep yerleştirildi. Türkiye'de ilk kez kız- erkek karışık eğitim- öğretim yapıldı⁴. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nca bir bina satın alınarak üç sınıflı bir köy öğretmen okulu açılmıştır⁵. Çivril 30 Ağustos Okulu 1925 yılında 35 bin lira ve Buldan 4 Eylül Okulu 1926 yılında 50 bin lira harcanarak yapıldı ve eğitim- öğretime açılmaları sağlandı⁶.

Mithat Kalabalık, sağlık alanına vermiş olduğu destek sayesinde de Denizli Memleket Hastanesi'nin hem fiziki, hem de personel, alet ve gereçler bakımından sıkıntıları biraz olsun hafiflemiştir⁷.

Yapımı ileriki yıllarda tamamlanan Menderes üzerindeki büyük köprü ilavesi ile beraber 87.630 liraya bu dönemde ihale edilmiştir⁸. Ayrıca, Denizli Kadastro Haritası'nın ilk defa hazırlanmasını sağlanmıştır⁹. Özellikle eğitim alanında önemli hizmetlerinin olduğu açıkça görülen Vali Mithat Kalabalık'ın halk tarafından “eğitimci” sıfatı ile anılmasının haklı nedenleri vardır.

¹ Tahir Kodal, a.g.e. , s.83.

² Yurt Ansiklopedisi, a.g.m., s.2144.

³ Denizli İl Yıllığı/1967, s.181.

⁴ www.denizlilisesi.k12tr

⁵ Denizli İl Yıllığı/ 1967, s.180-181.

⁶ T.C.D.V. ,a.g.e. , s.50.

⁷ Tarhan Toker, Denizli Sağlık Tarihi, Denizli, 1986, s.34.

⁸ T.C.D.V. a.g.e. ,s.55.

⁹ T. Kodal, a.g.e. , s.83.

3- Halit Aksoy

Halit Aksoy 11 Ağustos 1927 ile 18 Temmuz 1932 tarihleri arasında Denizli Valiliği yapmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında görev yapan diğer valiler gibi eğitim, sağlık ve toplum düzeni gibi konulara ağırlık vermiş ve bu konularda hizmet sunmaya çalışmıştır.

Bu yıllarda eğitim alanında okullaşmanın önemi giderek daha iyi anlaşılmış ve okul yapımına ağırlık verilmeye çalışılmıştır. 1929 yılında Çal Gazi Okulu 45 bin lira, Acıpayam Cumhuriyet Okulu ise 40 bin lira harcanarak yapıldı. Denizli Merkez Gazi Okulu ise 1931 yılında 55 bin lira harcanarak yapıldı¹. 1928 yılında yatılı köy öğretmen okulu açıldı². Denizli Lisesini tamamlayan ve Denizli Köy Öğretmen Okulu olarak hizmete girmesini sağlayan Vali Halit Aksoy, Denizli Lisesinin yapımına büyük destek verdiği halde açılışını kendisi yapamamıştır³.

Vali Mithat Kalabalık'ın görev yaptığı dönemde, 1 Haziran 1927'de 87.630 liraya ihale edilen Menderes üzerindeki büyük köprü ve ilavesi 1927 yılı sene sonunda, Halit Aksoy'un valilik yaptığı dönemde tamamlanmış ve hizmete açılmıştır⁴.

Denizli Memleket Hastanesi'nin geliştirilmesine büyük önem veren Vali Halit Aksoy zamanında Memleket Hastanesi'ne ilk defa röntgen servisi kurulmuş, Denizli ve çevresinde bu dönemde yaygın olan sıtma, sarılık, tifo gibi hastalıkları tedavi etmek için de ilk intaniye servisi hizmete sokulmuştur⁵.

Halit Aksoy'un valilik yaptığı dönemde Mustafa Kemal Atatürk iki Defa Denizli'yi ziyaret etmiştir. Atatürk'ün birinci defa Denizli'yi ziyaretinde Vali Halit Aksoy kendisini 6 Mart 1930 tarihinde istasyonda karşılamış ve Antalya'ya uğurlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk 4 Şubat 1931 tarihinde Denizli'yi ikinci kez ziyaret etmiştir. Vali Halit Aksoy Atatürk'ün Denizli'de rahat bir gezi yapmasını sağlayacak elverişli ortamları hazırlamış ve Denizli'den memnun bir şekilde ayrılmasını sağlamıştır⁶.

Ayrıca bu dönemde halkın dinlenme ve iyi vakit geçirme olanağını sağlayacak Cankurtaran mesire alanı 1932 yılında düzenlenmiş ve buraya bir de çeşme yapılmıştır. Bu çeşme ve mesire yeri Vali Halit Aksoy tarafından Denizli halkına sunulan bir hizmet olmuştur. "Vali Çeşmesi"⁷ adı ile anılan bu mesire yeri bugün de hala bu ad ile bilinmektedir.

¹ T.C.D.V. ,a.g.e. , s.50.

² T. Toker, Denizli Tarihi, ..., s.160.

³ D.İ.Y./1967, a.g.e. , s.181-182.

⁴ T.C.D.V. a.g.e. , s.55.

⁵ T. Toker, Denizli Sağlık Tarihi, ..., s. 35.

⁶ Mehmet Önder, Atatürk'le Adım Adım Türkiye, Ankara, 1984, s.119.

⁷ D.İ.Y./ 1967, a.g.e. , s. 213.

4- Fuat Tuksal

1883 İstanbul doğumlu¹ Mehmet Fuat Tuksal öğrenimini Mekteb-i Mülkiye’de tamamlamış, kaymakamlık, valilik, milletvekilliği, müsteşarlık, mülkiye müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1945 yılında vefat eden Fuat Tuksal aynı yılda Konya Valiliği görevinde bulunmaktaydı². 27 Ağustos 1932 ile 8 Temmuz 1935³ tarihleri arasında Denizli Valiliği görevinde bulunmuştur⁴.

Mehmet Fuat Tuksal’ın Denizli Valiliği görevinde bulunduğu 1933 yılında Denizli İsmetpaşa İlkokulu 40 bin lira, Sarayköy Gazi Okulu 40 bin lira, Davas Gazi Okulu 40 bin lira ve 1934’te Kızıllıhisar Kamunu Okulu 20 bin lira harcanarak yapılmış ve hizmete açılmıştır⁵. 1935 yılında yapılan genel nüfus sonuçlarına göre Denizli şehir merkezinde okuryazar oranı % 44, bütün ilde okuryazar oranı % 15 olarak belirlenmiştir⁶. Bu dönemde giderek artan okullaşma oranının okuryazar oranının artışında etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kendisinden önce görev yapan diğer valilerin de yapımına önem verdiği Denizli Lisesi binasının inşaatı onun zamanında tamamlanmış ve Denizli Lisesi’nin açılışı yine onun valilik dönemine denk gelen 1932- 1933 öğretim yılında gerçekleşmiştir⁷. 1933- 1934 ders yılında Denizli Lisesi’nde 368 erkek ve 55 kız olmak üzere toplam 423 öğrenci tahsil görmekteydi. Denizli’de orta tahsili ilk defa 1892 yılında idadi mektebinin açılması ile sürdürülebilir hale gelmiştir. 1923 yılında 235 olan orta tahsili yapan öğrenci sayısı, Vali Fuat Tuksal’ın görev yaptığı 1933 yılında 258 erkek ve 64 kız olmak üzere 304’e yükselmiştir⁸.

Fuat Tuksal spora da öne vermiş ve maçları bizzat seyretmeye giderek spora verdiği desteği vurgulamıştır. 1927 yılında başlayan Vali Kupası’nın ilgi görmesi dolayısıyla İkinci Vali Kupası maçlarına 1928 yılında başlandı⁹. Vali Fuat Tuksal 7 Mayıs 1928 Pazar günü Talebegücü ile Hilalspor arasında oynanan Vali Kupası final maçını seyredenler arasındaydı¹⁰.

Vali Fuat Tuksal’ın en fazla önem verdiği konu ise bayındırlık işleriydi. Denizli ile ilçeleri arasındaki ulaşımı sağlayan şose yolların tamirini gerçekleştirmiş, bağlantı yollarının

¹www.manyas.org adlı sitede Tuksal’ın doğum yeri Manyas ilçesine bağlı Doğanlı köyü olarak geçmektedir.

² www.icisleri.gov.tr

³ www.icisleri.gov.tr

⁴ Tuksal’ın valilik yaptığı dönem Denizli Valiliği web sitesinde 18 Temmuz 1932- 26 Haziran 1935 olarak geçmektedir.

⁵ T.C.D.V. , a.g.e. , s.50.

⁶ T.C.D.V. , a.g.e. , s.51.

⁷ D.İ.Y. / 1967, a.g.e. , s.181- 182.

⁸ T.C.D.V. , a.g.e. , s. 52.

⁹ Önder Göçgün, “1923’ten 1960’lı Yıllara Uzanan Çizgide: Denizli’nin Spor Tarihi”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.638.

¹⁰ Ö. Göçgün, a.g.m. ,s.639.

sayısını artırmış, menfez, köprü ve dolgu çalışmalarına hız vermiştir. Bayındırlık ve ulaşım işlerine verdiği önemden ötürü halk tarafından “yolcu”¹ unvanı ile anılmıştır.

5- Ahmet Ekrem Ergür

17 Ağustos 1935 ile 15 Nisan 1940² tarihleri arasında Denizli Valiliği görevini yürüten Ahmet Ekrem Ergür incelediğimiz yıllar olan 1923- 1938 arasında görev yapmış olan 5. ve son vali olma özelliğini taşımaktadır. Ahmet Ekrem Ergür’ün hizmetlerinde eğitim, spor, bayındırlık ve ulaşım gibi konulara öncelik verdiği göze çarpmaktadır.

Halkevlerine büyük önem veren Ekrem Ergür CHP sekreterliğine gönderdiği bir yazıda; halkevlerinin rejim için önemine dikkat çekmekte ve “ Halkevlerimiz bütün çalışma unsurlarını içine alıp cumhuriyet ve inkılap esaslarını ruhlara ve fikirlere aşlamak, milli kültürümüzün ileri yürütücü bir hız ve heyecanla üstünlüğünü ve hayat yolunda yürüyüş, kudret ve kabiliyetlerimizin inkişafını istihdaf ederek halkımız için bir terbiye ve irşat ocağı, ulusal benliğimizin ülkü kaynağı, yükselme yollarını gösteren bir feyiz ve ışık yuvasıdır”, denilmektedir³. Vali Ekrem Ergür, Halkevi başkanı Esat Kaymakçı, dil-tarih, sosyal-yardım şubeleri ve atlı spordan oluşan üyelerle 7 Mart 1937’de Akan ve Kale köylerine giderek tetkikte bulunmuştur⁴. Halka yakın bir duruşu olan Ekrem Ergür, 2 Mayıs 1937’de Eskişehir bahçelerinde kutlanan ve kutlama programı Köycüler Komitesi tarafından hazırlanan Başak Bayramı’na katılmış ve kendisini coşkuyla karşılayan halka bir söylevde bulunmuştur. Söylevde, Hükümetin ilk vazifesinin çiftçiyi korumak olduğunu belirten Ergür, hükümet kapısının herkese açık olduğunu ifade etmiştir⁵.

Vali Ekrem Ergür’ün görev yaptığı 1938 yılına ait veriler bu yıllarda eğitim- öğretim alanında hızlı ilerlemeler kaydedildiğini ortaya koymaktadır. 1923 yılında ancak 37’si öğretmen okulu mezunu olan 193 erkek öğretmen görev yapmaktayken, 1938’de 140 tanesi öğretmen okulu mezunu olan 250 öğretmen görev başındaydı. Ayrıca öğretmen okulu mezunu olmayan öğretmenler de kurs görerek öğretmen sınıfına geçmiş orta derece tahsilli öğretmenlerdir. Bunun yanında 1923’te 7611 erkek, 1339’u kız olan ve toplamda 8950’yi bulan öğrenci sayısı, 1938 yılında 10865 erkek ve 4175 kız olmak üzere toplamda 15.040 öğrenci sayısına ulaşmıştır. 1938 yılı itibariyle, Denizli ili genel nüfusunun % 15’ine denk

¹ T.C.D.V. a.g.e. , s.54.

² www.denizlivaliligi.gov.tr

³ Sinan.pau.edu.tr

⁴ T.C.D.V. , a.g.e. , Köycüler Komitesi Kısmı, s.15.

⁵ T.C.D.V. , a.g.e. , Köycüler Komitesi Kısmı, s.15.

gelen yaklaşık 45 bin okuma çağında çocuk vardır. Bu dönemde okuma çağındaki çocukların onda dördü okutulabilmektedir¹. 1933- 1934 ders yılında toplam öğrenci sayısı 423 olan Denizli Lisesi, 1937- 1938 ders yılında 180 kız ve 1103 erkek olmak üzere toplamda 1283, 1938- 1939 ders yılında 192 kız ve 1391 erkek olmak üzere toplamda 1583 öğrenciye hizmet vermiştir². Vali Ahmet Ergür'ün görev yaptığı yıllarda eğitim hizmeti alan öğrenci sayısında önemli bir artış görülmektedir.

Spor alanında da ilgisini her fırsatta gösteren Ahmet Ekrem Ergür, 1929 yılı ekim ayında başlayan Denizli lig maçlarının açılış merasimini sahanın etrafında dolaşarak ve kulüplere başarılar dileyerek yapmış ve açılış nutkunu okumuştur³. Ayrıca 1936'da Milli Takım içine Denizli'den bir bisikletçi alınmış, 1938'de Denizli dördüncülük kazanmıştır. 1938 il yıllığında Vali Ekrem Ergür'ün yüksek idarelerinde spor teşkilatları hızla ilerlemektedir, denilmektedir⁴.

Vali Ahmet Ekrem Ergür, ulaşım hizmetlerine çok önem vermiş ve onun gayretleri sonucunda 1938 yılında Denizli'nin ulaşım durumunda belli bir düzene kavuşulmuştur. Denizli ile ilçe merkezlerini birbirine bağlayan Denizli- Acıpayam (61km.), Denizli- Buldan (46km.), Denizli- Çal (67km.), Denizli- Çivril (98km.), Denizli- Tavas (49km.) ve Denizli- Sarayköy yolları büyük bir oranda onarılmıştır. Vali Ahmet Ekrem Ergür'ün çalışmaları sonrasında bu yollar üzerindeki menfez sayısı 250'ye, ahşap köprü sayısı 53'e, betonarme ve tahtadan yeniden inşa edilen köprü sayısı 14'e ulaşırken, 21 menfezin büyük bir kısmı da bu dönemde yeniden onarılmıştır⁵.

1923 ile 1938 yılları arasında görev yapan valilerin Denizli'ye çok önemli hizmetleri olmuştur. Bunda valilerin azim ve fedakarlıklarının yanında idealist oluşlarının da etkisi vardır. Özellikle eğitim, sağlık, ulaşım ve toplum düzeni gibi konulara öncelik veren bu dönem valilerinin başarılı olmalarında tek parti yönetiminden kaynaklanan yönetim sistemi içerisindeki uyumun da etkisi olmuştur. Hem belediye başkanı, hem de vali aynı parti bünyesinde hizmet verdiği için uyum sağlanmış ve bu da Denizli'nin daha ileriye ulaşmasına olanak sağlanmıştır⁶.

¹ T.C.D.V. a.g.e. , s.51.

² T.C.D.V. a.g.e. , s.52.

³ Ö. Göçgün, a.g.m. , s.640.

⁴ T.C.D.V. , a.g.e. ,s. 88.

⁵ T.C.D.V. , a.g.e. , s. 54.

⁶ T. Toker, Denizli İli Kültür Hayatı, ... ,s.8.

2. 3. DENİZLİ İL ÖZEL İDARESİ VE HİZMETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Humayunu'nu imzalamış ve bunun sonucu olarak ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda birçok değişiklik yaşanmıştır. Merkezde ve yerel düzeyde çeşitli idare meclisleri oluşturularak gayri Müslim ve Müslimler arasındaki eşitlik ve kanun hakimiyetinin sağlanmaya çalışılması bu durumun örnekleri arasında sayılabilir. Bu amaçla eyalet ve sancaklarda il özel idareleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecindeki yeniliklerinden biri de bir mahalli idari birimi olan İl Özel İdareleri'nin Fransız modeli olarak hizmete girmesidir.

22 Eylül 1858'de " Vali, Mutasarrıf ve Kaymakamların Vazifelerini Şamil Talimatname" hazırlanarak ülke eyalet, kaza ve karyelere ayrılmış, eyaletlerin idareleri valilere, kazaların (liva, sancak) idaresi de kaymakamlara verilmişti. Müstakil sancaklar ise mutasarrıflarca idare edilmekteydi. Eyaletlerdeki iş yükünü azaltmak amacıyla İl Özel İdareleri kurulmuştur. İl Özel İdareleri 7 Kasım 1854 tarihli " Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi"ne göre illerin oluşturulması sonucu ortaya çıkmıştır¹.

1910 yılında bağımsız mutasarrıflık haline getirilen Denizli'de İl Özel İdaresi kurulma çalışmaları 1913'te başlamıştır. Denizli'deki Vilayet- i İdare-i Hususi'nin kurulması, 1913 yılında kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilayet Geçici Kanunu ile İl Genel Yönetimi ve İl Özel Yönetimi'nin birlikte düzenlenmesi ile mümkün olmuştur². 1914 yılında Denizli Vilayet-i İdare-i Hususi kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır³.

Denizli Vilayet-i İdare-i Hususi cumhuriyetin ilanından sonra Denizli İl Özel İdaresi adını almıştır⁴. Denizli İl Özel İdaresi incelediğimiz dönem olan 1923- 1938 yılları arasında yapılacak olan tüm faaliyetlerin finans kaynağı ve koordinasyon merkezi olma özelliğini taşımıştır⁵.

Denizli İl Özel İdaresi bütçesi İl Özel İdaresinin çeşitli kalemlere ayırmış olduğu para miktarlarını göstermenin yanı sıra İl Özel İdaresi'nin durumu hakkında da bilgi vermektedir.

1923- 1938 yılları arasında İl Özel Bütçesi'ne konulan ödenek miktarı aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

¹ Denizliözelidare.gov.tr

² Nuri Tortop, Mahalli İdareler, Ankara, 1988, s.4.

³ T. Toker, Denizli Sağlık Tarihi,...., s.32.

⁴ T. Kodal, a.g.e. , s.86.

⁵ T.C.D.V. a.g.e. , s.43.

Tablo 2.2. 1923- 1938 Yılları Arası İl Özel Bütçesi Ödenek Miktarları¹

Yıllar	İdare	Hizmet	Eğitim	Tarım ve Hayvancılık	Sağlık	Başka	Toplam
1923	7546	68494	34407	21400	14892	112420	259160
1925	15312	51700	62742	50736	35950	186086	402526
1927	28126	338568	328925	149910	51016	198696	1095241
1929	44352	395300	358658	135393	54522	55975	1044200
1930	53926	383790	263841	24318	60077	68771	854723
1932	55530	113023	211181	19847	81834	16025	497440
1934	53435	149900	221890	19965	52526	47291	545007
1936	77559	180739	184940	11485	44038	110913	609674
1938	86798	178945	206222	10816	56294	72920	612000
1923-1938 Toplamı	752217	3212061	3436893	816038	815911	1696377	10729497

1923- 1938 yıllarında Denizli İl Özel İdaresi İl Özel Bütçesi ödenek miktarına bakıldığında toplamda en fazla ödeneğin eğitim- öğretime ayrıldığı görülmektedir². 1927 ve 1929 yılı İl Özel Bütçesi'nin eğitim- öğretime ayırdığı ödenek miktarının en fazla olduğu yıllardır. Ancak bu yıllardaki İl Özel Bütçesi toplamda diğer yıllara göre daha fazla ödenek ayırmıştır. Diğer kalemlerde de bu yıllarda ödenek miktarlarında artış olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yılında eğitim- öğretime ayrılan ödenek miktarı 34407 iken bu miktar 1930'lu yıllara kadar artarak devam etmiştir. Ancak 1930'dan sonra eğitime ayrılan ödenek miktarı 1927 ve 1929 yıllarında ayrılan rakamı geçememiştir. 1923- 1938 yılları arasında İl Özel Bütçesi toplam ödenek miktarının 10 729497, eğitim- öğretime ayrılan miktarın ise 3436893³ olduğu görülmektedir. Eğitim- öğretime ayrılan miktar toplam miktarın yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır. Ancak yine de eğitim- öğretime ayrılan miktarlar yeterli olmamıştır. Özellikle 1930'lardan sonra okullaşma ve eğitim hizmeti talebinde bulunan öğrenci sayısında artış olması ödeneklerin yetersiz kalmasına neden olmuş olabilir.

İncelediğimiz dönemde eğitim- öğretimden sonra en fazla ödenek alan sektör hizmet sektörü olmuştur. 1923 yılında 68494 lira ödenek ayrılan hizmet sektörü, en fazla ödeneği 1927, 1929 ve 1930 yıllarında almıştır. 1929 yılına ait en yüksek ödenek olan 395300 rakamını da hizmet sektörü almıştır. 1938 yılında hizmet sektörüne ayrılan kaynak miktarı 178945 olmuştur.

¹ T.C.D.V. , a.g.e. , s.44

² Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar sonrasında ilköğretmen okulları genel bütçeye dahil edilmişti. Bkz. A.A. Yiğit, a.g.m. , s.481.

³ T. Kodal, a.g.e. , s.88

Denizli İl Özel İdaresi bütçesinden sağlık hizmetleri için ayrılan ödenek miktarı Denizli'de sağlık hizmetlerini eksiksiz bir biçimde vermekte yeterli olmamıştır. Örneğin 1924 yılında Özel İdare tarafından verilen tahsisatla her kazada bir muayene ve tedavi evi açılmış ve bunlara icap eden sıhhi levazım, yatak ve saire temin edilmişse de iki sene sonra bütçe darlığı yüzünden bu dispanserler kapatılmıştır¹. Bu durum sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi açısından olumsuz bir gelişmedir. 1923 yılında 14892 liralık bir ödenek ayrılmış ve bu ödenek miktarı artarak devam etmiştir. Sağlık sektörüne en yüksek ödenek 1932 yılında ayrılmıştır. 1938 yılında verilen sağlık hizmetleri kayda değerdir. 1938 bütçeleriyle her kazanın ihtiyacına göre vilayet dahilinde 52 sıhhiye mıntıkası teşkil ve buralara birer sıhhat korucusu tayin edilmiştir. Bunlar köylerin sıhhi işlerine bakacaklardır². Köy bütçelerine konulan tahsisatla her köyde bir sıhhiye ve tıbbiye çantası tedarik edilmiştir³. Böylece sağlık hizmetlerin köylere kadar ulaştırılması sağlanmıştır. 1923- 1938 yılları arasında sağlık hizmetleri için verilen ödenek miktarı 815911 olmuştur. Sağlık sektörü için ayrılan rakamın yetmemesinde hasta sayısında ve buna bağlı olarak poliklinik sayılarındaki artışın⁴ etkisi olmuş olabilir.

Denizli İl Özel İdaresi'nin bu dönemde en az ödenek ayırdığı alan ise Denizli'nin idare birimlerinin oluşturulma çalışmalarının yapıldığı idare alanı olmuştur. Bu dönemde çok fazla idari birim oluşturulmadığı ve değişiklik yapılmadığı için bu çalışmalara az miktarda kaynak ayrılmıştır⁵. 1923 yılında idare alanına 7546 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Diğer kalemlerden farklı olarak idare alanına ayrılan ödenek miktarı incelediğimiz dönemde yıllar içerisinde hiç azalma göstermeden düzenli bir biçimde artarak devam etmiştir. İdare alanına ayrılan ödenek miktarı 1938 yılında 86798 iken, 1923- 1938 yıllarında ayrılan toplam miktar 752217 lirayı bulmuştur.

Denizli nüfusunun geçimini sağladığı en önemli ekonomik etkinliklerden olan tarım ve hayvancılık sektörüne bu dönemde yeterli miktarda kaynak ayrılmadığını söylemek mümkündür. 1923 yılında 21400 lira ödenek ayrılan tarım ve hayvancılık sektörü idare alanından sonra en az ödeneğin ayrıldığı birim olmuştur. 1930 yılı tarım ve hayvancılık sektörünün diğer yıllara oranla en yüksek ödeneği aldığı yıl olmuştur. Fakat diğer kalemlerle kıyasladığımızda bu miktarın o yıl içerisinde verilen en düşük miktar olduğu göze çarpmaktadır. 1923- 1938 yılları arasında tarım ve hayvancılık sektörüne ayrılan toplam

¹ T.C.D.V. , a.g.e. , s.46.

² T.C.D.V. , a.g.e. , s.46.

³ T.C.D.V. , a.g.e. , s.47.

⁴ Bkz. T.C.D.V., a.g.e. , s.48.

⁵ Tahir Kodal, a.g.e., s.88.

ödenek miktarı 816038 olmuştur¹. 1923 yılında tarım ve hayvancılığa 21400 lira ödenek ayrılmış iken, 1938 yılı bütçesinden ancak 10816 liralık ödenek ayrılabilmiştir. Tarım ve hayvancılık bu dönemde sanayileşmede payını alamamış ve desteklenememiştir².

Denizli İl Özel İdaresi bütçesine genel olarak baktığımızda cumhuriyetin ilk on beş yılında yavaş bir gelişim seyri içinde olduğunu görmekteyiz. Bunda ülke şartlarının ve 1929'da gerçekleşen dünya ekonomik buhranının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2. 4. DENİZLİ BELEDİYESİ'NİN KURULUŞU, TARİHİ GELİŞİMİ VE HİZMETLERİ

Denizli Belediyesi kayıtlarında kuruluş tarihi olarak 1876 olarak görünmektedir. Denizli Belediyesi'nin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1878 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde Denizli'de bir belediye teşkilatının varlığı görülmektedir³. Belediyenin teşkilatlanmasında etkili olan şahsiyet Kaymakam Vekili Yusuf Ziyaeddin Efendi olmuştur.

Denizli Belediye Teşkilatının kurulduğu yıllarda Denizli bir kaza merkeziydi. Belediye teşkilatı kurulduktan sonra ilk belediye başkanı olarak İbrahim Efendi seçilmiştir. İbrahim Efendi'nin belediye başkanı olduğu Denizli Belediyesi'nin ilk meclis üyeleri Hacı Ali Efendi, Hacı Hamid Efendi, Hacı Osman Efendi, Hacı Molla Mehmed Efendi'dir⁴.

Denizli Belediyesi'nin teşkilatlanması sırasında yapılan belediye başkanlığı seçiminde Hacı Osman Efendi belediye başkanı seçilmiştir. Denizli Belediyesi'nin ilk meclis üyeleri Müftüzade Hacı Ali Ağa, Küçük Ağazade Mehmet Ağa, Urganlızade Hacı Süleyman Ağa, Nikolaki Efendi ve Hacı Agop Ağa'dır. Bu mecliste iki gayr-ı Müslim üyenin varlığı dikkat çekicidir⁵.

Cumhuriyetten önce görev yapan Denizli Belediye Başkanları⁶ şunlardır:

- 1- Hacı Molla Ahmet Efendi (1882- 1892)
- 2-Lengerlioğlu Hacı Hafız Efendi (1892- 1896)
- 3- K. Mustafa Efendi (1896- 1900)
- 4-Hacı Molla Ali Efendi (1904- 1905)
- 5- Salih Ağazade Hacı Tefvik Bey (1905- 1920)

¹ T.C.B.İ.U.M., a.g.e. , 124- 125.

² T.C.D.V., a.g.e. ,s.44.

³ Tahir Kodal, a.g.e. , s.90.

⁴ Tahir Kodal, a.g.e. , s.90

⁵ Tahir Kodal, a.g.e. , s.91.

⁶ Cumhuriyetten önce görev yapan Denizli Belediye Başkanları'nın görev tarihleri Tarhan Toker (bkz. Denizli İli Kültür Hayatı, a.g.e. , s.95- 96) tarafından farklı tarihlerle verilmiştir. Denizli Belediyesi'nin kuruluş tarihi gibi belediye başkanlarının görev tarihlerinin araştırılmasında yarar vardır.

6- Feyzullah Ahmet Hamdi Efendi (1920- 1924)¹

Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde görev yapan belediye başkanları içerisinde Tevfik Bey ve Ahmet Hamdi Bey'ler Milli Mücadele Dönemi'nde yaptıkları katkılardan ötürü halkın takdirini kazanan belediye başkanları arasında sayılabilir².

Denizli Belediyesi'nin ilk teşkilat birimleri sağlık, yazı işleri ve hesap işleriydi. 1923-1938 yılları arasında Denizli Belediyesi'nde bir takım yenileştirme çalışmaları yapılırken, yeni teşkilat birimleri de oluşturulmuştur³

14 Nisan 1930 tarihinde 1580 sayılı Belediye Kanunu yayınlanmıştır. Bu kanunun getirdiği yeni düzenlemelerle Denizli Belediyesi de temel hizmet birimlerini oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde oluşturulan yeni teşkilat birimleri Fen İşleri Müdürlüğü, Mezbaha Müdürlüğü, Temizlik İşleri Müdürlüğü, Zabıta Müdürlüğü ve İtfaiye Müdürlüğü'dür⁴.

Cumhuriyetin ilk on beş yılında görev yapan Denizli Belediye Başkanları şunlardır;

7- Tatosmanoğlu Emin Efendi	1924- 1925
8-Salihağazade Hacı Tevfik Bey	1925- 1927
9-Saraçoğlu Ragıp Bey	1927- 1929
10-Esat Berkman	1929- 1931
11-Naili Küçüka	1931- 1938 ⁵

Bu belediye başkanları Atatürk döneminde Denizli'ye kısıtlı imkanlarla iyi bir şekilde hizmet vermeye çalışmışlardır. Naili Küçüka en uzun süre belediye başkanlığı hizmetini yürüten kişi olma özelliğini taşımaktadır.

14 Nisan 1930'dan sonra Denizli Belediyesi çalışmaları hız kazanmıştır⁶. Kısıtlı bütçesi ve imkanlarıyla Denizli Belediyesi Denizli halkına hizmet vermeye çalışmıştır. Denizli Merkez Belediyesi'nin bütçe miktarları aşağıda gösterilmiştir.

¹ www.denizlibel.tr

² Tarhan Toker, Denizli İli Kültür Hayatı, a.g.e. , s.96.

³ Tahir Kodal, a.g.e. ,s.91.

⁴ Denizli Belediye Başkanlığı, 1989- 1990 Çalışma Raporu, Denizli, 1991, s. 30.

⁵ Y.A. a.g.m. , s. 2177.

⁶ Ö. Bayraktar, " Cumhuriyet'in Verimi", İnanç Dergisi, Sayı: 8, Denizli, 1938, s.15.

Tablo 2.3. 1923- 1938 Yılları Arası Denizli Belediye Bütçesi¹

Yıllar	İdare ve Hesap İşleri	Sağlık ve Hayır İşleri	İmar ve Düzenleme	Temizlik ve Elektrik	Su Tesisat	İtfaiye	Başka Masraflar	Toplam
1923-1924	-	-	-	-	-	-	-	30000
1925	4000	2000	4000	7000	-	1000	15000	38000
1926	3000	3000	6000	14000	-	1000	30000	57000
1928	3000	3000	6000	11000	1000	1000	22000	46000
1929	12000	7000	7000	10000	1000	1800	10000	48000
1930	12000	5500	4900	8500	300	1400	21000	53000
1932	14500	7200	3200	7300	800	1100	8400	42050
1934	10900	5100	2300	8800	800	1100	14000	43000
1936	8200	3700	10800	12200	850	950	14600	51300
1938	14800	3900	3300	5900	1200	1800	50100	81000

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli Belediyesi'nin bütçesi 40000 lira idi. 1929- 1930 yılları Devlet Yıllığı çalışmalarına göre, Denizli vilayetinin genel geliri (umumi varidatı) 889300, özel gelirleri de 1044200'dür. Denizli merkezi belediyesinin geliri ise 90400 idi². 1938 yılında Denizli Belediyesi'nin bütçesi 117530 olmuştur Yıllar içinde Denizli Belediyesi'nin toplam bütçesinde artışlar olduğu gözlenmektedir. Ancak incelediğimiz tabloda rakamlar daha farklı görünmektedir. 1923- 1938 yılları arasında Denizli Belediye bütçesinin genel olarak bir gelişim çizgisinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 81000 lira ile 1938 yılı en yüksek bütçeye sahip olan yıl olarak görünmektedir.

1923- 1938 yılları arasında Denizli Belediyesi 47500 liralık ödeneği imar ve düzenleme işlerine ayırmıştır. 1923- 1938 yılları arasında belediyece 17 dükkan, 1 kahvehane, 3 resmi daire, 1 modern mezbaha, 1 zührevi ticaret evi yaptırılmış, belediye dairesi tadil ve ıslah ettirilmiştir, İncilipınar'da bir gazinonun inşası yarılanmıştır.

Ayrıca 5 umumi tuvalet, çeşmeler, 1 park, 1 bahçe ve İncilipınar mesiresindeki su havuzları ve kanallarıyla çocuk bahçesi ve eğlenceleri, pazar yaptırılmıştır. Çatalçeşme ve belediye binası yanında küçük birer semt binası yapılmış, Delikliçınar meydanına da bir ayar saati konularak, küçük bir bahçe düzenlenmiştir. Diğer mahalle meydanlarına da bahçelerin yapılması programa alınmıştır³. Cumhuriyet meydanı, Halkevi önünde açılmışsa da bunun

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.95.

² Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930,1930, s.346.

³ Ö. Bayraktar, a.g.m. , s.18.

düzenlenmesi ve Atatürk Heykeli'nin konulması, imar planından sonra yapılmak üzere programa alınmıştır¹.

Halkın eğlenmek ve dinlenmek için tatil günlerini ve yaz akşamlarını geçirdiği, şehir en yakın mesire yerlerinden İncilipınar, belediye tarafından yaptırılan havuzlar ve kanallar, yer yer diktirilen ağaçlarla daha da güzel bir hale getirilmiştir. Günümüzde modern bir belde haline gelmiş olan Çamlık mevki, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda havasının temizliği ve güzelliği il halkın piknik yapmayı tercih ettiği mekanlardandı. Bunlardan başka şehrin biraz dışında kalan Gökçen ve Gökpinar mesireleri de vardır². Denizli Belediyesi'nin Denizli halkına sunduğu önemli hizmetlerinden birisi de Denizli Belediye Parkı'dır.

Çok geniş bir alanı kaplayan Denizli'nin Cadde, sokak ve çıkmazlarının uzunluğu 34 km.yi bulmaktadır. Bu uzunluktaki cadde ve sokaklar, Denizli Belediyesi'nin çalışması sonucunda, 6 km.si şose, 15 km.si Arnavut kaldırım ve 1 km.si de parke olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Yollar 6, 9, 12 ve 15 metre olarak genişlemiştir. 29 tane zararlı açmazların açılması sağlanmıştır. Ana caddeler ve diğer ilçelere gidilen yollara mümkün olduğu kadar ağaç dikilmeye çalışılmıştır³. Ayrıca birçok membaların ve mecraların üstleri kapatılmıştır⁴.

1923- 1938 yılları arasında Denizli Belediyesi elektrik ve temizlik işlerine 84700 liralık ödenekle hizmet vermeye çalışmıştır. Elektrik üretimi ve şehrin aydınlatılması için Zeybek Fabrikası olarak bilinen un fabrikası, on beygirlik sudan elde edilen güçle, şehrin aydınlatılmasına katkı sunmuştur. Bu aynı zamanda ucuz ve iyi aydınlatma için hidro elektrik tesisatı ile elektrik üretimi için bir girişim olmuştur. Üretilen elektriğin dağıtılması için şehir caddelerine demir direkler dikilmiş, şehir büyük ölçüde karanlıktan kurtarılmıştır⁵. Denizli Belediyesi'nin ayırabildiği kısıtlı bütçeye rağmen çözüme en çok yaklaşabildiği alan elektrik hizmetlerinin sunulması olmuştur.

Denizli Belediyesi itfaiye hizmetleri için genel bütçeden 11150 liralık bir ödenek ayırmış ve bu alanda hizmet sunmaya çalışmıştır. Yangın için bir motopomp ve 7 el tulumbası islah ve ikmal ettirilerek itfaiye teşkilatı oluşturulmuştur. Ayrıca, itfaiye bölümü temin edilerek, yangın ihbarlarının anında verilebilmesi için, iki tane siren temin edilmiştir⁶.

İncelediğimiz dönemde sağlık ve hayır işlerine genel bütçeden 40400 liralık bir ödenek ayrılmış ve bu alanda hizmet sunulmaya çalışılmıştır. Ancak Denizli Belediyesi'nin sağlık işlerine ayırmış olduğu ödeneğin yetersiz olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde toplum

¹ T. Kodal, a.g.e. , s.96.

² T.C.D.V. , a.g.e. , s.68.

³ Ö. Bayraktar, a.g.m. , s.15-16.

⁴ T.C.D.V. , a.g.e. , s.70- 71.

⁵ T.C.D.V. , a.g.e. , s.72.

⁶ T.C.D.V., a.g.e., s. 71- 73.

sağlığı dikkate alınarak birçok su kaynağının ve çukurların üzeri kapatılmış, kanalların üzeri örtülmüştür¹. Ayrıca şose durumunda olan yollar her gün sulanmıştır². Cenaze nakli için sıhhi bir araba yaptırılmış, mezbahadan kasap dükkanlarına et taşınması için bir otomobil alınmıştır³. Denizli halkının beslenme ihtiyaçlarını karşılamak ve daha sağlıklı bir ortama kavuşturmak için yağ, yoğurt ve odun pazarı yaptırılmıştır. Fakir halka da belediye tarafından gıda yardımlarında bulunulmuştur⁴.

1923- 1938 yılları arasında Denizli Belediyesi su işleri için bütçeden 5950 lira ayırmıştır. 1928 yılına kadar belediye su işleri için kaynak ayırmamıştır. Ayrılan bu ödenek miktarı yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Denizli'ye tazyikli su vermek amacıyla, Başpınar'dan su getirtmek için proje başlatılmış ve projenin iki yıl içinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır⁵.

Denizli halkı şehir içi ulaşım konusunda bir takım sıkıntılar yaşamaktaydı. Son sistem iki otobüsün getirilmesi ile şehir içindeki naklin düzenli, sistemli ve ucuz bir hale dönüşeceği düşünülmüş ve otobüsler şehir içinde faaliyete geçirilmişti⁶. Ancak şehirde otobüs sayıları yetersiz olduğundan şehir taşımacılığı ve ulaşımı için araba, otomobil ve kamyonlar kullanılmaktaydı⁷.

Bütün bu imkansızlıklara rağmen Denizli Belediyesi Denizli halkına iyi bir şekilde hizmet sunmaya gayret etmiştir.

2. 5. DENİZLİ MİLLETVEKİLLERİ VE ÖZGEÇMİŞLERİ

Denizli ve çevresini ilgilendiren en önemli siyasi olaylar, tek parti seçimleri ve Denizli'yi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek milletvekillerinin belirlenmesi gibi durumlar olmuştur⁸.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından 1938 yılına kadar geçen süreçte görev yapan Denizli Milletvekillerinin kısa özgeçmişleri üzerinde durmak incelediğimiz dönemdeki Denizli'yi daya iyi anlamamıza yarayacaktır.

¹ T.C.D.V , a.g.e. ,s. 70.

² Ö. Bayraktar , a.g.m. ,s. 18.

³ T.C.D.V, a.g.e. , s.71.

⁴ Ö. Bayraktar, a.g.m. , s.17.

⁵ Ö. Bayraktar, a.g.m. , s.16.

⁶ T.C.D.V. ,a.g.e. , s.71.

⁷ T. Kodal., a.g.e. , s.98.

⁸ Tahir Kodal, a.g.e. , s.56

1-Hakkı Behiç (Bayiç) Bey

Hakkı Behiç Bey 1886'da İstanbul'da doğmuştur. Babası Hafız Emin Efendi'dir. Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Osmanlı Devleti'nde idari ve mali görevlerde bulunan ve bu görev dahilinde Bilecik ve Aka Mutasarrıfı olarak görev yapan Hakkı Behiç Bey, Osmanlı Meclis-i Mebusanında IV. Dönem Denizli Milletvekilliği yapmıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla, I. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Hakkı Behiç Bey TBMM'de Muvakkat İcra Encümeni Azalığı, Maliye ve Dahiliye İşleri Vekilliği görevlerini yürütmüştür. Evli ve dört çocuk sahibi olan Hakkı Behiç Bey 1934 Soyadı Kanunu ile "Bayiç" soyadını almıştır. İyi derecede Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. Hakkı Behiç Bey 14 Ekim 1943'te vefat etmiştir¹.

2- Hasan Efendi (Tokcan)

1864 Denizli-Yüreğil doğumlu olan Hasan Efendi'nin babası Hüseyin Efendi'dir. Medrese tahsilini bitirdikten sonra, Yüreğil ve Acıpayam'da eğitim hizmetlerinde bulunan ve daha sonra da Acıpayam Müftüsü olan Hasan Efendi, Acıpayam ve çevresindeki Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasını sağlamıştır. Daha sonra I. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Soyadı Kanunu ile "Tokcan" soyadını alan Hasan Efendi iyi düzeyde Arapça ve Farsça bilmekteydi. Evli ve beş çocuk babası olan 7 Ekim 1943 tarihinde vefat etmiştir².

3- Mazlum Baba (Hüseyin Mazlum Babalım) Efendi

1861 yılında Tavas'ta doğan Mazlum Baba Efendi, Binali Dede'nin oğludur. Medrese eğitimi alan Mazlum Baba Efendi, Tavas Bektaşî Tekkesi Postnişini olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda ziraat ve ticaretle de meşgul olmuştur. TBMM'nin açılışı ile I. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Mazlum Baba Efendi'nin ismi Soyadı Kanunu'ndan sonra "Hüseyin Mazlum Babalım" olarak değişmiştir. Evli ve iki çocuk babası olan Mazlum Baba Efendi, 21 Kasım 1945'te vefat etmiştir³.

¹ T.C.T.B.M.M. Albümü 1920- 1991, Ankara, 1994.

² T.C.T.B.M.M. Albümü, a.g.e. , s.12.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e., s.12.

4- Mustafa (Tavaslıoğlu) Bey

1877 yılında Tavas'ta doğan Mustafa Bey Ali Efendi'nin oğludur. Rüştiye mektebini bitirdikten sonra hayatına çiftçilik yaparak devam eden Mustafa Bey TBMM'nin açılmasıyla birlikte I. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. 28 Aralık 1920'de milletvekilliği görevinden istifa eden Mustafa Bey, Soyadı Kanunu'ndan sonra "Tavaslıoğlu" soyadını almıştır. Evli ve dört çocuk babası olan Mustafa Bey 16 Şubat 1942'de vefat etmiştir¹.

5- Necip Bey (Buldanlıoğlu)

1877 yılında Buldan'da doğmuştur. Babası Hüseyin Efendi'dir. Rüştiye eğitimi olan Necip Bey, bir süre maliye memuru olarak görev yapmıştır. Daha sonra serbest ticaretle de uğraşan Necip Bey, I. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. 28 Aralık 1920'de milletvekilliği görevinden istifa eden Necip Bey, Soyadı Kanunu ile "Buldanlıoğlu" soyadını almıştır. Evli ve beş çocuk babası olan Necip Bey 1946 yılında vefat etmiştir².

6- Yusuf Başkaya

1879 yılında Denizli'de doğan Yusuf Başkaya, Mustafa Bey'in oğludur. Hukuk Mektebi'ni bitiren Yusuf Başkaya, ziraat ve hukuk alanları ile ilgili görevlerde bulunmuştur. Sorgu hakimliği görevini yürüttüğü sırada Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine Kuva-yı Milliye'de görev alan Yusuf Başkaya, Mustafa Kemal Atatürk'ün Sivas Kongresi'ne Denizli'den delege gönderilmesini istemesi nedeniyle Sivas Kongresi'ne katılmıştır. Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Denizli'yi temsil eden Yusuf Başkaya³, TBMM açıldıktan sonra Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Bütün tek parti seçimleriyle yedi dönem boyunca Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Evli ve altı çocuk babası olan Yusuf Başkaya 22 Haziran 1945'te vefat etmiştir.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.12

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.12.

³ Tahir Kodal, a.g.e. , s.58.

7- Mazhar Müfit Kansu

Siyasetçi ve idareci olara bilinen Mazhar Müfit Kansu 1873 yılında Denizli’de doğdu. Edirne’de gördüğü ilk ve orta öğreniminden sonra Gelibolu’da (1891) ve Edirne İdadisi’nde tarih ve matematik öğretmenliği yaptı. 1897’den sonra idarecilik görevini yürüten Kansu, Havza, Çorlu, Çisriergene ve İskeçe kaymakamlığı görevlerinde bulundu. 1908’den sonra da Gümölcine, Lazistan, Mersin ve İzmit ve Balıkesir Mutasarrıflığı görevlerini yürüttü. Daha sonra Bitlis’e vali olarak atandı. Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi. Heyet, Ankara’ya geldiği sırada İstanbul’da son Meclis-i Mebusan toplanıyordu. Kansu, Mustafa Kemal’in de isteğiyle İstanbul’a gitti. Felah-ı Vatan Grubunun çalışmalarına katıldı ve Meclise Hakkari milletvekili olarak girdi. Heyet adına Vahdeddin ile görüşerek ona Anadolu’ya geçmesini teklif etti. İstanbul işgal edilip Meclis- i Mebusan feshedilince, Kansu gemiyle Beyrut’a geçti. Oradan Silifke yolu ile Ankara’ya geldiği zaman TBMM açılmıştı. Hakkari milletvekili olarak görev aldı. Milletvekilliği dışında Elazığ Valiliği’ne atandı¹.

II., III., IV. ve V. Dönem Denizli milletvekilliği görevini yürüten Mazhar Müfit Kansu, Atatürk döneminin en icraatçı ve düşünür milletvekillerinden birisi olmuştur². Evli ve üç çocuk babası olan Mazhar Müfit Kansu 12 Kasım 1948’de vefat etmiştir³.

8- Mustafa Kazım Samanlı

1890 yılında Denizli’de doğmuştur. Babası Ali Bey’dir. Tıbbiye mezunu olan Mustafa Kazım Samanlı, operatör doktor olarak göreve başlamıştır. Daha sonra Denizli Merkez tabibi ve Sağlık Müdürü olarak görev yapmıştır. II., III. IV. V. , VI. dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Samanlı, iyi derecede Fransızca bilmektedir. Evli olan Mustafa Kazım Bey sonradan Samanlı soyadını almıştır. 3 Şubat 1941’de hayata gözlerini kapamıştır⁴.

9- Necip Ali Küçüka

1882 Denizli doğumlu olan Necip Ali Bey’in babasının ismi Ali’dir. İstanbul Hukuk Mektebini bitiren Necip Ali Bey, çeşitli adli hizmetlerde bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı’nda büyük yararlılıklar gösteren Necip Ali Bey, Sivas Kongresine delege olarak katılmıştır. Eşme

¹ www.kansu.org.favorite.htm

² Tahir Kodal, a.g.e. , s.58.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.22.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.54.

Müdde-i Umumiliği (savcılığı) görevinde de bulunan Necip Ali Küçüküka, II. , III. , IV. , V., VI. Dönem Denizli milletvekilliği görevini de yürütmüştür. Milletvekili olarak görev yaptığı dönemde İzmir Suikastıyla ilgili İstiklal Mahkemesi'nde savcılık yapmış, Türk Parlamenter Heyeti Başkanlığı görevini yürütmüş¹, TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi ve İdare Amirliği görevlerini yapmıştır. Ayrıca, Kadın Hukukunu Türkiye'de ilk defa inceleyen kişi olma özelliğini taşımaktadır. Evli ve iki çocuk babasıydı. İyi derecede Fransızca bilen Necip Ali Küçüküka, 28 Eylül 1941'de vefat etmiştir².

10- Dr. Hamdi Berkman

1892 yılında Denizli'de doğmuştur. Babası Mustafa Bey'dir. İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra operatör doktor olarak göreve başlayan Hamdi Berkman, daha sonra Denizli Memleket Hastanesi operatörü ve baştabibi olarak çalıştı. V. , VI., VII., VIII. Dönem Denizli milletvekilliği görevini yürüten Berkman, Fransızca bilmekteydi. Evli ve iki çocuk babasıydı³.

11- Emin Aslan Tokad

1893 yılında Sarayköy'de doğan Emin Aslan Bey'in babasının ismi de Emin'dir. Fransa'da Yüksek Ziraat Okulu'nu bitiren Tokad, daha sonra Ankara Hukuk Mektebi'ni bitirmiştir. Hukuk ve bağcılık alanlarında eğitim veren Tokad, Ziraat Mühendisi ve bağcılık uzmanı olarak çalışmıştır. III. , IV. , V. , VI. , VII. Dönem Denizli Milletvekilliği görevini sürdüren Tokad, Fransızca bilmekteydi ve evliydi⁴.

12- Haydar Rüştü Öktem

1885 yılında Gümüşhane'de doğan Haydar Rüştü Öktem'in babasının ismi Hüseyin Rüştü'dür. İstanbul Hukuk Mektebi son sınıftan ayrılan Öktem, muharrir ve matbaacı olarak çalışmaya başlamıştır. Aynı zamanda "Anadolu" ve "Duygu" gazetelerinin de sahibi olan Öktem, II., III., IV. , V., Dönem Denizli milletvekilliği görevini de yürütmüştür. Evli ve üç çocuk babası olan Haydar Rüştü Öktem, 11 Ağustos 1951'de vefat etmiştir⁵.

¹ Tahir Kodal, a.g.e. , s.59.

² T.C.T.B.M.M., a.g.e. , s.54.

³ T.C.T.B.M.M., a.g.e. , 101.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.76.

⁵ T.C.T.B.M.M., a.g.e. , s.54

13- Şefik Türsan

1881 yılında İstanbul'da doğdu. Babası İsmail Zühtü'dür. Askerlikle işğal eden Şefik Türsan, 1. Ordu Erkan-ı Harbiye Dairesi Reisi, Anadolu Sigorta Şirketi İdare Meclis Reisi, Milli Müdafaa Vekaleti Müsteşarı olarak görev yapmıştır. V. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Türsan, Fransızca ve Almanca bilmekteydi. Evli ve 3 çocuk babasıydı¹.

İncelediğimiz dönemdeki Denizli milletvekillerinin neredeyse tamamı Denizlili kişilerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün olduğu kadar Denizli halkının da sevgisini ve güvenini kazanan Denizli milletvekilleri eğitim düzeyi açısından yüksek bir seviyeye sahipti. Bu kişiler Ankara- Denizli arasındaki irtibatın düzenli hale getirilmesine yardımcı olmuş, Denizli ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarına önemli katkılar sunmuşlardır.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ (1938- 1950)

3. 1. TEK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ DURUMU

1938- 1950 yılları arasında Denizli'nin idari yapısında çok önemli değişiklikler olmamıştır. 1938 yılındaki Denizli'nin idari taksimatı aşağıda görüldüğü gibidir.

Tablo 3.1. 1938 Yılı Denizli Vilayeti İdari Taksimatı¹

İlçeler	İlçelere Bağlı Nahiyeleler	İlçelere Bağlı Köylerin Sayısı
Merkez İlçe	Honaz	96
Acıpayam	Karaman, Kızıllhisar	64
Buldan	Güney	43
Çal	Baklan	60
Çivril	Homa, Işıklı	61
Sarayköy	Kadıköy (Babadağ)	30
Tavas (Davaz)	Kale, Kızılcabölük	62

Bu dönemde Denizli vilayeti idari taksimata göre 7 ilçe, 10 nahiye, 416 köye ayrılmıştır. Denizli'nin 1924 yılında 9 tane olan nahiye sayısı 1 tane artarak 10'a yükselmesine karşılık, 1924 yılında 346 tane köye sahip olan Denizli, 1938 yılında 416 köye sahiptir.

Karaman 1938 yılına ait bu tabloda nahiye olarak görünmektedir. 1948 yılına kadar Buldan'a bağlı bir nahiye olan Güney, bu tarihten itibaren Denizli'nin bir ilçesi haline gelmiştir. Böylece Denizli'nin ilçe sayısı 8'e ulaşmıştır.

3. 2. GÖREV YAPAN DENİZLİ VALİLERİ

Bu dönemde valiler hükümet tarafından rahatlıkla desteklenmiştir. Valiler de yaptıkları çalışmalarla hem hükümete, hem de CHP'ye hizmet etmiş oluyorlardı. Bu dönemde görev yapan valiler CHP'nin halka sesini duyurduğu, partinin fikirlerini yayabildiği bir platform olan halkevleri ile de yakın ilişki içindeydiler.

¹ T.C.D.V. , a.g.e. , s.14.

1- Osman Nuri Tekeli

Osman Nuri Tekeli 1893 Isparta doğumludur. 1939- 1940 yılları arasında Erzincan Valiliği¹ görevini yürüten Tekeli, 25 Mayıs 1940 ile 12 Ocak 1944 yılları arasında Denizli Valiliği² görevinde bulunmuştur.

Tek partili dönemde valilik görevini yürütmüş olması nedeniyle 1940 yılında 40 delegenin katılımıyla yapılan CHP Vilayet Kongresi Osman Nuri Tekeli'nin huzurlarında toplanmıştı³. Bu dönemde görev yapan valiler için CHP'nin fikir ve uygulamaları doğrultusunda hareket etmekte herhangi bir sakınca yoktu. Dolayısıyla Osman Nuri Tekeli'nin de CHP Vilayet Kongresinde bulunması doğal bir durumdur. Devlet görevlileri aynı zamanda parti görevlileri gibi çalışmaktaydılar.

Vali Osman Nuri Tekeli, eğitime önem vermekteydi. Erkek Sanat Enstitüsü, Akşam Kız Sanat Okulu, Kız Sanat Enstitüsü 1942 yılında eğitim- öğretime açıldı⁴. 1942 yılında "Denizli" gazetesinin adını "Yeni Denizli Gazetesi" olarak değiştirmiştir. Gazete yayın hayatına bu adla birlikte 19 yıl daha devam etmiştir⁵.

Tekeli, 1944- 1946 yılları arasında Diyarbakır Valiliği⁶, 1946- 1948 tarihleri arasında Afyonkarahisar valiliği⁷ görevlerinde de bulunmuştur.

Vali Osman Nuri Tekeli, tek parti döneminde görev yapan bir vali olarak gerek partiye gerek devlete olan yükümlülüklerinin bilinciyle Denizli'ye ve Denizli halkına iyi bir şekilde hizmet sunmuştur.

2-Cevat Ökmen

Cevat Ökmen 30.12.1940- 18.04.1942 tarihleri arasında Ordu Valiliği⁸ yapmış, 01.08.1943- 04.02. 1944 tarihleri arasında ise Diyarbakır Valiliği⁹ görevinde bulunmuştur. 10.02.1944- 15.02.1946 tarihleri arasında Denizli Valiliği¹⁰ görevini yürütmüştür.

¹ www.erkincan.gov.tr

² www.denizli.gov.tr

³ www.kisi.deu.edu.tr

⁴ Yurt Ansiklopedisi, a.g.m. , s.2144.

⁵ www.denizligazetecilercemiyeti.com

⁶ www.diyarbakir.gov.tr

⁷ www.izedebiyat.com

⁸ www.ordu.gov.tr

⁹ www.diyarbakirgecce.com

¹⁰ www.denizli.gov.tr

Sağlık konularına önem veren Vali Cevat Ökmen zamanında, “Verem Mücadele Cemiyeti” 1944 yılında kurulmuştur¹. 1943- 1944 eğitim- öğretim yılında birer erkek ve kız sanat enstitüsü hizmete açılmıştır². Cevat Ökmen başta sağlık olmak üzere birçok alanda hizmetler vermiş, Denizli halkının saygı ve sevgisine layık olmaya çalışmıştır.

3-Hüdaî Karatekin

Hüdaî Karatekin, 9 Mart 1946- 8 Eylül 1947 tarihleri arasında Denizli Valiliği görevinde bulunmuştur³. Hüdaî Karatekin’in Denizli Valiliği yaptığı dönemde eğitim alanında gelişmelerin yaşanmaya başladığı bir dönemdir. Gerek okuryazarlık oranında, gerek kız öğrenci sayılarının artışı bu gelişmelerin emarelerini görmek mümkündür⁴. Bayındırlık işlerine de önem veren Hüdaî Karatekin’in çalışmaları neticesinde il yollarının bakım ve onarım işleri hız kazanmıştır.

4- Ahmet Demir:

Ahmet Demir, 29 Kasım 1947- 16 Haziran 1950 tarihleri arasında Denizli Valiliği görevini yürütmüştür⁵. Tek partili dönemin valileri genellikle iktidara yakın bir tavır sergilemekteydiler. Seçim propagandası sırasında da Denizli valisi ve memurları iktidara yakın davranmaya devam etmişlerdir. İstanbul’un eski polis müdürü olan Denizli Valisi Ahmet Demir’in iktidar yanlısı tavırları DP’lileri rahatsız etmişti. Bu durum ulusal düzeyde yayın yapan 15 Mart 1950 tarihli Vatan Gazetesi’nde “Vali Ahmet Demir’in CHP erkanı ile yaptığı sıkı görüşmeler demokrat çevrelerde idari makamların tarafsızlıklarını muhafaza edeceği hakkında iyimserliği ortadan kaldırıyor. Hatta, bu çevreler vaziyetten endişe dahi ediyorlar” şeklinde yer almıştır⁶. Valilik yaptığı dönemde bayındırlık, eğitim, sağlık gibi konularda çalışarak Denizli halkının saygısını kazanmıştır.

¹ İzzettin Beştaş, “Cumhuriyet Dönemi’nde Denizli’de Veremle Savaşta Denizli Verem Savaş Derneği ve Denizli Verem Savaş Dispanserinin Rolü”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.379.

² Yurt Ansiklopedisi, a.g.m. , s.2131.

³ Denizli İl Yıllığı/ 1973, a.g.e. , s.302.

⁴ Yurt Ansiklopedisi, a.g.m., s.2180- 2181.

⁵ www.denizli.gov.tr

⁶ Tahir Kodal, “Demokrasi Sürecinde Denizli (1946- 1950)”, a.g.s , Bildiriler I, s. 615.

3. 3. DENİZLİ İL ÖZEL İDARESİ VE HİZMETLERİ

1938- 1950 yılları arasında Denizli İl Özel İdaresi'nin bütçe gelişimini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilk yılı olan 1923 yılında Denizli İl Özel İdaresi bütçesi toplamı 259.160 TL iken bu rakam 1938 yılında 612.000 TL olmuştur.

1938 yılında idare ile ilgili işlere 86.798 TL, hizmet sektörüne 178.945 TL, eğitime 206.222 TL, tarım ve hayvancılığa 10.816 TL, sağlık alanına 56.294 TL, diğer alanlara ise 72.920 TL harcama tutarı ayrıldığı görülmektedir. 1938 yılında en yüksek pay 206.222 lira ile eğitime ayrılmıştır. Hizmet sektörü 178.945 TL ile ikinci sırayı almıştır. Bu dönemde sağlık alanına fazla bir miktar ayrılmadığı, tarım ve hayvancılık sektörünün ise 10.816 TL ile bu dönem bütçe harcama tutarları içindeki en düşük payı aldığı görülmektedir¹.

Denizli İl Özel İdaresi bu dönemde bozuk olan il yollarının bakım ve onarımını tamamlama işlerini yürütmeye özen göstermiştir. Bayındırlık Bakanlığı tarafından 1947 yılı bütçesinden Denizli İl Özel İdaresi'ne il yollarının bakım ve onarım işlerini sağlamak amacıyla 18.000 TL yardım olarak verilmesi kararlaştırılmıştır².

Bu dönem Denizli İl Özel İdaresi bütçesini Cumhuriyetin ilk on beş yılında yavaş bir gelişim seyri içinde olan bütçe ile 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla gelişen bütçe tutarları arasında bir geçit dönemi bütçesi olarak görmek mümkündür.

3. 4. DENİZLİ BELEDİYESİ VE HİZMETLERİ

İncelediğimiz dönemde belediye hizmetlerinde, belediyecilik anlayışında önemli gelişmeler olmuştur. Yıllar içinde artarak gelişen belediye bütçesi bunun en önemli göstergesidir. 1930- 1935 yıllarında beş yıllık bütçe toplamı 264.450 TL iken, 1936- 1940 yıllarını kapsayan beş yılda toplam 490.545 TL'ye ulaşmıştır. Bir sonraki dönem olarak 1941- 1945 yılları arasında 754.577 TL olan belediye bütçesi miktarı, 1946- 1950 yılları arasında 1.158.556 TL'ye kadar ulaşmıştır.

1950'li yıllara doğru belediye bütçelerinde çok rahatlıkla göze çarpabilecek gelişmeler olmuştur. Denizli Belediyesi elindeki bu kaynaklarla artan nüfusa yeterli hizmeti vermeye

¹ T.C.D.V, a.g.e. , s.44.

² T.C. Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, Kararlar Müdürlüğü, Karar Sayısı 3/ 5718, 030 18 01 02 113 27/ 18, 1947.

çalışmıştır. Ancak Denizli merkezinde 1945- 1950 yılları arasında nüfus yoğunluğunda artış olduğu da bilinmektedir¹.

Artan nüfusa hizmet yetiştirebilme çabaları Denizli Belediyesi'nin hizmet kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir. Denizli Belediyesi'nin bu yıllarda modern anlamda belediye hizmeti verdiğini söylemek mümkün değildir². Zira şehrin hala ciddi anlamda ele alınabilecek bir imar planı yoktur. Kanalizasyon sistemi de henüz yapılamamıştır. Elektrik, su, şehir içi ulaşım gibi işlerin de yetersiz olduğu görülmektedir. Belediye tarafından sosyal, kültürel ve sanatsal etkinliklere ise hala yer verilememektedir.

Bu dönemde Denizli Belediyesi'ne ve Denizli şehrine hizmet sunan 3 belediye başkanının isimleri ve görev süreleri şöyledir;

-İsmail Cillov (1938- 1941)

-Esat Kaymakçı (1941- 1944)

-Hüsnü Örnek (1944- 1950)³

Bu dönemde görev yapan Denizli Belediye Başkanları ellerindeki imkanlar dahilinde Denizli'ye en iyi şekilde hizmet vermeye çalışmışlardır. Denizli Belediyesi'nin 1970'li yıllarda gerçekleştirdiği büyük atılımda ve belediye kuruluşları sayısı itibarıyla Konya'dan sonra Türkiye'de ikinci sıraya yükselmesinde 1938- 1950 yılları arasında belediye başkanlığı yapanların bu atılım sürecini hazırlayıcı alt yapıyı oluşturmaları açısından önemli katkıları olmuştur.

3. 5. DENİZLİ MİLLETVEKİLLERİ VE ÖZGEÇMİŞLERİ

1- Mehmet Faik Asal

1889 Acıpayam doğumludur. Babası Halil Bey'dir. Ortaokul mezunu olan Asal, idarecilik görevlerinde bulunmuştur. Dava vekilliği, Acıpayam nahiye müdürlüğü, Denizli Vilayeti Daimi Encümen Azalığı görevini yürüten Asal, VII. Dönem Denizli milletvekili

¹ Y.A., a.g.m. , s.2128.

² Örneğin 1942 yılına ait bir arşiv belgesine göre, Denizli Belediyesi yetkilileri tarafından hükümetten istenen ihtiyaçlar göze çarpmaktadır. Belgede şöyle denilmektedir: Denizli Belediyesi'nin hidroelektrik tesisatının mübrem ve müstacel ihtiyacı bulunan malzemeyi mübayaa etmek üzere Almanya, Macaristan ve İsviçre'ye gidecek olan Belediye Reisi İsmail Cillov ile refikası ve belediye elektrik mühendisi Abdurrahman Ağaoğlu'na 4000 liralık serbest döviz müsaadesinin verilmesi istenmektedir. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, T.C. Maliye Vekaleti Nakit İşleri Umum Müdürlüğü, 030 10, 133 956 15, sa.15, 1942.

³ www.denizli.bel.tr

olarak seçilmiştir. Evli ve 2 çocuk babası olan Mehmet Faik Asal 27 Haziran 1958'de vefat etmiştir¹.

2- Yusuf Başkaya²

3- Hamdi Berkman³

4- Cemil Çalgüner

1907 Çal doğumludur. Babası Mustafa Hulusi'dir. Kiel ÜniversitesiYüksek Ziraat Mühendisliği Fakültesi'nden mezun oldu. Ekonomi doktoru unvanına sahip olan Çalgüner, Yüksek Ziraat Enstitüsü İktisadiyat Enstitüsü Şefi olarak görev yaptı. VII. Ve VIII. Dönem Denizli milletvekilliği görevini yürüten Çalgüner, evli ve 2 çocuk babası olup Almanca bilmekteydi⁴.

5- Abidin Ege

1893 İzmir doğumludur. Babası Tefik Bey'dir. Yüksek Tarım Okulu'nu bitiren ve Almanya'da ihtisas yapan Ege, Ziraat Vekaleti müsteşarlığı yapmıştır. VII ve VIII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Ege, iyi derecede Fransızca ve Almanca bilmekteydi. Evli ve 5 çocuk babasıydı⁵.

6- Haydar Günver

1885 İstanbul doğumludur. Babası Ahmet Nuri Bey'dir. Hukuk ve eğitim alanlarında öğrenim gören Günver, Edirne, Kütahya ve İstanbul Milli Eğitim Müdürlükleri ve Başvekalet Müsteşar Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. VI ve VII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Haydar Günver evli ve 3 çocuk babasıydı⁶.

7- Emin Aslan Tokat⁷

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.134.

² Bkz. 1. ana bölüm Denizli Milletvekilleri ve özgeçmişleri

³ Bkz. 1. bölüm.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.134.

⁵ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.135.

⁶ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.118.

⁷ Bkz. 1. bölüm

8- Kamil Server Tokgöz

1881 İstanbul doğumludur. Babası Ahmet Kamil Bey'dir. Askeri Tıbbiye'yi bitiren Tokgöz, bakteriyoloji alanında Ordinaryüs Profesör Doktor unvanına sahiptir. Refik Saydam Hıfzısıhha Müessesesi Direktörlüğü görevini yürüten Tokgöz, VII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. İyi derecede Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. Evli ve 2 çocuk babası olan Kamil Server Tokgöz, 21 Kasım 1943'te vefat etmiştir¹.

9- Behçet Uz

1893 Buldan doğumludur. Babası Salih Bey'dir. Tıp Fakültesi mezunu olan Behçet Uz, çocuk hastalıkları ve belediyeçilik alanlarında hizmet vermiştir. İzmir Memleket Hastanesi çocuk doktorluğu ve İzmir Belediye Başkanlığı görevlerini yürüten Uz, VI, VII, VIII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Ticaret, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevlerini de yürüten Uz, Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. Evli ve 3 çocuk babası olan Behçet Uz, 19 Mayıs 1986 tarihinde vefat etmiştir².

10- Naili Küçükka

1883 Denizli doğumludur. Babası Ahmet Bey'dir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan serbest avukatlık yapmış, Denizli Halkevi Başkanlığı ve Denizli Belediye Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. VII, VIII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Naili Küçükka, evli ve 6 çocuk babası olup 8 Eylül 1952 tarihinde vefat etmiştir³.

11- Reşat Aydın

1910 Acıpayam doğumludur. Babası Edip Bey'dir. Gazi Terbiye Enstitüsü ve Hukuk Fakültesi mezunudur. Eğitim ve hukuk alanlarında hizmetlerde bulunmuştur. Müteahhitlikle de uğraşan Aydın, VIII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiş olup bekardır⁴.

¹ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.135.

² T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.118.

³ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.135.

⁴ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.153.

12- Hulusi Oral

1896 Çal doğumludur. Babası Halil Bey'dir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Hulusi Oral, serbest avukatlık yapmış ve Denizli İl Genel Meclis Üyesi olarak çalışmıştır. VIII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Oral, Fransızca bilmekteydi. Evli ve 3 çocuk babası olan Hulusi Oral, 11 Temmuz 1981 tarihinde vefat etmiştir¹.

13- Cemal Kemal Öncel

1901 Buldan doğumludur. Babası Ahmet Cemal Bey'dir. Yüksek Tarım Okulu'ndan mezun olan Öncel, Ziraat Yüksek Mühendisi olarak çalışmıştır. Tarım Bakanlığı Ziraat Sanayi Şubesi Müdürü olarak da çalışan Öncel, VIII. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Almanca bilen Cemal Kemal Öncel evli ve 1 çocuk babasıydı. 4 Şubat 1990 tarihinde vefat etmiştir².

14- Fahri Akçakoca Akça

1894 Denizli doğumludur. Babası Mehmet Bey'dir. Edirne Öğretmen Okulu mezunu olan Akça, ticaretle uğraşmıştır. Evli ve 4 çocuk babası olan Fahri Akçakoca Akça, VI. Dönem Denizli milletvekili seçilmiştir³.

15- Tahir Berkay

1887 Denizli doğumludur. Babası Mehmet Bey'dir. Darülfünun mezunu olan Berkay, ticaret ve iktisat alanlarıyla uğraşmıştır. Tüccarlık ve Vilayet Genel Azalığı da yapan Berkay, Arapça bilmekteydi. Evli ve 3 çocuk babası olan Tahir Berkay, VI. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir⁴.

Bu dönemde de Denizli milletvekillerinin çoğunluğu Denizli'nin ileri gelenleri ve eğitilmiş kişilerinden oluşmaktadır. Çeşitli mesleklerden ve farklı alanlardan geliyor olmaları sebebiyle Denizli'ye çok yönlü hizmet sunabilmişlerdi.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. ,s.153.

² T.C.T.B.M.M., a.g.e. , s.153.

³ T.C.T.B.M.M. ,a.g.e. , s.118.

⁴ T.C.T.B.M.M., a.g.e. , s.118.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'NİN İDARİ TARİHİ (1950- 1973)

4. 1. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE DENİZLİ'İN İDARİ DURUMU (1950- 1973)

Bu dönemde Denizli'nin idari yapısı ile ilgili değişiklikler devam etmiştir. İdari değişikliklerin bu dönemde daha çok köy, nahiye, ilçe düzeyindeki yerlerde bir takım idari düzenlemeler yoluyla olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki “büyükçe köy” görüntüsünden sıyrılan Denizli’de modernleşme ve kentleşme süreci 1950’lerden itibaren hız kazanmıştır. Nüfus yapısında ve ekonomik yapıda meydana gelen gelişmeler, bu dönemde idari düzenlemeleri de zorunlu kılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli İli’ne bağlı 7 ilçe mevcuttu. 1967 yılı itibarıyla Denizli’ye bağlı ilçelerin sayısında artış olmuş, 4 yeni ilçe Denizli İli’ne bağlanmıştır. Bu dört yeni ilçe Çardak, Çameli, Güney ve Kale ilçeleridir. Çardak ilçe olmadan önce sırasıyla önce Dinar’a, Honaz’a ve daha sonra da Bozkurt bucağına bağlı kalmıştır. 1 Nisan 1958’de köy iken aynı tarihte ilçe olarak Denizli İli’ne bağlanmıştır¹. 1883’te Tavas’ın Denizli’ye bağlanması ile Kale Tavas’a bağlı bir nahiye halini almıştır. Kale 1959 yılında Tavas kazasından ayrılarak bağımsız bir ilçe haline gelmiştir². Çameli ilçe merkezine bir ara Cumayanı denilmekteydi. 1953’te yapılan idari düzenlemelerle Cumayanı (Karaman) ilçe yapılarak adı Çameli olarak değiştirilmiştir. Çameli halkının sosyo- kültürel ve sosyo-ekonomik ilişkisi Cumhuriyet dönemine kadar Menteşe yöresiyle olmuş, Acıpayam’a bağlanması ve 1953’te Denizli’ye bağlı bir ilçe olması onun bağıını Köyceğiz ve Dalaman’dan tamamen koparamamıştır³. Güney halkının 1946 yılında CHP Milletvekilleri Müşterek raporundan çıkan dilekleri Burdur’un Yeşilova ilçesine bağlı Güney köyünün Denizli’nin Acıpayam ilçesine bağlanması yönündeydi⁴. Güney halkının bu istekleri ancak 01.01.1948 tarihinde gerçekleşmiş, Güney bu tarihte ilçe olmuştur^{5, 6}.

¹ T.C. Çardak Kaymakamlığı web sitesi.

² www.denizli-kale.gov.tr

³ www.cameli.gov.tr

⁴ D.A.G.M. Cumhuriyet Arşivi, CHP Milletvekilleri Müşterek Raporu, 25 Nisan 1946, s.51.

⁵ Ellinci Yılda Güney, Denizli, 1973, s.17.

⁶ 1967’den sonra Bozkurt da ilçe statüsüne kavuşturulmuştur. 1924 yılında belediye teşkilatı kurulan Bozkurt’un merkezi 1953 yılında Abana’dan alınarak Pazaryeri’ne nakledilmiştir. Pazaryeri’ni ilçe yapan yasaya göre, ilçe adının da Bozkurt olması karara bağlanmıştır. İlçe, 07.07.1967’de bucak haline getirilmiş, 25.12.1968 yılında 32

Bazı köy, kasaba ve nahiyelerin de idari durumlarında bir takım değişiklikler görülmüştür. Bu dönemde kasaba ya da nahiye statüsünde olan bazı yerlerin incelediğimiz dönemden sonra ilçe statüsüne kavuştuğunu görmekteyiz. Baklan da bu idari bölümlerden biridir. Baklan 1867 yılında kaza statüsüne kavuşmuştur. Ancak 1885 yılında ilçe teşkilatı kaldırılarak nahiye haline getirilmiştir. 1930 yılında adliye ve belediye de kaldırılmıştır. 1953 yılında belediye teşkilatlanması yeniden oluşturulan Baklan, 1955 yılında bir kez daha adliye teşkilatına kavuşmuşsa da bu teşkilat 1960 yılında yeniden kaldırılmıştır. Bu tarihte Baklan, nahiye statüsüne dönüştürülmüş ve merkezin adı da Dedeköy olarak değiştirilmiştir. İncelediğimiz dönemin dışında kalan 20 Mayıs 1990'da nahiye yeniden ilçe statüsüne kavuşturulmuştur. Denizli'ye 60 kilometre uzaklıkta ve Dazkırı, Bozkurt, Honaz, Çal ve Çivril ile komşu olan ilçeye Baklan adı verilmiştir¹.

Beyağaç, 1966 yılında "Eksere" ve "Sarıyer" köylerinin birleşmesi ile "Beyağaç Köyü" adını almış, daha sonra koşulları yeterli bulunarak 1972 yılında belediye teşkilatlanmasını tamamlamıştır. 1991 yılında Beyağaç bağlı bulunduğu Kale ilçesinden ayrılarak fiilen ilçe olmuştur². Babadağ da incelediğimiz dönemden sonra 1988 yılında ilçe haline getirilmiştir. Babadağ'ın bilinen en eski adı Sümüklüburun'dur. Daha sonraları Beşikaya adı kullanılmaya başlanmıştır. Halktan birinin kadı olarak yöreye tayin edilmesi nedeniyle adı Kadı Karyesi olan Babadağ, Cumhuriyet döneminde Kadıköy olarak değiştirilmiştir. 1935'te bu isim bölgenin en yüksek dağı olan Babadağ ismi ile değiştirilmiştir³.

1967 yılı itibarıyla, il merkezi hariç 10 ilçesi olan 11.868 kilometre kare genişliğinde ve 1965 yılı sayımına göre 463.369 nüfuslu, 10 ilçe, 10 bucak, 420 köyü olan Denizli ili, batıdan Aydın ve Manisa, kuzeyden Uşak, güneyden Muğla, ve doğudan Afyon ve Burdur illeriyle sınırlanmıştır. 1967 yılı itibarıyla Denizli'nin ilçeleri Merkez, Acıpayam, Buldan, Çal, Çivril, Çardak, Çameli, Güney, Kale, Sarayköy ve Tavas'tır⁴.

köyü ile Bozkurt, 12 köyü ile de Abana ilçeleri kurulmuştur. www.wikipedia.org adresinde böyle bir bilgi verilmesine rağmen, 1970 yılı nüfus çizelgesi bilgileri bunu doğrulamamaktadır.

¹ www.baklan.gov.tr

² www.beyagac.gov.tr

³ Türkmen Taşer Akbaş, Sosyo- Kültürel Değerlerin Denizli Sanayi Kalkınmasındaki Etkileri Açısından Babadağ Örneği, basılmamış tez, s.3.

⁴ D.İ.Y. / 1967, a.g.e. , s.33.

Tablo 4.1. 1967 Yılı Denizli Vilayeti İdari Taksimatı¹

İlçeler	İlçelere Bağlı Bucaklar	İlçelere Bağlı Kasabaların Sayısı	İlçe, bucak ve kasabalara bağlı köylerin sayısı	İlçelere Bağlı Mahallelerin Sayısı
Merkez	Honaz	Merkez:3	Merkez: 56 Honaz: 57	Merkez: 35 Honaz: 4
Acıpayam	Kızıllhisar, Kelekçi	Merkez:7	Merkez:29 Kızıllhisar: 2 Kelekçi: 15	Merkez: 3 Kızıllhisar: 5
Buldan			Merkez: 27	Merkez: 14
Çal	Baklan, Bekilli	Merkez:7	Merkez:25 Baklan: 9 Bekilli: 12	Merkez: 18
Çivril	Gümüşsu, Işıklı	Merkez:3	Merkez: 64	Merkez: 13
Çardak	Bozkurt	Merkez:1	Merkez: 17	Merkez: 11
Çameli			Merkez: 20	Merkez: 3
Güney			Merkez: 17	Merkez: 4
Kale			Merkez: 30	Merkez: 3
Sarayköy	Babadağ		Merkez: 25 Babadağ: 11	Merkez: 9
Tavas	Kızılcabölük	Merkez:3	Merkez: 36	Merkez: 5 Kızılcabölük: 4 Karahisar: 2 Konak: 2 Kızılcıca:2

1967 yılında Denizli ilinin idari yapılanmasını gösteren haritaya göre, Denizli ilinin ilçelere bağlı 24 kasabası, 137 mahallesi ve 412 köyü olduğu görülmektedir. 1965 yılı nüfus sayımında Denizli'nin ilçelerine bağlı olan 8 köy 1967 yılında tabloda görünmediğinden bu köylerin komşu olan başka bir ilin ilçelerine sonradan bağlandığı düşünülebilir. Ancak bu daha kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir.

¹ D.İ.Y./1967, a.g.e. , s.33.

Tablo 4.2. 1970 Nüfus Sayımına Göre Denizli'nin İdari Durumu¹

İlçeler	Bucak Adedi	Belde Adedi	Mahalle Adedi	Köy Adedi	Köye Bağlı Yer Adedi
Denizli Merkez	1	9	48	72	10
Acıpayam	2	12	22	43	49
Buldan	-	1	14	27	18
Çal	2	10	13	46	2
Çameli	-	1	3	25	93
Çardak	1	4	5	16	3
Çivril	2	9	14	60	27
Güney	-	1	4	19	12
Kale	-	2	3	29	68
Sarayköy	1	3	9	34	1
Tavas	1	7	15	34	13
Toplam	10	59	150	405	296

Tablodaki verilere göre, 1967 yılında 137 olan mahalle sayısının artarak 1970 yılında 150'yi bulmuştur. Ancak 1967 yılında 412 olan köy sayısının 405'e düştüğü gözlemlenmektedir. 1970 yılında da 1967 yılında olduğu gibi Denizli iline bağlı 11 ilçe ve 10 bucak vardır.

Denizli ilinin ilçeleri ile bağlantısı genel olarak kolayca ulaşmaya elverecek niteliktedir. Buldan, Denizli'yi Alaşehir'e bağlayan karayolu üzerindedir. Alaşehir üzerinden Salihli ve Manisa'ya, güneyde de Denizli merkezine ve demiryolu ile de yurdun her tarafına bağlıdır. Acıpayam, Denizli'nin güneyinde ve merkeze 61 kilometre uzaklıktadır. Merkez şehir ile arasında basit bir karayolu varsa da motorlu taşıtlara her mevsim açık değildir. Acıpayam bütün ilişkisini Denizli ile kurar. Bu hali ile ulaşım açısından diğer ilçelere kıyasla elverişli bir konumda sayılmaz.

Çivril, güneyde Aydın- Afyon demiryoluna özel bir hatla bağlıdır. Kütahya- Uşak- Denizli karayolu da Çivril'den geçmektedir. Dolayısıyla, ilçenin ulaşımının geniş imkanlara kavuştuğunu söylemek mümkündür. Çal, Denizli'nin kuzeydoğusunda, Denizli- Uşak karayoluna ayrı bir yolla bağlı bulunmaktadır. Bütün ilişkisini Denizli ile yürütmektedir. Tavas, Denizli'nin güneyinde, ona 49 kilometre uzaklıktadır. Muğla- Denizli karayolu ilçe içinden geçmektedir. Tavas- Kale arası yolu muntazamdır. Ancak Kale- Muğla yolu çok düzgün olmadığından ilçenin Muğla ile ilişkisi sınırlı kalmaktadır. İlçenin ilişkisi genellikle

¹ D.İ.Y./1973, a.g.e., s.45.

Denizli merkezi iledir. Çameli, Denizli merkeze uzak, Denizli'nin güneyinde konumlanmış bir ilçedir. Denizli- Acıpayam- Çameli- Fethiye karayolunun yapılmasıyla ulaşım açısından bir rahatlık sağlanmıştır. Güney, 1960'lı yıllarda toprak bir yol ile bir taraftan Çal, diğer taraftan Buldan'a bağlıdır. Bu durumu ile ulaşım açısından elverişli bir konumda bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Sarayköy, İzmir- Dinar demiryolu üzerinde önemli bir istasyondur. Sarayköy'ün gelişmesinde demiryolu yapılmasının önemli katkıları olmuştur. Kale, Denizli'ye 80 kilometre uzaklıktadır. Denizli merkeze karayolu ile bağlıdır. Bu yol, Tavas'ın içinden geçer. Ayrıca bu dönemde Muğla'ya da toprak bir karayolu ile bağlıdır¹. Kale ilçesi konumunun getirdiği avantajlarla hem Denizli merkez, hem Tavas, hem de Muğla ile ilişki içerisinde olabilmektedir. Genel olarak, Denizli ilinin ilçeleriyle ulaşımın rahatlıkla sağlanabildiğini söylemek mümkündür.

4. 2. GÖREV YAPAN DENİZLİ VALİLERİ

1- Hıfzı Ege: Denizli Valiliği 29 Haziran 1950- 7 Şubat 1952² tarihleri arasında Denizli Valiliği görevinde bulunan Hıfzı Ege, daha sonra 27 Nisan 1953- 11 Mayıs 1955³ tarihleri arasında Elazığ Valiliği, 9 Ocak 1956- 4 Aralık 1956⁴ tarihlerinde Uşak Valiliği görevlerini yürütmüştür. 7 Aralık 1956⁵ tarihinde Gaziantep Valiliği görevine başlayan Hıfzı Ege, 27 Mayıs 1960 ihtilalinin getirdiği bir sonuç olarak 27 Mayıs 1960 yılında görevinden alınmıştır. Hıfzı Ege Yassıada'ya Adnan Menderes ile beraber sürgün edilmişti.

1950'li yılların başlarından itibaren Denizli şehri büyük bir değişim sürecinin içine girmiştir. Şehir hem fiziki yönden değişmeye ve gelişmeye başlamış, hem de sosyal açıdan halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye ulaşmaya yaklaşmıştır. Bütün bu durumların oluşmasında 1950'de görevine başlayan Hıfzı Ege'nin de payı büyüktür.

2- Şevket Bulgu: 30 Nisan 1952- 27 Şubat 1953⁶ tarihleri arasında Denizli Valiliği görevini yürüten Şevket Bulgu, eğitim, sağlık ve bayındırlık konularında hizmet vermiştir.

¹ O. Yalçın, a.g.e. , s. 27- 30.

² www.denizli.gov.tr

³ www.elazig.gov.tr

⁴ www.usak.gov.tr

⁵ www.gaziantep.gov.tr

⁶ www.denizli.gov.tr

3- Fethi Tansuk: 2 Mayıs 1953- 3 Ağustos 1954 tarihlerinde Denizli Valiliği yapan Fethi Tansuk, sağlık hizmetlerine gereken önemi vermiş, 1952 yılında yapımına karar verilen Denizli Verem Hastanesi'nin 50 yataklı birinci kısım inşaatı bir seneden daha kısa süre zarfında bitirilmiştir¹. Başta sağlık olmak üzere birçok alanda hizmet vererek Denizli halkına hizmet etmeye çalışmıştır.

4- Cemil Keleşoğlu: Niğde doğumlu Cemil Keleşoğlu, 1950-1955 yılları arasında Konya Valiliği yapmıştır. 25 Aralık 1954- 22 Kasım 1955 tarihleri arasında Denizli Valiliği görevini yürütmüştür. Cemil Keleşoğlu, 1960 ihtilali neticesinde Yassıada'ya sürülenlerdendir. 1960 yılında Yassıada'da intihar ederek hayatın son vermiştir². Eğitim ve kültür hayatına önem veren vali zamanında 1955'te Denizli Merkez Çocuk Kütüphanesi açıldı³.

5- Fazıl Uybadın: 30 Kasım 1955- 23 Haziran 1956 tarihleri arasında Denizli Valiliği görevinde bulunmuştur. Görev yaptığı dönemde meydana gelen su baskınından⁴ dolayı Denizli şehri büyük zarar görmüştür. Böyle bir dönemde Denizli halkının yanında bulunan Vali Fazıl Uybadın gereken hassasiyeti göstererek bütün önlemleri almıştır. Bu dönemin sıkıntılarının en aza indirgenmesinde Vali Fazıl Uybadın'ın rolü olmuştur.

6- Vefki Ertür: Denizli halkına birçok alanda hizmet etmeyi kendine görev bilen Vefki Ertür, 26 Temmuz 1956- 25 Mayıs 1959⁵ tarihleri arasında Denizli Valiliği görevinde bulunmuştur. Vali Vefki Ertür'ün sağlık alanına büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde verem hastalığı ile mücadelede sağlık birimleri yetersiz kalmaktaydı. Hastaları takip etmek ve onlara hizmet sunmak çok zor oluyordu. Bu yıllarda sağlık birimleri bilgilendirme çalışmalarını okullara kadar yaymış, afişler ve propagandalar yoluyla halka ulaşılmaya çalışılmıştır⁶. Vefki Ertür bu çalışmaların rahatlıkla yürütülebilmesi için gerekli desteği sağlamıştır. Sağlık hizmetleri alanına yaptığı bir başka katkı ise 1957 Aralık ayında Denizli İşçi Sigortaları Hastanesi'ni hizmete açması olmuştur⁷. Vefki Ertür'ün önem verdiği eğitim ve turizm alanlarında da hizmetleri olmuştur. 1957'de Kız İlköğretmen Okulu öğretime açıldı⁸. Pamukkale'nin turistik önemi anlaşıldı. 1958 yılında Pamukkale Festivali yapılmaya başlandı.

¹ İzzettin Beştaş, a.g.m. , s.382.

² sozluksourcetimes.org

³ Y.A. , a.g.m. , s.2144.

⁴ www.mevzuatadalet.gov.tr

⁵ www.denizli.gov.tr

⁶ İ. Beştaş, a.g.m. , s.384.

⁷ Tarhan Toker, Denizli Tarihi, a.g.e. , s.166.

⁸ T. Toker, Denizli Tarihi, a.g.e. , s.160.

Aynı yıl Denizli Turizm Derneği kuruldu.¹ 1960'lı yılların sonlarında gelişmeye başlayan Denizli turizmi gelişimini Vali Vefki Ertür'ün başlattığı çalışmalara borçludur.

7- Vefik Kitapçığıl: 17 Temmuz 1959- 1960 M. Vefik Kitapçığıl 1918 yılında Erzurum'da doğdu. Kitapçızade Hacı Hafız Bey ve Pembe Hanım'ın oğludur. 1940 yılında Siyasal Bilgiler okulundan mezun olan Kitapçığıl, kaymakam iken staj yapmak için Fransa'ya gitti. Orada idarecilik, köycülük ve belediyeçilik ihtisası yaptı. Ayrıca Paris Hukuk Fakültesi Muadeleti'ni aldı. İdarecilik görevine Samsun maiyet memurluğu ile başlayan Kitapçığıl, Bafra, Çarşamba, Terme, Alaçam, Ayancık kaymakam vekilliği; Hadim, Karaman, Çiçekdağı, Pasinler, Ardahan, Üsküdar kaymakamlığı yaptı. İstanbul Vali Yardımcılığı, Elazığ, Denizli, Niğde, Burdur, Sivas, Muş, Tekirdağ ve Manisa valilik görevlerini yürüten Vefik Kitapçığıl'in çeşitli gazete ve dergilerde yazıları ve yayımlanmış dört eseri bulunmaktadır. Vali olarak görevli bulunduğu dönemde Harput, Çardak, Altınhisar, Dirmil, Niğde, Gürün, Malazgirt, Barbaros, Manisa şehir ve kasabalarının fahri hemşerilik beratlarını almıştır. Fransızca bilen Vefik Kitapçığıl Türk İdareciler Derneği, Mülkiyeliler ve Türk Parlemlerler Birliği üyesidir². Kamusal alanda başarı gösterenlere Vefik Kitapçığıl Kamu Hizmet Ödülü verilmektedir³.

8- Ulvi Vural:30 Mayıs 1960- 14 Haziran 1960⁴ tarihleri arasında 27 Mayıs 1960 ihtilalinin bir sonucu olarak Denizli Valiliği görevini yürütmüştür. Ulvi Ural sadece 15 gün görevde kalmıştır.

9- Ekrem Talat Avşaroğlu: Ekrem Talat Avşaroğlu, 14 Haziran 1960-17 Haziran 1961⁵ tarihleri arasında Denizli Valiliği yapmıştır. 1960'lı yıllar Denizli'de gerek sosyal, gerek ekonomik alanda hızlı değişikliklerin yaşandığı yıllardır. Turizmin önem kazanmaya başladığı, eğitim hizmetlerinde önemli iyileşmelerin görüldüğü bu yıllarda görev yapan Vali Ekrem Avşaroğlu görevinin bilincinde bir şahsiyet olarak Denizli'ye ve Denizli halkına en iyi şekilde hizmet vermeye çalışmıştır.

10- Lütfü Uraz:1918 Trabzon doğumlu olan⁶ Lütfü Uraz,18 Haziran 1961- 23 Haziran 1964 tarihleri arasında Denizli Valiliği görevini yürütmüştür. Lütfü Uraz'ın Denizli Valiliği yaptığı

¹ Y.A. , a.g.m. , s.2144.

² Vefikkitapcigilk12.tr

³ www.istanbul.gov.tr

⁴ www.denizli.gov.tr

⁵ www.denizli.gov.tr

⁶ www.izedebiyat.com

dönemde kamusal hizmet alanları içinden en çok eğitime önem verdiği görülmektedir. 9 Şubat 1964 tarihinde ilkokul olarak öğretime açılan Ressam İbrahim Çallı İlköğretim Okulu, Lütfü Uraz tarafından hizmete açılmıştır. Okulun bulunduğu çevrenin zamanla gelişebileceği göz önüne alınarak okulun 2. katının da yapılmasına karar verilmiştir¹. Ayrıca 153 öğrenci, 1 uzman, 5 öğretmen, 1 sağlık memuru, 4 hemşire ve 3 idare memuru bulunan Sağlık Meslek Lisesi, 1963 yılında Sağlık Koleji olarak açılmış ve kiralık bir binada hizmet vermeye başlamıştır². Yaygın eğitime de önem veren Lütfü Uraz'ın valilik yaptığı 1963 yılında Denizli Halk Eğitim Merkezi kuruldu³.

11- Kamil Nezih Okuş: 20 Haziran 1964- 11 Haziran 1967. Vali Kamil Nezih Okuş, spora büyük önem vermiştir. Basketbol, güreş, tenis ve voleybol karşılaşmalarını yapılabildiği 1500 kişilik spor salonunun açılışı bu döneme rastlamaktadır. Denizli'de profesyonel olarak etkinlik gösteren tek spor kulübü olan Denizlispor da 1966 yılında kurulmuştur⁴.

12- Ziya Durakoğlu: 1925 yılında Isparta'nın Uluborlu ilçesinde doğan Ziya Durakoğlu, 1942- 1943 eğitim- öğretim yılında Eskişehir Lisesi'nden mezun oldu. Siyasal Bilgiler Fakültesinde üniversite tahsilini tamamlayan Durakoğlu, ayrıca Hukuk Fakültesi fark sınavlarını bitirerek bu fakülteden de mezun olmaya hak kazandı.

Eskişehir ve Balıkesir maiyet memurluğu görevlerini 1948- 1950 yılları arasında yürüten Ziya Durakoğlu, 1952- 1954 yılları arasında Sındırgı Kaymakamlığı görevinde bulundu. 1955- 1956 yıllarında Vakıfkebir Kaymakamlığı, 1956- 1959 yıllarında ise Şarkışla Kaymakamlığı, 1960- 1961 yıllarında Bor Kaymakamlığı⁵ yaptı.

1962- 1965 yılları arasında Ergani Kaymakamlığı görevlerini yürütmüş, 1965- 1967 yıllarında İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Dairesi Başkanlığı ve İller İdaresi Genel Müdür Muavinliği yapmıştır. 1959 yılında bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla bir yıl süre ile Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan Durakoğlu, 1966 yılında Hollanda'nın Den Haag şehrinde iki ay süre ile düzenlenen Uluslar arası Mahalli İdareler seminerine katıldı⁶. 12 Haziran 1967 – 7 Şubat 1970 yılları arasında Denizli Valiliği makamında bulunmuştur⁷. Vali

¹ www.ressamibrahimcalli.k12tr

² Tarhan Toker, Denizli Sağlık Tarihi, a.g.e. , s.85.

³ Y.A., a.g.m. , s.2144.

⁴ Y.A., a.g.m. , s.2204.

⁵ 1967 Denizli İl Yıllığı'nda Ziya Durakoğlu'nun 1960- 1961 yıllarında Bor Kaymakamlığı yaptığı belirtilmiştir. Ancak Aksaray Belediyesi'nin web sitesinde Ziya Durakoğlu'nun fotoğrafı da verilerek 1960- 1961 yıllarında Belediye başkanlığı yaptığı kaydedilmiştir.

⁶ D.İ.Y. / 1967, a.g.e. , s.6.

⁷ D.İ.Y. / 1973 , a.g.e. , s.302.

Ziya Durakoğlu'nun da bulunduğu Denizli İl Yıllığı Hazırlama Komitesi tarafından 1967 yılında Denizli İl Yıllığı çıkarılmıştır¹.

İlk kez 1969 yılında Pamukkale turizm ve ören yeri gelirleri, ilk kez Ziya Durakoğlu'nun valilik yaptığı dönemde Özel İdare Müdürlüğü gelirine eklenmiştir². Halkın sağlık standartlarının iyileştirilmesi için, sağlık çalışmalarına büyük önem vermiştir. İncelediğimiz yıllarda verem hastalığı halkın sağlığını tehdit edecek boyuttaydı. Sağlık hizmetlerinin verildiği koşullar ise iç açıcı sayılmazdı. 1970 yılı itibarıyla hekim başına 7408 ve yatak başına 904 kişi düşmekteydi³. Hastalar yeterince takip edilemediği için Verem Savaş Derneği'nin çalışmaları bir türlü tam sonuç veremiyordu. Bu nedenle Verem Savaş Derneği'ne hastaları takiple görevli iki kişi ve takip görevlerini yapabilmeleri için ise iki motosiklet alınmıştır⁴. Ayrıca Verem Savaş Derneği'nin 1967 yılında yeni binasına geçirilmesi sağlanmıştır⁵.

Eğitim alanına da önem veren Vali Ziya Durakoğlu zamanında Acıpayam Halk Eğitim Merkezi kuruldu⁶. Ayrıca Denizli Lisesi binasına ilave olarak, müstakil dört katlı, 16 dershaneli ve spor salonlu okul binası Vali Ziya Durakoğlu döneminde, 1967- 1968 yılında hizmete girmiştir⁷. Ziya Durakoğlu, verdiği hizmetler neticesinde halkın sevgisini kazanan valilerden biri olmuştur.

13- Münir Güney: 28.07.1970- 23.07.1975 tarihleri arasında Denizli Valiliği görevini yürüten Münir Güney, 1928 yılında Siirt'te doğmuştur⁸. Ancak İstanbul Beşiktaş nüfusuna kayıtlıdır⁹. Orta ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladıktan sonra, 1950 yılı haziran döneminde Siyasi Bilgiler Fakültesi İdari Şubesinden mezun oldu. Ankara Hukuk Fakültesi fark sınavlarını vererek bu fakülteden de diploma almaya hak kazandı¹⁰.

1950- 1952 yılları arasında İstanbul Maiyet Memuru olarak İstanbul'un Hadımköy, Ortaköy, Arnavutköy, Çamlıca bucak müdürlükleri ile Beşiktaş, Bakırköy, Beykoz ve Silivri Kaymakam vekillikleri yaprak kaymakamlık stajını tamamlayan Münir Güney, daha sonra Hadım, Reyhanlı, Midyat, Palu, Beşeri, Gerede ve Üsküdar kaymakamlıkları yapmıştır.

¹ D.İ.Y. / 1967, a.g.e. ,s. 2.

² www.yeniasir.com.tr/ya2006/08/101

³ Y.A. , a.g.m. , s.2185.

⁴ İzzetin Beştaş, a.g.m. , s.384.

⁵ İ. Beştaş, a.g.m. , s.386.

⁶ Y.A., a.g.m. , s.2145

⁷ Y.A., a.g.m. , s.2185.

⁸ D.İ.Y. /1973, a.g.e. , s.303.

⁹ valimünir.com

¹⁰ D.İ.Y. /1973, a.g.e. , s.303.

Üsküdar Kaymakamlığı süresince Üsküdar Belediye Şube Müdürlüğü görevi de yapmıştır. Üsküdar Kaymakamlığı yaptığı dönemde 1964 Nisan ve Mayıs aylarında Fransa'da altı hafta süren mesleki araştırmalar yapmıştır¹. 1964 yılında Kocaeli Vali Yardımcılığı görevinde bulunan Münir Güney, 29 Ocak 1966 tarihinde Gümüşhane Valisi olarak göreve başladı. 1968 – 1970 yılları arasında Kars Valiliği görevini yürüttü. 28.07.1970 tarihinde de Denizli Valiliği görevine atandı². 1972 yılının Kasım ve Aralık aylarında AID programı çerçevesinde Amerika Birleşik Devletlerinin çeşitli eyaletlerinde altı hafta süren mesleki araştırmalarda bulundu³. 23.07.1975- 17.02.1978 tarihleri arasında Eskişehir Valiliği yaptı. Daha sonra sırasıyla Trabzon, Aydın, Balıkesir Valilikleri görevlerini yürüten Münir Güney, 04.07.1980 tarihinde İstanbul Merkez Valiliği'ne atandı. 21.09.1980 tarihinde ise Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı oldu⁴.

1960'lı yılların sonlarından itibaren Denizli ve çevresinde turizmin önem kazanması süreci başlamış, yöneticiler de turizme katkı sunacak çalışmalarda bulunmuşlardır. Ayrıca Münir Güney'in valilik yaptığı dönemde, 2 Mart 1971 tarihinde Denizli Ege Fuarı Birliği kurulmuş ve fuar ilk kez açılmıştır⁵.

Münir Güney'in Denizli Valiliği yaptığı 1973 yılı aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluşunun da 50. yılıdır. 50 yılda Denizli şehrinin sosyo- ekonomik, toplumsal hayatında ve fiziki görünümünde önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle 1970'li yıllar bu değişimlerin hız kazandığı yıllar olmuştur. Münir Güney'in valilik yaptığı yıllardan 1972 yılında kültür, sağlık, bayındırlık gibi hizmet alanlarında iyileştirmelerin olduğu göze çarpmaktadır⁶. Münir Güney'in göreve başladığı 1970 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre ilde, 511160 nüfustan 82.405 çocuk ilköğretim çağına bulunmaktadır. Bunlardan 80.983'ü halen ilkokullarda kayıtlı ve devamlı öğrenci halindedirler. İlde 40 şehir ilkokulu, 471 kasaba ve köy ilkokulu olmak üzere toplam 511 ilkokul bulunmaktadır. 1972- 1973 ders yılı itibarıyla bu okullarda 2420 öğretmen görev yapmaktadır. İl merkezinde 3, Acıpayam, Buldan, Çal, Çivril, Sarayköy, Tavas ilçe merkezlerinde de birer lise olmak üzere ildeki toplam lise sayısı 9 olmaktadır. Ayrıca il merkezinde, 1 Kız İlköğretmen Okulu, 1 Kız Enstitüsü, 1 Ticaret Lisesi, 1 Sanat Enstitüsü, 1 İmam Hatip Okulu bulunmaktadır. İl genelinde toplam 47 ortaokul bulunmaktadır. Ayrıca 20.03.1973 tarihinde, Denizli merkezinde, Ege Üniversitesi

¹ www.valimünir.com

² D.İ.Y. /1973, a.g.e. , s.303.

³ www.valimünir.com

⁴ D.İ.Y. /1973, a.g.e. , s.303.

⁵ Y.A., a.g.m. , s.2145.

⁶ Bkz. D.İ.Y. / 1973, a.g.e. , s.25- 267.

Mühendislik Bilimleri Fakültesine bağlı 2 yıllık öğretim yapan “Mühendislik Ön Lisans Okulu” açılması kararlaştırılmış ve yapılacak inşaat için hazırlıklara başlanmıştır¹.

4. 3. DENİZLİ İL ÖZEL İDARESİ VE HİZMETLERİ

1967 mali yılının ekim ayı sonu itibarıyla Bakanlıklardan sağlanan yardımlarla bütçe giderlerinin toplamı 9.831.521 liraya ulaşmıştır. Bu dönemde 5.688.133 lira tutarında harcama yapılmıştır. Ekim ayına kadar Özel İdare gelirlerinden 3.190.017 lira tahsilat yapılmıştır. Bu dönem içinde beklenen tahmini gelir miktarı ise 5.000.000 liradır.

1967 ekim ayı sonuna kadar 7 aylık süreçte, Özel İdare gelirlerinin önemli bir kısmının ulaştırma sektörüne harcadığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde ulaştırma sektörüne 888.540 liralık harcama yapılmıştır. Hizmetler sektöründe 28.743 liralık harcama ve konut sektöründe ise 3.954 liralık harcama yapılmıştır². 1967 yılı imar planının hayata geçirilmesi ile başlayan asfaltlama çalışmaları nedeniyle Özel İdare gelirlerinin büyük kısmı ulaştırma sektörüne ayrılmış olmalıdır.

Denizli İl Özel İdaresi Bütçesi yıllar içerisinde gelişme kaydetmiştir. 1968 yılında 4.932.483 olan bütçe tutarı, 1969 yılında 5.775.000, 1970’te 6.188.128 liraya, 1971’de 7.000.000 ve 1972’de 7.450.000 lira tutarına yükselmiştir. Tahsilattaki artış miktarı da 1972 yılında diğer yıllara oranla en üst seviyeye ulaşmıştır³.

1972 yılı itibarıyla İl Özel İdare bütçesinden tarımsal faaliyetlere 10.002.- TL. ödenek ayrılmış, ayrılan bu ödeneğin 9.966,50 TL. İldeki ağaçlandırma çalışmalarına harcanmıştır. Milli Eğitim ve ilköğretim alanına 5.826.151,58 TL. ödenek ayrılmıştır. Bu ödeneğin 5.141.860,63 TL.sı İl’in köy, kasaba ve şehir merkezlerinde yapılan derslikler ile personel cari harcamalarına ve okulların ısıtma, aydınlatma, onarım ve büro giderleri ile ulaştırma giderlerine harcanmıştır. Sağlık hizmetlerine 6.503,-TL. ödenek ayrılmış, bu ödeneğin 4.224,- TL.sı ilaç alımları ve fakir hastaların tedavi giderlerine harcanmıştır. 1972 mali yılında veterinerlik hizmetleri için 263.546,22 TL. ödenek ayrılmış, bu ödeneğin 253.308,92 TL.sı hayvan ıslah çalışmaları ile, hayvan sağlığı hizmetlerine ve Veteriner Müdürlüğü personelinin cari harcamalarında kullanılmıştır.

Ayrıca yol, su, okul, sulama tesisleri, yabani ağaçların ıslahı, turistik tesislerin yapımı ve hizmete açılması gibi İl köylerinin yerel imkanlarla yapımına giriştikleri hizmetleri

¹ D.İ.Y./1973, a.g.e., s.79- 83.

² D.İ.Y. /1967, a.g.e. , s.307.

³ D.İ.Y./ 1973, a.g.e. , s.246.

desteklemek amacı ile 1972 yılında Özel İdare bütçesine 255.227,-TL. ödenek ayrılmış olup, bu ödeneğin 203.218,32 TL.sı harcanmıştır¹.

1972 mali yılında Denizli İl Özel İdaresi bütçesinden önemli bir kısmın eğitim alanına harcandığı göze çarpmaktadır. Denizli ve çevresinde 1970'li yıllarda öğrenci sayısında artış olmuştur. Hızla artan öğrenci sayısı okullara talebin çoğalmasına neden olduğundan eğitim alanına yatırımın gerekliliğini ortaya koymuştur.

4. 4. DENİZLİ BELEDİYESİ VE HİZMETLERİ

1950'li ve 1960'lı yıllarda Denizli Belediyesi'nin hizmetleri çok yetersizdi. Şehrin kanalizasyon sistemi yoktu, yollar toz ve çamur içindeydi. Denizli şehrinin bu olumsuz fiziki görünümünden tamamıyla kurtulabilmesi 1960'ların sonlarında olmuştu.

Denizli Belediyesi 1962- 1963 yıllarında 12 bölümü ve 117 kişilik personeli ile şehre hizmet vermekteydi. 1962 yılı itibarıyla Denizli Belediyesi'nin bütçe geliri 2.496.904 liradır. 1962- 1963 yılları itibarıyla Denizli şehirde içme suyu problemi söz konusu değildir. Başpınar'dan sağlanan içme suyu şehrin ihtiyacını karşılamaya yetmektedir. Ancak elektrik hizmetleri şehrin elektrik ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Gökpınar'daki iki hidroelektrik santrali şehrin elektrik ihtiyacını karşılamaya yetmemektedir². Aynı yıllarda 7 yönde insan taşıyan 12 belediye otobüsü hizmet vermektedir. Ayrıca itfaiyeye ait 5 otonun 2'si yol sulamakta, 3'ü ise yangınlarda kullanılmaktadır. Şehrin kanalizasyon teşkilatı yoktur. LağımLAR açık su arklarından akmaktadır. Temizlik işlerinde 6 çöp otosu kullanılmaktadır³.

Tarhan Toker, "Denizli Tarihi" adlı eserinde 1950'li yıllardan önce şehrin imar planının olmadığını, bu yüzden inşaat yapılamadığı, evlerin sıhhi tesisat, temiz su ve modern tuvaletlerden uzak olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca bahsedilen yıllarda yolların pis ve çamurlu olduğunu, ışıklandırma, temizlik, şehir içi ulaşım, itfaiye işleri, zabıta hizmetleri, bütçe ve kadro bakımından belediyelerin birçok aksaklık ve eksiklikleri bulunduğunu belirtmiştir⁴. Belediyenin bahsi geçen işlerde 1950'li yıllardan itibaren çok önemli çalışmalarda bulunduğunu da sözlerine ekleyen Tarhan Toker, şehir yollarının kamulaştırmalarla genişletildiğini, Arnavut kaldırım ve parke yapıldığını, ışıklandırma ve elektrik işlerinde ikinci kademe hidro elektrik santrali kurularak şehre daha bol enerji sağlandığını, su işlerinde Başpınar'dan tazyikli su şebekesi ile şehrin artezyen, arık ve sıhhi olmayan su kaynaklarından

¹ D.İ.Y. /1973, a.g.e. , s.249-250.

² Mustafa Sarıkaya, a.g.e. , s.82.

³ M. Sarıkaya, a.g.e. , s.85.

⁴ T. Toker, Denizli Tarihi, a.g.e. , s.174-175.

kurtarılarak şehrin temiz ve bol suya kavuşturulduğunu, şehir içi ulaşımında belediye otobüs seferleri konulduğunu, çöp kamyonlarının alınmasıyla şehrin daha modern ve temiz bir havaya kavuşturulduğunu, modern bir itfaiye teşkilatı kurulduğunu, şehircilik alanında da önemli işlerin görüldüğünü anlatmaktadır¹.

1960'lardan itibaren Denizli şehrinin çok daha modern bir görünümüne sahip olmaya başladığı söylenebilir. Şehrin imar planı meselesi 1966'da çözüme kavuşturulmuştur. Soğukhava deposu ve fenni mezbaha yaptırılmıştır. Şehre bir Asri mezarlık yapılarak ölülerin 1967 yılından itibaren bu mezarlığa gömülmeleri sağlanmıştır. Belediye Santral Garajı inşa edilmiştir. Elektrik, su, enerji ve Pamukkale tesislerinin kurulması ile de turizm işlerinde yol kateden Denizli Belediyesi hizmetleri sayesinde Denizli şehri modern bir hale gelebilmiştir².

1965 yılı itibarıyla şehir nüfusu 117.739³ olan Denizli İli'nde belediye artan nüfusa cevap verebilecek nitelikte hizmet üretmeye gayret etmektedir. 1967 yılından itibaren Denizli Belediyesi bütçesinin büyük bir kısmı şehrin bayındırlık hizmetlerine ayrılmıştır. 1968 yılı bütçesine eklenen 1.000.000 TL. asfaltlama işleri için ayrılmış ve bu sayede şehrin yollarının 2/3'si tamamen asfaltlanarak şehir toz ve çamurdan kurtarılmıştır. Böylece modern bir şehir olma sürecinde hızla ilerleyen Denizli şehri, Cumhuriyetin ilk yıllarında "Büyükçe bir köy" olma özelliği taşıyan fiziki görünümünden de sıyrılmaya başlamıştır. Ancak Denizli Belediyesi'nin artan bütçe gelirinin bütün bu gelişmelerin ortaya çıkmasında şüphesiz çok önemli payı vardır.

1967 yılı Denizli Belediyesi 13.108.000 olan toplam gelir bütçesinin 8.418.000 TL.sı belediye gelirlerinden, 4.690.000 TL.sı ise Esot İşletmesi gelirlerinden oluşmaktadır⁴. Cumhuriyet'in ilk yılları ile kıyaslandığında Denizli Belediyesi hem gelirleri açısından, hem de verdiği hizmetler açısından büyük bir dönüşüm meydana getirmiştir. 1967 İl Yıllığı'ndan anladığımızı göre 1950'li yıllara kıyasla hem hizmet kalitesi açısından hem de verilen hizmet alanları açısından bir artış durumu göze çarpmaktadır. 1967 yılı itibarıyla Denizli şehrinde elektrik hizmetleri iki hidroelektrik santralinden elde edilen elektrik şehrin elektrik ihtiyacını karşılayabilmekteydi. Ancak otobüs hizmetleri açısından belediye yetersiz kalmaktaydı. Denizli Belediyesi'nin bu yıllarda şehir içi taşıma için kullandığı 16 otobüsü vardı. Ancak şehrin ihtiyacının karşılanabilmesi için 6 otobüse daha gereksinim duyulmaktaydı. 1967 yılında Denizli şehrinin temizlik işlerinde 2 çavuş, 60 temizlik işçisi, 9 şoför, 6 çöp otosu, 1 damperli kamyon, 2 arazöz, 1 tane de kontrol ve takip için kullanılan jeep kullanılmaktaydı.

¹ T. Toker, a.g.e. s.175-176.

² T. Toker, a.g.e. s.177,178,179.

³ Ömer Faruk Akgün, a.g.t. , s.64.

⁴ D.İ.Y. , 1967, a.g.e. , s.314.

İtfaiye hizmetlerinde 1 baş itfaiyeci, 1 memur, 1 çavuş, 2 onbaşı, 1 makinist, 10 şoför, 16 itfaiye eri olmak üzere toplam 32 kişi çalışmaktadır. Belediye zabıta işlerinde ise 1 komiser, 1 ikinci komiser, 2 komiser yardımcısı, 20 zabıta görev yapmaktadır.

Denizli şehrinde 1967 yılı itibarıyla modern 1 mezbaha, 1 soğuk hava deposu ve bu soğuk hava deposuna ekli bir buz fabrikası mevcuttur. Ayrıca illi günlerde toplantı ve düğünlerde şehrin hizmetinde olan 31 kişilik bir bando takımı da mevcuttur. 1960'lı yıllarda belediyenin sosyal ve kültürel alanlarla ilgili önemli çalışmaları olmamıştır. Ancak şehir kitaplığı, radyosu ve tiyatrosu kurma düşünceleri vardır. Kanalizasyon meselesi hala önemli bir sorundur. Bunların dışında, 1 müdür vekili, 1 yüksek mühendis, 2 fen memuru, 5 teknisyen, 2 ressam, 1 daktilo, 2 memur, 4 şoför, 4 operatör, 4 yağcı, 11 usta, 11 kalfa, 25 devamlı işçinin çalıştığı bir Fen İşleri Müdürlüğü vardır¹.

Endüstrinin önem kazandığı ve nüfusun artmaya başladığı 1960'lı yıllarda Denizli Belediyesi şehrin sürekli çoğalan ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadır. Ancak bu yıllarda, bir şehri şehir yapan bazı özelliklerden mahrumdur. Sosyal ve kültürel alanda önemli boşluklar göze çarpmaktadır. Şehir bu dönemde hala müze, kütüphane, tiyatro, radyo gibi sanatsal, kültürel ve iletişimsel değerlerden mahrum kalmıştır.

1970'lerde belediyecilik konularında önemli bir atılım gerçekleştiren Denizli belediyecilikte, belediye kuruluşları sayısı itibarıyla Türkiye'de Konya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu yıllarda Denizli merkezinde 1 özel idare, 1 ilçe belediyesi, 1 bucak belediyesi, 7 kasaba belediyesi, 72 köy mevcuttur.

1972 yılı itibarıyla Denizli Belediyesi'nin bütçesi 13.174.039 TL olmuştur. Bütçenin Cumhuriyetin ilk yıllarına göre oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu da Denizli'de belediyecilik anlayışının geliştiğini göstermektedir. Şehrin elektrik ihtiyacı TEK tarafından sağlanmaktadır. Depo olarak kullanılan bir dizel santral binası ve 3 trafo binası vardır. 1971 yılında ek memba suyuyla su verimi saniyede 140 litreye ulaşmıştır. Şehir içinde 16 otobüs çalıştırılmaktadır. Pamukkale turizm tesislerinde 1 giriş binası, 1 gazino binası, 20 çadır, 20 motel, 20 özel aile havuzu, 3 açık genel kullanıma açık havuz, 100 kabin, 1 çay büfesi ve 1 çay bahçesi bulunmaktadır. İtfaiye hizmetleri gerek personeli, gerek verdiği hizmetler açısından yeterli durumdadır. Belediyenin imar işleri kadrosunda halen 1 yüksek mimar, 2 fen memuru ve 2 ressam görev yapmaktadır. Son beş yılda 2500 imar durumu çıkartılmış, 2513 inşaat ruhsatı verilmiştir. Ayrıca Fen işleri bölümünde 1 yüksek mühendis, 2 inşaat

¹ D.İ.Y. / 1967, a.g.e, s.317- 318.

mühendisi, fen memuru, 2 puantör, 2 genel idare memuru 52 işçi görev yapmaktadır. Özellikle son beş yıldır şehir içi yollarının asfaltlanması işi hız kazanmıştır¹.

Aşağıdaki tabloda yapılan işler ve yıllara göre harcanan miktarlar TL cinsinden verilmiştir.

Tablo 4.3. 1968- 1972 Yılları Arasında Denizli Belediyesi'nin Harcama Kalemleri ve Miktarları²

Yapılan İşler	1968	1969	1970	1971	1972
Açık Pazar inşaatı	-	681.796.-	837.088.-	548.469.72	1.511.029.79
Park ve bahçe tesis, onarım	-	-	427.-	202.650.44	519.597.20
Mülk ve akar inşa ve onarım masrafları	21.938.-	38.666.79	42.157.84	531.850.84	203.229.82
Asri mezarlık tesis inşa ve onarımları	4.290.-	3.524.-	-	60.189.31	103.020.17
Bayındırlık taşıt ve makine alımları	11.000.-	6.600.-	10.679.99	298.577.-	117.639.98
Her çeşit kamulaştırmalar	315.235.81	371.041.37	76.889.22	1.955.000.-	275.000.-
Suyolları yapım ve onarımı	82.512.-	93.281.-	73.520.-	72.440.-	351.607.-
Yol, beton ve asfaltlama	887.834.-	584.029.-	714.475.-	708.831.-	840.874.-
İmar Planı tanzimi giderleri	-	-	60.468.-	980.-	24.242.70

Tabloya göre 1968 yılında belediye harcamaları içinde en fazla miktar yol, beton ve asfaltlama işlerinde kullanılmıştır. 1969 yılında yapımına başlanan açık Pazar inşaatı 1969-1970 yıllarına ait harcamalar içinde en yüksek rakam olmuştur. 1971 yılında belediye bütçesinden en yüksek harcama kamulaştırma alanına yapılmıştır. 1972 yılında ise açık Pazar inşaatı harcamaları en yüksek rakamı bulmuştur. 1968- 1969 yılları arasında park ve bahçelerin tesis ve onarımı, imar planı giderleri gibi alanlara yatırım yapılmamıştır. Ancak 1970'den başlayarak bu alanlara da yatırım yapılmış ve 1972 yılında harcama tutarı bu alanlarda da oldukça yükselmiştir. Diğer harcama kalemlerinde de 1972 yılına gelindiğinde miktarlarda artış görülmektedir.

¹ D.İ.Y. / 1973, a.g.e. , s. 256- 257.

² D.İ.Y./1973, a.g.e. , s.257.

1950- 1973 yılları arasında Denizli Belediyesi'ne ve Denizli şehrine 7 belediye başkanı hizmet sunmuştur. Görev yapan belediye başkanlarının isimleri ve görev süreleri şöyledir;

- A. R. Turan Bahadır (1950- 1957)
- Ferit Ali Küçüka (1957- 1960)
- Ulvi Vural (1960- 1960)
- Ekrem Talat Avşaroğlu (1960- 1961)
- Lütfi Uraz (1961- 1963)
- Mehmet Candoğan (1963- 1968)
- Ali Dartanel (1968- 1973)

Bu dönemde görev yapan Denizli Belediye Başkanları modernleşen Türkiye'de Denizli'ye de bir yer kazandırmaya çalışmış, halkın istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak iyi bir biçimde hizmet sunmuşlardır. Denizli Belediyesi'nin bu dönemde yakaladığı başarıyı bu isimlere borçlu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4. 5. DENİZLİ MİLLETVEKİLLERİ VE ÖZGEÇMİŞLERİ

27 Mayıs 1960 İhtilali ile Milli Birlik Komitesi devreye girmiş ve bu komitenin görevi 25 Ekim 1961 tarihine kadar sürmüştür. Milli Birlik Komitesi Temsilciler Meclisi 6 Ocak 1961- 25 Ekim 1961 tarihleri arasında görev yapmıştır. 25 Ekim 1961 tarihinde de Millet Meclisi oluşturulmuştur. 1950- 1973 tarihleri arasında görev yapan milletvekilleri şunlardır;

1- Hüseyin Hüsnü Akşit

1915 Acıpayam doğumludur. Babası Sait Bey'dir. Hukuk Fakültesi'ni bitiren Akşit, serbest avukatlık yapmış ve hukuk alanında hizmetler vermiştir. İyi derecede Fransızca bilgisine sahipti. Evli ve 1 çocuk babası olan Hüseyin Hüsnü Akşit, IX. Dönem Denizli Milletvekili olarak seçilmiştir. 18 Eylül 1951 tarihinde vefat etmiştir¹.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.183.

2- Fikret Başaran

1900 yılında Denizli’de doğan Fikret Başaran’ın babasının adı Mehmet’dir. İstanbul Öğretmen Okulu mezunu olan Başaran, biraz Fransızca bilmekteydi. Eğitim alanında hizmetler veren Fikret Başaran, öğretmenlik ve Milli Eğitim Müfettişliği görevlerinde bulundu. Evli ve 3 çocuk babası olan Başaran, IX. Dönem Denizli milletvekilliğine seçildi. Fikret Başaran 14 Mayıs 1958 tarihinde vefat etmiştir¹.

3- Ali Çobanoğlu

1915 Tavas doğumludur. Babasının adı Emin’dir. Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olan Ali Çobanoğlu, hukuk alanında hizmet vermiştir. İngilizce ve Fransızca bilen Çobanoğlu, Çal ve Refahiye Sorgu Hakimliği ve İzmir İthalatçılar Birliği Genel Sekreterliği görevlerini de yürütmüştür. Bir ara ticaretle de uğraşan Ali Çobanoğlu, IX, X ve XI. Dönem Denizli milletvekili olarak görev yapmıştır. Evli olan Ali Çobanoğlu, 18 Temmuz 1988 tarihinde vefat etmiştir².

4- Mustafa Gülcügil

1917 Isparta doğumludur. Babası Ali Rıza Bey’dir. İstanbul Tıp Fakültesi mezunu olan Gülcügil, İntani Hastalıkları Mütchassısı ve Bakteriyoloğu, Sümerbank İdare Meclisi Azası olarak görev yapmıştır. Serbest hekim olarak da çalışan Gülcügil, Fransızca bilen Mustafa Gülcügil İçişleri Bakanlığı görevinde de bulunmuştur. Evli ve 3 çocuk babası olan Gülcügil, IX ve X. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde bulunmuş, ancak 7 Haziran 1964 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir³.

5- Mustafa Fikret Karabudak

1893 Çal doğumludur. Babası Ahmet Bey’dir. Harp Okulu mezunu olan Karabudak, askerlik ve sanayi alanları ile meşgul olmuştur. Bir dönem tümgeneral de olan Karabudak, Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve Endüstri Dairesi Başkanlığı görevlerinde bulundu.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.183.

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.183.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.184.

Evli ve 3 çocuk babası olan Mustafa Fikret Karabudak, IX. Dönem Denizli milletvekilliğine seçilmiştir. Mustafa Fikret Karabudak 8 Kasım 1952 tarihinde vefat etmiştir¹.

6- Refet Tavashoğlu

1910 Denizli doğumludur. Babası Mustafa Bey'dir. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitiren Tavashoğlu, hukuk ve tarımla meşgul olmuştur. Biraz Fransızca bilgisine de sahip olan Tavashoğlu, İktisat Bankası İdare Meclisi Başkanlığı görevinde de bulunmuştur. Evli ve 1 çocuk babası olan Tavashoğlu, IX, X, XI. Dönem Denizli milletvekilliğine seçilmiştir. Refet Tavashoğlu 24 Haziran 1979 tarihinde vefat etmiştir².

7- Eyüp Şahin

1895 Aydın doğumludur. Babası Şahin Bey'dir. İdadi mezunu olan ve Arapça bilen Şahin, Topkapı Sarayı Mihmandarlığı, Fabrikatörlük ve tüccarlık yapmıştır. Evli ve 7 çocuk babası olan Şahin, IX. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Eyüp Şahin 4 Ağustos 1954 tarihinde vefat etmiştir³.

8- Mehmet Bahattin Baha Akşit

1914 Acıpayam doğumludur. Babası Arif Bey'dir. İstanbul Tıp Fakültesi mezunu olan Akşit, Haydarpaşa Numune Hastanesi İç Hastalıkları Asistanı olarak görev yapmıştır. Bir ara serbest hekimlik de yapan Akşit, Fransızca bilmekteydi. IX, X, XI. Dönem Denizli milletvekilliğine seçilen Mehmet Bahattin Baha Akşit, evli ve 5 çocukludur⁴.

9- İsmail Hadımlıoğlu

1906 Denizli doğumludur. Babası Ahmet Bey'dir. Hukuk Fakültesi'ni bitiren Hadımlıoğlu, hakim ve savcı, Temyiz Azası, Adliye Vekaleti Müsteşarı olarak görev yapan

¹ T.C.T.B.M.M. ,a.g.e. , s.184.

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.184.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.184.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s. 183.

İsmail Hadımlıoğlu, X ve XI. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde de bulunmuştur. Evlidir¹.

10- Ali Rıza Karaca

1910 Sarayköy doğumludur. Babası Mehmet Bey'dir. İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitiren ve operatör doktor unvanını alan Karaca, Diyarbakır Numune Hastanesi Cerrahi Klinik Şefi olarak çalıştı. Evli ve 3 çocuk babası olan Karaca, X ve XI. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde bulundu. Ali Rıza Karaca 16 Temmuz 1983 tarihinde vefat etmiştir².

11- Mehmet Karasan

1907 Çivril doğumludur. Babası Mehmet Bey'dir. Fransa'da felsefe ve sosyoloji öğrenimi görmüştür. Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen Karasan, İlahiyat Fakültesi profesörlüğü ve dekanlığı yapmıştır. Evli ve 1 çocuk babası olan Mehmet Karasan, X ve XI. Dönem Denizli milletvekili olarak görev yapmıştır. 15 Kasım 1974 tarihinde vefat etmiştir³.

12- Osman Nuri Ongan

1911 Burdur doğumludur. Babası Hüseyin Bey'dir. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi mezunu olan Ongan, Yüksek Mühendis unvanını almıştır. Balıkesir Nafia Müdürlüğü ve Karayolları İzmir 2. Bölge Müdürlüğü görevlerini yürütmüştür. Evli ve 3 çocuk babası olan Ongan, X ve XI. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde bulunmuştur. 10 Ağustos 1959 tarihinde vefat etmiştir⁴.

13- Ahmet Hamdi Sancar

1916 Gemlik doğumludur. Babası Ali Bey'dir. Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olan Sancar, Savcı ve hakim, serbest avukat ve adliye müfettişi olarak görev yapmıştır. İngilizce

¹ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.222.

² T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.222.

³ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.222.

⁴ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.222.

bilen Sancar, X ve XI. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Evli ve 2 çocuk babası olan Ahmet Hamdi Sancar 5 Temmuz 1980 tarihinde vefat etmiştir¹.

14- Turan Bahadır

1919 Denizli doğumludur. Babasının adı Ali Rıza Bey'dir. Hukuk Fakültesi'nde gördüğü eğitimi tamamlamayan Bahadır, ticaret ve belediyecilikle meşgul oldu. Fransızca bilen Bahadır, Denizli Belediye Başkanlığı yaptı. Evli ve 3 çocuk sahibi olan Turan Bahadır, XI. Dönem Denizli milletvekilliğine seçildi².

15- Mehmet Çobanoğlu

1911 Tavas doğumludur. Babası Emin Bey'dir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan ve Fransızca bilen Çobanoğlu, idarecilikle meşgul oldu. Anamur Kaymakamlığı yaptı. Evli ve 3 çocuk babası olan Mehmet Çobanoğlu Millet Meclisi 1. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde de bulunmuştur³.

16- Sinan Bosna

1925 Adana doğumludur. Babası Salih Bey'dir. California Üniversitesi'ndeki öğrenimini son sınıftayken yarım bırakan Bosna gazete sahibi ve sanayicidir. İngilizce bilen Bosna, THY İdare Meclisi Yardımcılığı görevinde de bulunmuştur. Evli ve 2 çocuk babası olan Sinan Bosna 1. Dönem Denizli milletvekilliği yapmıştır⁴.

17- İsmail Ertan

1923 Tavas doğumludur. Babası Ziya Bey'dir. Tıp Fakültesi'ni bitiren ve serbest hekimlik yapan Ertan Fransızca bilmektedir. Evli ve 2 çocuk sahibi olan Ertan, 1. Dönem Denizli milletvekilliği de yapmıştır.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.222.

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.254.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.291.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.291.

18- İbrahim Kocatürk

1913 Denizli doğumludur. Babası Mustafa Bey'dir. İstanbul Tıp Fakültesi mezunu olan ve Fransızca bilen Kocatürk, serbest hekimlik yapmıştır. Ayrıca Mersin Hükümet doktoru ve Sarayköy Belediye Başkanı olarak da çalışan İbrahim Kocatürk 1. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde de bulunmuştu. Evli ve 3 çocuk babası olan İbrahim Kocatürk, 18 Kasım 1988'de vefat etmiştir.

19- Arif Hüdai Oral

1925 Buldan doğumludur. Babası Hulusi Bey'dir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Oral, İngilizce bilmekte ve hukukla iştigal etmekteydi. Serbest avukatlık da yapan Oral, Sosyal Demokrasi Partisi Kurucu Üyesi'dir.1,2,3,4. Dönem Denizli milletvekili olan Oral, TBMM Başkan Yardımcılığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı gibi görevlerde de bulunmuştur. Arif Hüdai Oral evli ve 2 çocuk babasıdır.

20- Hüseyin Remzi Şenel

1924 Yatağan doğumludur. Babası Yusuf Bey'dir. Necatibey Eğitim Enstitüsü mezunu olan Şenel, eğitim ile ilgili alanlarda çalışmıştır. Denizli Lisesi öğretmeni olan Şenel Fransızca bilmektedir. 1 ve 2. Dönem Denizli milletvekilliği yapan Şenel evli ve 3 çocuk babasıdır. Hüseyin Remzi Şenel, 26 Eylül 1972 tarihinde vefat etmiştir.

21- Emin Atıf Şohoğlu

1923 Burdur doğumludur. Babası Mehmet Kemal Bey'dir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Şohoğlu, Fransızca bilmekte ve hukuk ile ilgili alanlarda çalışmaktaydı. Serbest avukatlık ve Denizli Baro Başkanlığı da yapan Şohoğlu, 1,2 ve 5. Dönem Denizli milletvekilliği ve Millet Meclisi Başkanvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Evli ve 2 çocuk babasıdır¹.

¹ T.C.T.B.M.M., a.g.e., s.291.

22- Fuat Avcı

1933 Çal doğumludur. Babası Mustafa Naci Bey'dir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Avcı, hukukla ilgilenmiş ve serbest avukatlık yapmıştır. Fransızca bilen Avcı Millet Meclisi Başkanlık Divanı Katip Üyesi olarak da görev yapan Avcı, 2, 3 ve 4. Dönemde Denizli milletvekilliğine seçilmiştir. Evli ve 2 çocuk babası olan Fuat Avcı, 15 Nisan 1977 tarihinde vefat etmiştir¹.

23- Mehmet Salih Baydil

1917 Denizli doğumludur. Babası Veli Bey'dir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Baydil, serbest avukatlık ve çiftçilikle iştigal etmiştir. Evli ve 3 çocuklu olan Mehmet Salih Baydil, 2. Dönem Denizli milletvekili olarak görev yapmıştır².

24- Muzaffer Karan

1917 İstanbul doğumludur. Babası Kerim Bey'dir. Harp okulu mezunu olan Karan İngilizce bilmektedir. Zırhlı Birlikler Okulu Tank Taburu Komutanı, Oslo Büyükelçiliği Nezdinde Devlet Müşaviri ve Milli Birlik Komitesi Üyeliği gibi görevlerde bulunan Karan 2. Dönem Denizli milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 4 çocukludur³.

25- Zafer Nihat Özel

1923 Denizli doğumludur. Babasının adı Hasan'dır. Lise mezunu olan ve İngilizce bilen Özel, Sümerbank Genel Müdürlüğü İstatistik Uzmanı olarak görev yapmıştır. 2. Dönem Denizli milletvekilliğine seçilen Zafer Nihat Özel, evli ve 1 çocukludur⁴.

26- İlhan Açıkalın

1930 Tavas doğumludur. Babası Hüseyin Faik Bey'dir. İstanbul Dış Hekimiği Fakültesi mezunu olan Açıkalın, biraz Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. Serbest dış

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.327.

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.327.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.530.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.328.

hekimliği yapan Açıkalın, 3. Dönem Denizli milletvekilliği görevinde bulundu. Evli ve 2 ocuk babası olan İlhan Açıkalın, 7 Ocak 1991 tarihinde vefat etmiştir¹.

27- Mehmet Emin Durul

1915 Denizli doğumludur. Babasının adı Ali'dir. Harp Akademisi'nden mezun olan Durul, askerlikle ilgili hizmetlerde bulunmuştur. Kurmay Albaylık, 3. Ordu Harekat Eğitim Başkan Yardımcılığı, Cumhuriyet Senatosu Denizli Üyeliği, 3. Dönem Denizli milletvekilliği gibi görevleri yürüten Mehmet Emin Durul, İngilizce bilmektedir. Evli ve 2 ocuk babasıdır².

28- Sami Arslan

1936 Acıpayam doğumludur. Babası Sait Bey'dir. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu olan Arslan, Arapça, Farsça ve biraz da İngilizce bilmektedir. Vaizlik ve Denizli Müftülüğü görevlerini yürüten Arslan, 3 ve 4. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilmiştir. Evli ve 3 ocuk babasıdır³.

29- Hasan Korkmazcan

1941 Tavas doğumludur. Babasının adı Mustafa'dır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Korkmazcan, biraz Farsça, Arapça, İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Hukuk ve yönetim alanlarıyla meşgul olan Korkmazcan ğretmenlik, gazetecilik, Türk Parlamenterler Birliği Genel Başkanlığı, serbest avukatlık ve 3, 4. dönem Denizli milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 2 ocuk babasıdır⁴.

30- Ali Uslu

1920 Acıpayam doğumludur. Babası Mahmut Bey'dir. Siyasal Bilgiler Okulu mezunu olan Uslu, idarecilik alanıyla ilgili hizmetlerde bulunmuştur. İngilizce bilen Uslu, kaymakam, sigortacı, mali müşavir, Bornova Belediye Başkanı olarak da görev yapmıştır. Evli ve 2 ocuk

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.352.

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.576.

³ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.352.

⁴ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.352.

babası olan Ali Uslu, 3. Dönem Denizli milletvekilliği görevini yürütmüştür. Ali Uslu 2 Mart 1992 tarihinde vefat etmiştir¹.

31- Rıza Gençoğlu

1925 Acıpayam doğumludur. Babası Şükrü Bey'dir. Ortaokul mezunu olan Gençoğlu, biraz Fransızca bilmektedir. Tüccarlık ve müteahhitlikle de uğraşan Gençoğlu, bir süre Denizli İl Genel Meclis Üyeliği de yapmıştır. 4. Dönem Denizli milletvekili olarak seçilen Rıza Gençoğlu evli ve 5 çocuk babasıdır.

32- Hüseyin Erçelik

1929 Acıpayam doğumludur. Babası İsmail Bey'dir. Yüksek Teknik Öğretmen Okulu mezunu olan Erçelik teknoloji ve eğitim alanlarında hizmetler sunmaya çalışmıştır. Almanca ve İngilizce bilen Erçelik, Karadeniz Bölgesi Radarlar Genel Müdürü, SSK Ankara Şube Eğitimcisi ve 4. Dönem Denizli milletvekili olarak çalışmıştır. Evli ve 2 çocuk babası olan Hüseyin Erçelik, 24 Eylül 1987 tarihinde vefat etmiştir².

Bu dönemde görev yapan Denizli milletvekilleri çeşitli hizmet alanlarından ve mesleklerden gelmişlerdir³. Ayrıca önceki dönemlerden farklı olarak memleketi Denizli olmayan milletvekilleri de bu dönemde Denizli için hizmet vermeye çalışmışlardır. Bu çeşitlilik Denizli'ye de hizmet alanlarında önemli katkılar sunmuştur.

¹ T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.352.

² T.C.T.B.M.M. , a.g.e. , s.380.

³ Bu dönemde görev yapan Denizli milletvekillerinin yaş, meslek, medeni durum, çocuk sayısı, öğrenim durumu, yabancı dil bilgisi gibi konularının araştırılarak sunulduğu araştırma için bkz. D. Ali Arslan, "Denizli Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler I, Denizli, 2007, s.511- 518.

SONUÇ

Denizli, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgeleri arasında kalan bir geçit şehri olması bakımından özel bir konuma sahiptir. Evliya Çelebi tarafından sularının bolluğu ile övülen Denizli nüfuslanma açısından da tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Jeolojik açıdan bazı zorluklarına rağmen Denizli yine de insanların yerleşebildiği bir yer olmuştur. İklim açısından çevresindeki bölgelerin iklim özelliklerinin yer yer etkisi altında kalan Denizli ilinin bu açıdan da bir geçit ili konumuna sahip olduğu söylenebilir.

Denizli ilinin adının kaynağı ile ilgili birtakım görüşler öne sürülmüştür. Antik adı Laodikeia olan Denizli'nin adı zaman içinde Ladik, Lazkiye, Donuzlu, Tunuzlu, Tunguzlu gibi çok farklı adlarla anıldığı da bilinmektedir. Fakay Atatürk döneminde bu farklı adlandırmalar ortadan kalkmış ve "*Denizli*" adı üzerinde isim birliği sağlanmıştır.

Denizli'de bilinen ilk yerleşim M.Ö. III. yüzyılda Bakırtaş döneminde başlamıştır. Likya Krallığı, Med Krallığı, Makedonyalıların ve Bizanslıların hakimiyetinde kalan Denizli, Bizanslılar ve Selçuklular arasında süren uzun mücadelelere sahne olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Germiyanogullarına bağlı İnançoğulları hakimiyetine giren Denizli, ilk defa 1391 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. 1429 yılında tam olarak Osmanlı Devleti hakimiyetine giren Denizli, Osmanlı hakimiyetine rastlayan dönemde bir gelişim süreci içerisindeydi. Bu dönemde Denizli'nin yaşadığı en önemli olumsuzluk depremlerin Denizli şehrinde yarattığı sıkıntılar olmuştur. Ayrıca, Anadolu'nun tüm şehirlerinde olduğu gibi burada da medrese öğrencilerinin ve eşkıyaların sebep olduğu huzursuzluklar da Denizli halkının sıkıntı yaşamasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti XX. Yüzyılın başlarında Trablusgarp, I, ve II. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'na kalmak zorunda kalmıştı. İtilaf Devletleri de bu arada Osmanlı Devleti'ni paylaşmak üzere kendi aralarında çeşitli gizli anlaşmalar imzalamışlardı. Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığı için 30 Ekim 1918'de çok ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Bu anlaşmada geçen bazı maddeler uyarınca İtilaf Devletleri Anadolu'nun çeşitli şehirlerini işgale başladılar. İlk işgal İzmir şehrinde gerçekleşmişti. Ancak Denizli halkı bu işgali Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde kınamış ve "Denizli Heyet-i Milliyesi"ni kurmuştu. Denizli Milli Mücadele'ye destek veren Anadolu şehirlerinin başında yer almaktadır.

Milli Mücadele sırasında yaşanan Demirci Mehmet Efe olayında kullanılan yöntemler Atatürk tarafından onaylanmamış, hatta kınanmıştır. Milli Mücadele döneminde Müftü Ahmet

Hulusi Efendi önderliğinde Denizli Heyet-i Milliyesini kuran Denizli Halkı Milli Mücadele'ye önemli katkılar sunmuş ve işgali asla kabul etmemiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile huzura kavuşan Denizli şehri aynı dönemde il olmuş ve fiziki anlamda da gelişmeye başlamıştı. İlkçağlardan itibaren hem coğrafi konumunun sağladığı doğal avantajlar, hem de ticari alandaki başarıları ile Denizli ili yerleşme açısından elverişli bir konuma sahip olmuştu. Ancak, 7. yüzyıldan itibaren savaşlar ve depremler nedeniyle su-yollarının bozulması, Akdeniz dünyasındaki dengelerin değişmesi, savaş ve depremlerin halkı yıpratması gibi nedenlerle şehir Kaleiçi civarlarına taşınmak zorunda kalınmıştır.

Türk ve Osmanlı hakimiyeti sırasında isim değiştiren Denizli şehri halkının dokuma alanındaki becerileri sayesinde şehir taşındığı Kaleiçi civarlarında da gelişimini sürdürebilmiştir. Osmanlılar döneminde meyve sebze bahçeleriyle meşhur olan Denizli henüz bir kent kimliğine bürünememişti. Bu dönemde Denizli bir bahçe- şehir görünümü sunmaktaydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da “büyükçe bir köy” görüntüsü sunan şehir, 1960'lardan sonra ülke genelinde ekonominin iyileşmesinin bir sonucu olarak gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren Denizli şehrinin fiziki görünümünü olumsuz etkileyen iki süreç yaşanmıştır. Bu süreçlerden birisi “apartmanlaşma”, diğeri ise “gecekondulaşma”dır. 1960'ların sonlarına kadar modern anlamda bir imar planının yapılamayışı ve Türkiye şartlarının ortaya çıkardığı sosyo- ekonomik yetersizliklerin bir sonucu olarak halkın şehre göç etmesi bu süreçlerin hızlanmasına neden olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen idari yapıdaki kurumsallaşmanın getirdiği katkılarla ve bunun bir sonucu olarak belediyelerin, il özel idarelerinin ve il yöneticilerinin ortaya koyduğu çabalarla şehir, cumhuriyetin ilk yıllarındaki tozlu, çamurlu yollardan, kanalizasyonsuz ve sağlıklı şehir ortamından kurtarılmıştır.

Ev mimarisi açısından bakıldığında cumhuriyetin ilk yıllarında çok önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren şehirleşmenin de getirdiği sosyo-ekonomik etkilerle ev mimarisinde farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Artık geniş bahçe içine kurulan ve kiler de barındıran yapıların yerini apartmanlar almaya başlamıştır. Cumhuriyetten önce yapılan tarihi ve mimari açıdan değeri olan nitelikli binalara sahip çıkılamamış olması, apartmanlaşma ve gecekondulaşma süreçleri son yıllarda yapılan birkaç nitelikli binaya rağmen şehrin mimari açıdan yoksullaşmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan Belediyeler Kanunu ve Şehircilik mevzuatı gibi kanunlar bu yoksullaşmanın daha da ileri gitmesine engel olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Cumhuriyetten önce Denizli şehrinin idari yapısında önemli değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. Atatürk dönemine gelene kadar Denizli'nin idari durumunda sürekli bir değişiklik yaşanmıştır. Denizli'nin toprakları Türklerden önce sürekli el değiştirmiştir. Türklerden önce topraklarının büyük kısmı Frigia ve Karia, Bizanslılar döneminde Anatolica Theması'na dahil olan Denizli, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında "uç vilayeti" konumunda olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında ise eyalet sistemi içerisinde Kütahya Paşa Sancağı'na bağlı kalmıştır. Denizli, 1884 yılında yeni bir düzenlemeyle Aydın Vilayeti'ne bağlanmış, 1910 yılında "bağımsız mutasarrıflık" haline getirilmiştir. 20 Nisan 1924'te kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci anayasasının yürürlüğe girmesiyle Denizli "il" konumuna geçmiştir.

1924 yılında yapılan düzenlemeler neticesinde 1923- 1938 yılları arasındaki idari durum şekillenmiştir. 1924 yılında Denizli'nin ilçe sayısında herhangi bir değişiklik olmazken, 9 olan nahiye ve 346 olan köy sayısı, 1938 yılında 10 nahiye ve 416 köy sayısına ulaşmıştır.

1923- 1938 yılları arasında Denizli şehrine beş valinin önemli hizmetleri olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sağlıksız şehir görüntüsünü ortadan kaldırmaya, sağlık, eğitim, kültür ve sportif alanlarda şehri geliştirmeye çalışarak halkın sevgi ve saygısını kazanmışlardır.

Denizli İl Özel İdaresi, 1914 yılında kurulmuş ve Atatürk döneminde yapılacak işlerin ve harcamaların kontrol edildiği bir merkez olmuştur. Fakat, Denizli İl Özel İdaresi savaş, deprem, açlık, hastalık ve kıtlık gibi olumsuz etmenlerin yıprattığı Denizli şehrinin yenilenmesini sağlayacak yeterli miktarda kaynağa sahip olamamıştır. Denizli İl Özel İdaresi bu dönemde en fazla ödeneği eğitim- öğretim alanına, en az ödeneği ise idari birimlerin oluşturmasına ayırmıştır.

Hangi yılda kurulduğu tartışmalı olmakla birlikte 1878 yılında bir Denizli Merkez Belediyesi'nin varlığından söz etmek mümkündür. 14 Nisan 1930 tarihinde çıkarılan Belediyeler Kanunu ile Denizli Merkez Belediyesi modern imkanlara kavuşmuştur. Denizli Belediyesi'nde 1881- 1923 yılları arasında beş ve 1923- 1938 yılları arasında ise altı tane belediye başkanı görev yapmıştır.

Atatürk döneminde Denizli bütçesi kısıtlı bir bütçeye sahip olmuş, ancak varolan imkanlarla en iyi hizmeti sunmaya çalışmıştır.

Denizli halkını bu dönemde on üç milletvekili TBMM'nde temsil etmiş ve Denizli halkına hizmet sunmaya çalışmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Tek Partili Dönemde idari durumda çok fazla bir değişiklik yaşanmamıştır. Bu dönemde Denizli vilayeti idari taksimata göre 7 ilçe, 10 nahiye, 416 köye ayrılmıştır. Denizli'nin 1924 yılında 9 tane olan nahiye sayısı 1 tane artarak 10'a yükselmiştir. 1924 yılında 346 tane köye sahip olan Denizli, 1938 yılında 416 köye sahip olmuştur.

Bu dönemde görev yapan valilerin sayısı beştir. Tek Partili Dönemde görev yapan valiler hem merkezi yönetimin, hem de belediyelerin desteğini alarak çalışma imkanına sahip olmuşlardır. Bu dönemde görev yapan valiler daha çok bayındırlık, eğitim, kültür, sağlık gibi alanlarda hizmetler sunmuşlardır.

Tek Partili Dönemde Denizli İl Özel İdaresi'nin idari birimler oluşturma çabalarının hız kazandığı, bayındırlık hizmetlerine ve özellikle de asfaltlama ile ilgili çalışmalara öncelik verdiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde Denizli İl Özel İdaresi sınırlı bütçesiyle en iyi şekilde hizmet vermeye çalışmıştır. Bu dönem Denizli İl Özel İdaresi bütçesini Cumhuriyetin ilk on beş yılında yavaş bir gelişim seyri içinde olan bütçe ile 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla gelişen bütçe tutarları arasında bir geçit dönemi bütçesi olarak görmek mümkündür.

Bu dönemde Denizli Belediyesi'nin hem teşkilat sayısında hem de bütçe miktarlarında artışlar olmasına rağmen belediye hizmetleri yine de istenen düzeye ulaşamamıştır. 1930-1935 yıllarında beş yıllık bütçe toplamı 264.450 TL iken, 1936- 1940 yıllarını kapsayan beş yılda toplam 490.545 TL'ye ulaşmıştır. Bir sonraki dönem olarak 1941- 1945 yılları arasında 754.577 TL olan belediye bütçesi miktarı, 1946- 1950 yılları arasında 1.158.556 TL'ye kadar ulaşmıştır. 1950'li yıllara doğru belediye bütçelerinde çok rahatlıkla göze çarpabilecek gelişmeler olmuştur. Denizli Belediyesi elindeki bu kaynaklarla artan nüfusa yeterli hizmeti vermeye çalışmıştır.

Bu dönemde görev yapan üç belediye başkanının üçü de ellerindeki imkanlar dahilinde Denizli'ye en iyi şekilde hizmet vermeye çalışmışlardır. Denizli Belediyesi'nin 1970'li yıllarda gerçekleştirdiği büyük atılımda ve belediye kuruluşları sayısı itibarıyla Konya'dan sonra Türkiye'de ikinci sıraya yükselmesinde 1938- 1950 yılları arasında belediye başkanlığı yapanların bu atılım sürecini hazırlayıcı alt yapıyı oluşturmaları açısından önemli katkıları olmuştur.

Bu dönemde on beş milletvekili Denizli'yi TBMM'nde en iyi şekilde temsil etmeye çalışmıştır.

Üçüncü ve son bölümde Çok Partili Dönemde Denizli'nin idari durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde idari durumda birçok değişiklik yaşanmış, ilçe ve mahalle

sayılarında artışlar olmuştur. 1967 yılında 137 olan mahalle sayısının artarak 1970 yılında 150'yi bulmuştur. Ancak 1967 yılında 412 olan köy sayısının 405'e düştüğü gözlemlenmektedir. 1970 yılında da 1967 yılında olduğu gibi Denizli iline bağlı 11 ilçe ve 10 bucak vardır.

Bu dönemde Denizli'de on üç tane görev yapmış ve idari mekanizmayı işletmiştir. Bu dönemde bayındırlık, sağlık ve kültürel alanlara öncelik veren valiler Denizli halkına en iyi şekilde hizmet etmeye çalışarak onların sevgisini kazanmışlardır.

Bu dönemde Denizli İl Özel İdaresi'nin bütçesinde önceki dönemlere kıyasla artış yaşanmaktadır. İdari birimler oluşturmak için bütçeden önemli bir payın bu alana yatırıldığı gözlemlenmektedir. 1967 yılından itibaren hı kazanan asfaltlama işleri dolayısıyla bayındırlık işlerine de önem verildiği görülmektedir. Ayrıca 1972 mali yılında Denizli İl Özel İdaresi bütçesinden önemli bir kısmın eğitim alanına harcandığı göze çarpmaktadır. Denizli ve çevresinde 1970'li yıllarda öğrenci sayısında artış olmaktadır. Hızla artan öğrenci sayısı okullara talebin çoğalmasına neden olduğundan eğitim alanına yatırımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çok Partili Döneme rastlayan bu dönemde Denizli'de yedi tane belediye başkanı görev yapmıştır. Bu dönemde görev yapan Denizli Belediye Başkanları modernleşen Türkiye'de Denizli'ye de bir yer kazandırmaya çalışmış, halkın istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak iyi bir biçimde hizmet sunmuşlardır. Denizli Belediyesi'nin bu dönemde yakaladığı başarıyı bu isimlere borçlu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çok Partili Dönemde belediye bütçesinde önemli artışlar olduğu görülmektedir. Harcamaların daha çok açık Pazar, inşaatı, park ve bahçeler gibi halkın sosyo- ekonomik faaliyetlerine yönelmiş olması da dikkat çekici bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Çok Partili Dönemde görev yapan otuz iki milletvekili Denizli Halkını TBMM'nde temsil etmiştir.

Denizli şehri yüzyıllar boyu felaketselere maruz kalmıştır. Hastalık, açlık, kıtlık gibi sorunlar da geçtiğimiz yüzyıllarda Denizli şehrinin sosyo- ekonomik yapısını ve fiziki görünümünü olumsuz etkilemiştir. Ancak Denizli, ilkçağlardan itibaren dokumacılık sanatını yüzyıllar içerisinde geliştirerek sosyo- ekonomik dönüşümünü sağlamayı başarmıştır. Ayrıca 1960'lardan itibaren doğal güzellikleri Denizli şehri, yüzyıllar boyu coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle savaş, deprem gibi, tarihi eserleri ve özellikle de kaplıcalarının tanınmasıyla Denizli turizmi gelişmiş, bu da sağlanmaya başlanan sosyo- ekonomik dönüşüme ivme kazandırmıştır. Böylece Denizli şehri, sanayisi, turizmi ve çalışkan halkı sayesinde Türkiye genelinde yıldız konumuna yükselmeyi başaran bir şehir olmuş.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akdeniz, E. (2007). Beycesultan Son Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağ Seramiğinin Güneybatı Yayılımı ve Kadıkalesi Kazıları, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli,
- Akdere, O. ,Akcan E.(2007). Milli Mücadele Dönemi'nde Demirci Mehmet Efe İle Denizli Mutasarrıfı Faik Bey Arasındaki İlişkiler, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Aker, Ş. (1937). *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdalı*, Askeri Mecmua, Cilt: 1, Sayı: 104, Ankara.
- Akın V. (1999). Babadağ (Kadıköy) ve Çevresinde Milli Mücadele, *I. Babadağ Sempozyumu*, Denizli.
- Alptekin, M.(1989). Denizli İli'nin Düşünce ve Kültür Hayatı, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri*, Denizli Valiliği Yayınları, Bilal Ofset Matbaası, Denizli.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* (1994). Ankara.
- Aybars, E. (1997). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Döner Sermaye İşletmesi Yayınları no: 80, İzmir.
- Aydınel, S. (1993). *Güney Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1554, Başvuru Kitapları Dizisi/ 11, ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri-Eskişehir.
- Avcı, Y. (2007). Osmanlı Denleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Aydiner, M. (2007). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Denizli ve Aydın Bölgesinin Ekonomik Durumu ve Eşkıyalık Olaylarının Sosyo- Ekonomik Yapıya Etkileri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Bağdemir, A. (2007). Laodikya ve Denizli Kelimeleri Üzerine, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Balık, İ., Baysal, H. Selçuklu Hoşgörüsü ve Bunun Denizli Çevresindeki Selçuklu Eserlerinde Yansımaları, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.
- Başaran, M. (2007). Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Baykara, T.(1969). *Denizli Tarihi 1070-1429, II. Kısım*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- (2007). 800 Yıl Önce Denizli Topraklarının Fethi, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beyazıt, M. (2007). Seyfeddin Karasungur: Anadolu Selçuklu Ucunda Bir Vali ve İmar Faaliyetleri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.

- Bildirici, Y.Z. (2007). Milli Mücadele’de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi’nin Çalışmaları, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Büyükkolancı, M. (2007). Laodikeia ve Hierapolis Hamamlarının Kazı Sonuçlarına Göre İki Kentin Son Dönemleri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, E Yayınları, İstanbul.
- Çiftçioğlu, İ. (2007). XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresinde Ahilik ve Mevlevilik, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Dağlar, O. (2007) Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Demir, T. (2007) Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Denizli İl Yıllığı/ 1967*. (1968) Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Denizli İl Yıllığı/ 1973*. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Denizli*, Ayyıldız A.Ş. Basımevi, Ankara.
- Deny, J. (1993). Sancak, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (1942). CHP Denizli Milletvekilleri Müşterek Raporu*.
- Erdem, İ. (2007) XIII. – XIV. Yüzyıllarda Denizli ve Yöresinde Görülen Sosyo- Kültürel Gelişmeler, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Eroğlu, H. (2007). Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarında Denizli, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Ertaş, M. Y. (2007) XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası: Sarıbeyoğlu Mustafa, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Ertekin, E. (2007). Roma Çağı’nda Hierapolis ve Laodikeia’da Tekstil ve Tekstil Sektöründeki Merkez Örgütleri (Ergasia’lar), *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay. 48, İstanbul.
- Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya 1550- 1650*, T.V.Y.Y., İstanbul.
- Göçgün, Ö. (2007). 1923’ten 1960’lı Yıllara Uzanan Çizgide: Denizli’nin Spor Tarihi, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Göde, K. (2007). Denizli ve Yöresinde Oğuz Türkmenleri ve Faaliyetleri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Gökçe, T. (2000). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası*, TTK Basımevi, Ankara.

- (2007). XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zaviyeleri Üzerine Tespitler, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Görgül, E. (2007) Denizli Bölgesindeki Cumhuriyet Sonrası Kamu ve Sivil Mimarlık Örneklerinin Tartışılması, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.
- Güler, İ. (2007). Denizli'nin XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki Garp Ocakları İle İlişkileri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Güvenç, B. (1995). *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İnceoğlu, N. (1989). Denizli Evleri ve Kent Dokusu, *Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, No: 1, Şafak Basım- Yayım Ltd. Şti. , Manisa.
- Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.
- Karakaya, M. (2007). Denizli'nin Milli Mücadele'ye Katkısı Nasıl Anlatılmalı, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Keleş, B. (2007). XIII. ve XIV. Yüzyılda Denizli ve Yöresindeki Türkmenlerin Moğollara Karşı Mücadelesi, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay. , İstanbul.
- Kılıç, Y. (2007) Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimleri ve Yol Sistemleri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Kodal, T. (2007) *Atatürk Dönemi'nde Denizli*, Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları, No: 4, Ankara.
- Konakçı, E., Duman, B. (2007). Arkeolojik ve Yazılı Kanıtlar Işığında Kolossai, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Köstüklü, N. (1990). *Milli Mücadele 'de Denizli, Burdur ve Isparta Sancakları*, Ankara.
- Kurat, Y.T. (1983). *Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması*, Ankara.
- Kutludağ, Ş. (2006). Denizli Adı'nın Hikayesi, *Denizli Geçmişten Günümüze Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı:9, Denizli.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara.
- Lloyd, S., Mellaart M. (1962). *Beyce Sultan*, Cilt: I, The British Institute of Archaeology at Ankara, / 1962- 1965, No: 68, Londra.
- Malay, H. (1989). Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum, Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler 1988, Denizli.
- Mardin, Ş. (2002). Yeni Osmanlı Düşüncesi, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt I, İletişim Yay. , İstanbul.
- McNeill, W. H. (1994). *Dünya Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Öntüğ, M.M. (2007). XVIII. Yüzyılda Denizli'deki Eğitim Kurumları ve Dini Yapılar, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.

- Özkan, S.H. (2007). XVII. Yüzyılın Sonları İle XVIII. Yüzyılın Başlarında Denizli ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri ve İç Güvenlik, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Özçelik, A. (2006). Türk Hakimiyetinde Denizli Tarihine Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli, *Denizli Geçmişten Günümüze Yerel Tarih Ve Kültür Dergisi*, Denizli.
- Özçelik, S. (2007). XIX. Yüzyıl Ortalarında Denizli Kazasının Sosyo- Ekonomik Yapısı Hakkında Gözlemler, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Özgül, A.L. (1943). 20 Yılda Denizli'nin Basın ve Yayın İşleri, *İnanç Dergisi*, sayı: 74, Denizli.
- Pektaş, K. (2007). Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri Üzerine, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.
- Sabev, O. (2007). Denizli(Tonuzlu) Nahiyesine Dair Bulgaristan'da Bulunan Bir Mufassal Tahrir Defterinin İlkel Tahlili, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Sander, O. (1992). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Saraçoğlu, T. (1946). Denizli'de Maarifin İnkişafı Tarihi, *İnanç Dergisi*, sayı:102.
- Yurt Ansiklopedisi*.(1982), Denizli Maddesi, Cilt III, Anadolu Yayıncılık A.Ş. , İstanbul.
- Sarıkaya, M.(1959). *Denizli Vilayeti Coğrafyası*, Öğretmenler Derneği Yayınları, No: 4, Hepak Matbaası, İzmir.
- Şakir, K. (1928). *Denizli Tarihi*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul.
- Şimşek, C. (2007). Laodikeia'dan Ladik'e Denizli, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.
- Tanyeli, U. (1989). Denizli Kenti'nin Yapısal Evrimi (11.- 15.yy.), *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*,Bildiriler, Denizli.
- T.C. B.C.A. (1942) , Dosya: 73-4, Fon Kodu, 30..18.1.1., Yer No: 1.2..4.
- T.C. Denizli Vilayeti (1938) *Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli*, Cumhuriyet Matbaası, Denizli.
- T.C.D.V. (1998) , *Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli*, İzmir.
- T.C. Devlet Yıllığı (1930) , Matbuat Umum Müdürlüğü 1929- 1930, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.
- T.B.M.M. *Albümü 1920- 1991* (1994), Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1998) Yumağı Bir Başka Uçtan Başlayarak Çözmek Ya da Ege'de Direnişin Önemi Üzerine, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, TVYY. , İstanbul.
- Toker, T. (1967). *Denizli İli'nin Tarihi*, Denizli.
- (1986) *Denizli Sağlık Tarihi*, Denizli Devlet Hastanesi Yardım Derneği Yayınları, No: 1, Yenigün Ofset Matbaacılık , Denizli.
- (1983). *Kuva-yi Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Yayınları Odası: 3, Özyürek Matbaası, Denizli.

- Tortop, N. (1988). *Mahalli İdareler*, Ankara.
- Tuncel, M.(2007). Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Türkiye İller Ansiklopedisi*(2005). Denizli, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Tütenk, A.A. (1949). *Milli Mücadele ’de Denizli*, İzmir.
- Uluskan, M. (2007). Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Depremleri, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Ülker, N. (1989). 20. Yüzyılın Başında Denizli Sancağı”, *Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, No: 1, Şafak Basım- Yayım Ltd. Şti. , Manisa.
- Ünal, M.A. (1989). Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri”, *Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları, No: 1, Şafak Basım- Yayım Ltd. Şti. , Manisa.
- Wilson, M. (2007). Rich Yet Lukewarm: Early Christianity in the Lycus Valley, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Yalçın, O.Ş. (1974). *Denizli*, Özyürek Yayınevi, İstanbul.
- Yavuz, A.T. (2007). Akhan, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler II, Denizli.
- Yıldırım, M. Z. (2007). XVII. Yüzyıl Sonları ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Danişmendlü Cemaati ve Denizli Yöresindeki Tutumları, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Yiğit, A.A. (2007). Türkiye’de Köy Öğretmeni Yetiştirilmesine Dair Düşünceler ve Denizli İle Kayseri’de Köy Muallim Mekteplerinin Kurulması, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Yiğit, T. (2007). M.Ö. II. Binyılda Denizli ve Çevresi, *Uluslararası Denili ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler I, Denizli.
- Yurt Ansiklopedisi* (1982). Denizli, Cilt: III, Anadolu Yayıncılık A.Ş., Haritalı, Planlı, İstanbul.
- Zürcher, E.J. (1996). *Modernleşen Türkiye ’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1976 Ankara doğumluyum. İlk, orta ve lise tahsilimi Ankara'da tamamladım.1993 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girmeye hak kazandım. 1998 yılında aynı bölümden mezun oldum. 1999- 2000 yılları arasında Milas-Bodrum Havalimanı'nda Devlet Hava Meydanları İşletmesi personeli olarak görev yaptım.

Evli ve bir çocuk annesiyim. Halen Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Beldibi Sıtkı Zarahı İlköğretim Okulu'nda İngilizce Öğretmeni olarak görev yapmaktayım.